

УКРАЇНА

УКРАЇНОЗНАВСТВО і ФРАНЦУЗЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

Ч. 1.

ПАРИЖ

1949.

«L'UKRAINE»

REVUE SOUS LA DIRECTION D'ELIE BORSCHAK,

Etudes ukrainiennes. Vie culturelle en France.

Paris.

ЗМІСТ:

І. Борщак: Марко Вовчок та її зв'язки в Парижі. — **В. Ватрослав:** "Енеїда" в історії української літературної мови. — Нове погруддя Шевченка. — **Я. Рудницький:** Старо-церковно-слов'янські елементи в українській літературній мові. — **К.: Степан Руданський.** — Американець про Україну 1946 року. — Мужній голос на захист покривджених. — Бенет про слов'янство. — Ернест Ренан. — Французька Академія. — **Документи:** Триста років тому в Україні, за паризькою газетою «Gazette de France», — 1848 рік у Галичині. — Іван Белький — самовидець лютевих днів 1848 р. в Парижі. — «Діло» шістдесят років тому про смерть Федьковича і ювілей Хрещення Русі. — Невиданий лист Л. Старицької-Черняхівської. — **Забуті сторінки:** З брошури М. Драгоманова «Внутрішнє рабство і війна за звільнення». — **Про згаслих:** Микола Шаповал. — **Науково-культурна хроніка:** «Історія Русів». — VI і VII конгреси візантиністів. — **Наші відгуки.** — **Огляд і рецензії.** — **Українка.**

SOMMAIRE :

E Borschak: Marko Vovtchok et ses amis de Paris. — **V. Vatroslav:** L'Énéide dans l'histoire de la langue ukrainienne. — Un nouveau buste de Chevtschenko. — **J. Rudnyckyj:** Les éléments vieux-slaves et slavons dans la langue littéraire ukrainienne. — **K.: S. Rudanskyj.** — L'Ukraine de 1946 vue par un américain. — Contribution à l'histoire des D.P. ukrainiens. — Les Slaves vus par Edouard Bénès. — Ernest Renan. — **Documents:** L'Ukraine dans la «Gazette de France» (1648). — 1848 en Galicie. **J. Becky** — témoin de la révolution de Février 1848. — «Dilo» (1888) sur la mort de Fedkovytch et sur le baptême de la Ruthénie. — Une lettre inédite de Starycka - Tchernjachivska (1925). — **Nécrologie:** Nicolas Chapoval. — Pages oubliées. — **Chronique.** — Nos échos. — **Comptes-rendus et analyses.** — **Ucrainica.**

У другому збірнику «України» мають бути вміщені: Україна в Парижі. — Проблема простору в східно-європейських війнах за новітніх часів. — До питання про автора «Історії Русів». — Національна позиція М. Коцюбинського. — До генеології Миколи Гоголя. — Французький текст промови гетьмана Мазепи 1708 р. — Митрополит Євлогій про українські справи. — Спогади про Михайла Грушевського і про академіка Агатангела Кримського...

“УКРАЇНА”

Українознавчі збірники за редакцією І. Борщака, з участю видатних українських науковців.

Містить ніде недруковані статті й матеріали з усіх ділянок українознавства.

Слідкує за французьким культурним життям.

Має постійні відділи: Документи. — Забуті сторінки. — Про згаслих. — **Науково-культурна хроніка.** — **Наші відгуки.** — **Огляд і рецензії.** — **Україні**

Перша плата на два збірники за 1949 рік з пересилкою 250 фр.

Гроші висилати на поштове конто: C.P. Paris. C. 7247 19.

tr. SENIOUTOVITCH V. 1946, Bd. Saint-Germain, Paris (VI).

УКРАЇНА

УКРАЇНОЗНАВСТВО І ФРАНЦУЗЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

1949.

ЗБІРНИК ПЕРШИЙ.

ПАРИЖ.

МАРКО ВОВЧОК

та її зв'язки в Парижі

I.

Десь у середині вересня 1860 р. Марко Вовчок приїхала до Парижу, де прожила, з деякими перервами, сім років (1860-1867). У французькій столиці, що згодом стала для неї майже рідним містом, Марія Олександрівна жила з своїм малим сином Богданом, загалом, у скруті, бо літературна праця, її головний заробіток, не оплачувала видатків на прожиток. Потім Марко Вовчок знову була кілька разів у Парижі в справах своїх перекладів з французької мови; скільки разів вона туди їздила точно невідомо, але в усякому разі вона навідувала Париж 1871, 1875 і 1877 років.

1860-1861 р.р. Марія Олександрівна зустрічалася в Парижі з видатними членами російської колонії: з Тургенєвим, з композитором Бородіном, істориком Євшельським, істориком права Кавеліном... Лев Толстой, що його українська письменниця бачила 1861 р. «не раз і не два», між іншим, запропонував їй до співробітництва в своєму журналі «Для Народного Читення» (1)

Та найближче Марко Вовчок була зв'язана з Тургенєвом, що грав таку видатну роллю не тільки в російській колонії, але й у французь-

кому літературному світі. У досить таки складних стосунках Марії Олександрівни й Тургенєва, що розпочалися були ще в Петербурзі, Париж має своє особливе значення. Це Тургенєв умістив Марію Олександрівну та її малого Богдана до пансіону, допомагав улаштувати її грошові справи з російськими журналами й узагалі клопотався про праці Марка Вовчка в тих же редакціях. «... М. О. Маркович, — писав, наприклад, Тургенєв 22-го квітня 1862 р. до Достоевського, — має одну готову повість, що її я читав і що відбиває в собі її талант, з усіма його якостями й вадами... Річ гарна й, гадаю, не зайва для вашого журналу («Время»)». (2). Нарешті, — і це найважливіше тут для нас, — Тургенєв познайомив Марка Вовчка з Поліною Віярд-Гарсія (Viardot-Garcia), славною співачкою, авторкою численних опереток і пісень, приятелькою Тургенєва, що в його житті відіграла величезну роллю; також познайомив Тургенєв Марію Олександрівну з чоловіком Поліни Віярд, істориком і критиком мистецтва, першим перекладачем на французьку мову «Тараса Бульби». В салоні подружжя Віярдо бували найбільші тоді французькі письменники й

1) О. Дорошкевич. Твори Марка Вовчка. IV. Київ, 1928. Стор. 140-141.

2) «Из архива Достоевского. Письма русских писателей». Под редакцией Н. Пиксанова. Москва, 1923. Стор. 121-122.

артисти, що їх, видно, там і пізнала Марія Олександрівна.

Знову таки Турґенев зв'язав Марка Вовчка з відомим за тих часів паризьким видавцем Гетзелем (Hetzel) — або P. J. Stahl (за літературним псевдонімом), що був за редактора журналу для молоді «Magazin d'éducation et de récréation» (3). У цьому журналі найбільшу участь брав Жюль-Верн, друкуючи тут свої найвідоміші праці. Жюль Гетзель народився 15-го січня 1814 р. в Шартрі, але, альзаець з походження, він скінчив правничий факультет у Страсбурзі. Закоханий у книгарській справі, Гетзель видавав таких письменників, як Бальзака, Жоржа Санда, Мюссе. Олександра Дюма... Ліберал і республіканець, Гетзель був у 1848 р. секретарем «Виконавчої влади» під час лютневої революції. Після перевороту, що його вчинив майбутній Наполеон III, Гетзель був висланий з Франції, осів у Брюсселі, де видав славні твори Віктора Гюґо проти Наполеона III («Châtiments» і «Napoléon le Petit») та праці Люї Бьяна, французького соціаліста й члена республіканського уряду 1848 р. (4).

Аж до самої своєї смерті Гетзель залишився в приятельських стосунках з Марком Вовчком, що її на-

3) Журнал цей виходив з 1864 р. до 1885 р., 42 томи, 4°.

4) Гетзель помер 17 березня 1886 р. в Монте-Карло, а ще 1882 року, як це твердить останній біограф Марка Вовчка. (Ол. Дорошкевич, IV, 140). Див.: Ag. Colin. P. J. Hetzel. 1814-1886, стор. 11. (Відбитка з Bibliographie de France, 4 травня 1886 р.).

Син Гетзеля видав 1886 року брошуру (вона ніколи не була в продажі), де зібрав усі некрологи, що з'явилися після смерті батька, загалом шанованого у видавничих і літературних колах Парижу. Див. також: E. Muller. Un éditeur homme de lettres. J. Hetzel-P. J. Stahl («Le Livre»), 1886, стор. 138-148. Тут же і портрет Гетзеля, що його зробив 1879 р. відомий французький маляр Мессоньє (Meissonier, 1815-1891). Armand Colin, J. P. Hetzel. (J. P. Stahl).

зивав «mon enfant» (5). Відвідавши Париж 1875 р., Марія Олександрівна писала до свого чоловіка:

«Гетзель так зрадів мені, що прибіг, як божевільний, і заплакав, коли мене побачив. Він перебув у мене аж до четвертої години, але про справи не було змоги говорити. Скільки разів я не починала, він усе відповідав: «Au diable les affaires, laissez-moi vous voir». («До біса справи, дайте мені на вас дивитися»). (6).

Завдяки Гетзелеві, Марко Вовчок одержала фактичну монополію на переклади в Росії таких відомих тоді французьких авторів, як Гектор Мальо, Віктор Гюґо, Еркман-Шатріян, не кажучи вже про Жюль-Верна, (7), що, річ ясна, було великою матеріальною підтримкою для нашої письменниці.

Гетзель був також співавтором Марка Вовчка у працях французькою мовою. Разом вони видрукували повість «Le chemin glissant» («Слизька путь») у згаданому вже журналі «Magazin d'éducation et de récréation» (8), і оповідання для юнацтва «L'ours de Sibérie et Mademoiselle Quatre-

5) Спогади М. Д. Лобача-Жученка, другого чоловіка Марії Олександрівни. (Ол. Дорошкевич, IV, стор. 542).

6) Перекладаємо з російського оригіналу. (Ол. Дорошкевич, IV, стор. 542).

7) За Лобачем-Жученком, Гетзель продаючи в Росії кліші до творів Ж. Верна та інших своїх видань, за умову правив, щоб переклади з них робила тільки Марко Вовчок. (Дорошкевич, IV, стор. 200). Марія Олександрівна була в дружніх зносинах з Жюлем Верном. «Гетзель, — читаємо в листі Марка Вовчка до свого чоловіка, у травні 1875 року, — писав до Жюля (Верна), і я дописала в його листі кілька рядків, що прошу його швидше приїхати, що чекаю його тут, що мені треба вїздити». (Теж там, стор. 202).

8) Том XIV (1870-1871) і XV (1871-1872). Підпис авторів: J. P. Stahl et Marco Wovczok. Російський переклад: «Сталь и Марко Вовчокъ. Разсказъ. Переводъ съ французскаго. СПб. 1876. Друге видання — в 1877 р.

Epingles»... (9). Та найважливіший твір, що вийшов був зі співробітництва Марка Вовчка й Гетзеля, це — славнозвісна «Маруся».

II.

«Маруся» з'явилася вперше фейлетонами в паризькій великій газеті «Le Temps» в числах від 15 грудня 1875 р. до 9 січня 1876 р. (10), і це, здається, досі єдиний твір з українською тематикою, писаний українцем, точніше — українкою, що з'явився у французькій пресі.

1878 р. «Маруся» вийшла окремим виданням: «Marussia» par P. J. Stahl, D'après une légende de Marko Wovczok. Dessins par Th. Schuler, gravures par Pannemaker. Magazin d'éducation et de récréa-

9) Texte par Stahl et Marco Wovczok, vignettes par L. Froelich, Paris, J. Hetzel, 1878, 4° 22.

10) Ця ж сама газета видрукувала, як фейлетон, від 26. IX. до 6. XI. 1903 р.: Marko Wovtchok, «Popes et popesses». Adapté du russe par A. et P. Tesse.

tion... tomes XXVII et XXVIII. J. Hetzel et Cie, 18, rue Jacob. Paris. Велика 8°. Стор. 272. Наступного року вийшло нове видання, й з того часу «Маруся», за каталогом Національної Бібліотеки, видавалася 12 разів. (11). Ця повість з історії України видавна є улюбленою лектурою французької шкільної молоді (12), й ледве чи існує інша французька книжка, що стільки зробила для популяризації України, як у самій Франції, так і взагалі на Заході.

Ілюстрував французьке видання «Марусі», — і вельми гарно, — відомий маляр Теодор Шулер, теж альзасець з походження (1821-1878), що ілюстрував також твори В. Гюго, Ж.-Верна й Еркмана-Шатріяна. Панмакер, який гравірував Шулерові малюнки, був добре відомий за своїх часів у паризькому мистецькому світі. Він помер аж 1929 р., і автор цих рядків ще мав нагоду розмовляти з французьким майстром, що за молодих років різав на дереві портрет Квітки Основ'яненка (13) з малюнка С. Башилова. (14).

11) Італійське видання, — 1921 року (Torino), німецьке, без дати, в Нюрнберзі; здається, що існує ще англійське видання. Як відомо, український текст «Марусі» не зберігся, хоч заголовок російських видань (1871, 1872, 1876, 1895, 1909 р.р.) і твердить про переклад з «малоросійського». Оське, виходить, пізніші українські видання «Марусі» є лише переклад з російського, як, напр.: «Маруся». Переклав з російської мови В. Доманицький, Кам'янець на Поділля. 1920». Французьке видання «Марусі» є також переробкою з російського тексту.

12) («Незрівнянна «Маруся», — пише про твір М. Вовчка остання фахова дослідниця французької літератури для молоді Marie-Thérèse Latzarus (La littérature enfantine en France dans la seconde moitié du XIXe s. Paris, 1923, Сор. 203).

13) Цей портрет, здається, вперше був уміщений в «Историческомъ Вѣстникъу», 1881, VIII.

14) Вміщений в «Молодику» на 1844 рік. Квітка-Основ'яненко тут у розтібленому сурдуті, з чорним шарфом, сидить у фотелі.

До першого видання «Марусі» редакція «Magazin d'éducation...» додала таку примітку:

«Історія Марусі була видрукувана в фейлетонах газети «Le Temps», у грудні 1875 р. П'єсу «Гетьман» п. Деруледа (15) грали в театрі «Одеон» в 1877 р. Якщо ми не помиляємось, драма позичена з тієї ж легенди, що й наша «Маруся». (16). Одначе, нема нічого менш подібного, як обидва ці твори; це ще раз доводить, що та ж сама земля може дати зовсім відмінні плоди».

Співавтор «Марусі» Ж. Сталь вважав потрібним заявити в передмові: «Син альзасця, я присвятив «Марусю» моему молоденькому другові Alsa, донечці Т. Шулера, автора гарних малюнків, які ілюструють «Марусю», останні, на жаль, що їх він зробив. (17). «Маруся» — це твір, що йому я надаю першості в моїй творчості. Я писав його, кидаючи оком на Альзас, і я вірю, що цю книгу зрозуміють всі ті серця, що в них живе любов до батьківщини... Мое найщиріше бажання — розповсюдити цю книгу й ідею, що її оживляє. (18).

«Маруся», цей твір для юнацтва мусів зацікавити й дорослих читачів, бо, так звано, «велика преса» відгукнулася на книжку Марка Вовчка й Сталя:

«Маруся», — писала газета «Le Siècle» — це оповідання про висланця патріотів, що повстали за незалежність України. Маруся — поводир цього висланця». (19).

«Le Temps» з 18 грудня 1878 року відзначив для своїх читачів «Марусю», що «з'явилася в нас у фейлетонах і що її наші читачі, пев-

15) Див.: «До століття народження Поля Деруледа», «Соборна Україна», 1947., ч. 1.

16) Помилкове припущення.

17) Ілюстрації «Марусі» — це останній твір Шулера.

18) «Magazin...», vol. XXVIII, Стор. 346-347.

19) 29 грудня 1878 р.

но, не забули. Ми присвяtimo цій книзі окрему статтю». (20).

«La République Française», тоді орган Гамбети й речник республіканців, аж два рази займалась твором Марка Вовчка. В числі з 20-го грудня 1878 р. знаходимо кілька рядків про героїню повісти: «Гарна Маруся — визволитель України,

Жюль Гетзель (П. Ж. Сталь)

стєпова Жанна д'Арк, велична дитина, дитина-мученик». Чотири дні пізніше, 24 грудня, та сама газета, за підписом Д. О., присвятила «Марусі» 100 рядків. «Ця книга — знаменита, дорогоцінна річ... Сюжет драми — боротьба малого (!) народу, що захищає своє вогнище, проти великого (!) народу; дія відбувається в Україні; героїня — дитина, що жертвує собою й вмирає за свою країну... Оповідання скрізь

20) Ми не знайшли в збірці «Le Temps» цієї статті. Можє, ми перепочили її.

живе, опис — стислий і свіжий... Яка насолода бачити вільний нарід у рамках героїчного оповідання... Це праця патріота... Досвід України розуміють усі наші патріоти, думаючи про Альзас». (21).

В 29-му томі журналу «Magazin d'éducation»... (22) Жюль Сандо (Sandeau), відомий за тих часів французький романіст (23), писав про «Марусю» задля своєї «внучки»: «... Поза чаром, що ним дишаєш, читаючи цю книжку, в ній скрізь патріотичний дух, створе й здорове повітря, що викликає жертвність і відданість. Я бажав би, щоб ця Маруся стала тобі за сестру, за друга й товариша... Читаючи пригоди маленької героїні України, ти пізнаєш, як треба любити Францію».

Віктор де Ляпрад (1812-1883), сьогодні забутий поет, хоч він і належав до «Французької Академії» (24), присвятив, під заголовком «За батьківщину», нашій повісті вірші в газеті «Journal des Débats» (25). Ці вірші, звернені до доньки поета, мають звучати в прозовому перекладі: «Я люблю ці цілючі книги, що гарують наші душі. Ось тобі, моя дорога донечко, найкращий з усіх подарунків — «Маруся», що, маючи 13 років, вмерла за батьківщину! Читайте, діти, плачте, якомога більше; не ховайте цих сліз, бо за часів тривоги ці сльози, що падають з ваших очей, часто породжують у предківській землі найстрашнішу зброю. Можна бага-

то зробити й не ганяючись верхи, як та дитина України»...

III.

1859 року Тургенев познайомив з «Народніми оповіданнями» свого друга Проспера Меріме (26), очевидячки, в своєму російському перекладі, бо славний французький письменник знав російську мову й, натомість, як видно буде далі, мав труднощі з українськими текстами. Незабутній Анрі Монго († 1941 р.) (27), найкращий знавець «російської частини» творчості Меріме, вважає можливим, що Тургенев познайомив Меріме також і з автором «Народніх оповідань». (28).

Студії Меріме про російську історію досить рано на вернули автора «Кармен» до загадкової тоді України. Ще 1-го лютого 1835 року (Меріме народився 1803 р.) французький письменник писав до свого приятеля Жубер де Пассі (Joubert de Passy): «Припоручаю вам романс «Cher Ponaski», але це не російський, а український романс (29), молитва, що її співали козаки під час бою»...

1837 р. Меріме зустрічався з Гоголем у паризькому салоні Смирнкової-Росеті (30) і в 1851 році в «Revue des deux Mondes» з'явилася його стаття, присвячена Гоголеві, а, зокрема, також і «Тарасові Бульбі». Про заporожців Меріме там пише, що вони відіграли велику роль в історії Росії та Польщі й були «республікою вояків»..., а

21) Нагадаємо читачам, що 1871 р., за Франкфуртським миром, Прусія виврвала у Франції Альзас і частину Лотарингії.

22) Стор. 18.

23) Автор, між іншим, романів: *Mlle de la Seiglière, Madeleine*. Роки його життя — 1811-1883.

24) Автор «*Poèmes évangéliques*», «*Odes et Poèmes*»...

25) Передрукованою в журналах: «*Le Correspondant*» і «*Magazin d'éducation*»... (стор. 117). Цитуємо за останнім.

26) H. Mongault, *Mérimée et l'histoire russe*, («*Le Monde Slave*», 1932, IX, стор. 369.

27) Див. про нього некролог А.Мазона («*Revue des Etudes Slaves*», 1946, стор. 303-304).

28) «*Le Monde Slave*», оп. cit., стор. 363.

29) В дійсності це був польський романс.

30) E. Chambon, *Notes sur P. Mérimée*, Paris. 1903, стор. 257. Гоголь кілька разів жив у Парижі; найдовше від листопада 1836 р. до лютого 1837 р., в будинку: 12, place de la Bourse.

щодо Гоголевої творчості взагалі, ми читаємо в тій же статті: «... Гоголеві, як мені казали, закидають певний сепаратистичний патріотизм. Українець, він, мовляв, мав якусь особливу прихильність до України, на шкоду решті імперії. Але з цього погляду я вважаю його досить об'єктивним. Він подав блискучі портрети, і, скільки можу судити, правдиві портрети запорожців, цього дивного народу». (31).

Бачимо, що Меріме вже тоді мав якусь уяву про українську окремішність. Мусив чути також Меріме й про галицьких українців, як це видно хоч би з його листа до приятеля Паніці: «Австрія зовсім не боїться повстання (польського) в Галичині, бо галицькі селяни — уніяти, а шляхтичі — римські католики».

Під час Кримської війни з Росією, вже сенатор Наполеона III, давній приятель імператриці Євгенії, близька людина до двірських кіл, Меріме, хоч як мало любив політику, був таки втягнений у політику Наполеона III й якраз на українському відтинку.

21, 22, 23 червня 1854 р. в архіофіційному органі імператора «Le Moniteur» з'явилася інспірована, без сумніву, Наполеоном III,

31) 15. IX. 1851 р., стор. 627-650. Заголовок статті: «Література в Росії». Стаття Меріме з'явилася з нагоди першого французького перекладу творів Гоголя з-під пера Louis Viardot, що про нього ми вже згадували. 1845 р. Віярдо під заголовком «Nouvelles russes» подав французьким читачам п'ять оповідань Гоголя, між ними був і «Тарас Бульба». Віярдо сам визнає у своїй передмові, що, не знаючи російської мови, він працював під диктантами двох молодих друзів, і що одним з них був Тургенев. Незважаючи на це, переклад Віярдо досить пристойний. Між іншим, відомий французький критик Сент-Бев також присвятив статтю перекладові Віярдо («Revue des deux Mondes»), 1 грудня 1845 р., стор. 883-889), в якій широко обговорює «Тараса Бульбу», що для нього є справжня «Іліада запорожців».

довга стаття Меріме: «Українські козаки та їх останні отамани», (32).

Коротко, з питомим йому лише стилем, Меріме оповідає тут історію Козаччини, користуючись французькою українікою, між іншим Бопляном, що його вважає за найцікавішого мандрівника XVII в. Переяслав Меріме розглядає, як тимчасовий договір між московським царем і козаками, але «в кінці свого життя Хмельницький жалкував, що уклав цей договір. Сумний досвід навчив його, що царська зверхність куди важча ніж зверхність польського короля. Замість незалежності, що про неї він мріяв, Хмельницький досягнув лише фактичної неволі, такої образливої для його гордоців; здобич, що до неї хоч раз росіяни вчепилися, вже ніколи не може вислизнути від них».

«Мазепа, — пише Меріме, — був останній, хто прагнув відвоювати незалежність своєї нації (l'indépendance de sa nation). Він гадав, що зможе забезпечити ту незалежність і суверенність, що про них мріяв Хмельницький». Полтава, — за словами французького письменника, — «знищила всі надії Мазепи», і Меріме з неприхованим співчуттям згадує «нешчасних козаків», жертви жадливої царської помсти. Не забуває також Меріме з обуренням і про анатему Мазепи, коли «православна Церква зрбилася знаряддям у руках уряду».

З приводу цієї статті, згаданий вже Анрі Монго, зовсім слушно пише: «Для мене немає сумніву, що в самий розпал війни з Росією Наполеон III не дозволив би з'явитися статті Меріме в «Moniteur», якби вона не відповідала б особистим поглядам імператора. Адже ж, нібито навмисно, головний зміст нарису Меріме має за джерело «Історію козаків» Лесюра, що її Наполеон I

32) Les cosaques de l'Ukraine et leurs derniers atamans. Передруковано з збірки: «Mélanges historiques et littéraires», Paris, 1855, стор. 89.

замовив Лесюрові, урядовцеві міністерства закордонних справ, напередодні війни з Росією. (33). Якщо один час Наполеон I думав про відновлення «козацької нації», то Наполеон III, захоплений, як це відомо, національним принципом, міг зовсім природно схилитися зв'язати свою політику в цій ділянці з традицією Наполеона I. Тому, що вуйко **замовив** (34) одному з своїх урядовців грубий том про Козаччину, чому небіж не міг **інспірувати** (35) одному з своїх сенаторів статтю про те саме питання, вказавши йому джерела? Я бачу підтвердження цьому в листі, що його Меріме писав 4-го березня 1854 р.: (36): «Я знову займаюся російською мовою й хочу оповісти історію останнього незалежного отамана козаків, великого шукача пригод». Кого мав тут на увазі Меріме? Хмельницького? Мазепу? Слово «незалежний» мені здається далекосяглим у своєму значенні». (37).

3-го вересня 1859 р., — і тут ми вертаємо до нашої безпосередньої теми, — Меріме писав до своєї приятельки Жені Дакен (Jenny Dacquín): «Мені обіцяють, по поверті з Тарба, роман (?), писаний малоруським діалектом, що його переклав на російську мову Тургенев. Кажуть, що це архитвір, кращий ніж «Хатина дядька Тома» (38).

33) На цьому місці Монго покликається на праці автора цих рядків про Наполеона і Україну. Але мушу зазначити, що небіжчик французький славіст занадто, з чисто французькою куртуазією, підкреслює нашу допомогу. Насправді, все обмежилось тільки деякими вказівками й кількома розмовами на теми з української історії.

34) Підкреслення оригіналу.

35) Підкреслення оригіналу.

36) *Lettres à Francisque Michel*, стор. 100. (Примітка Монго).

37) «*Le Monde Slave*», 1932, IX, стор. 362-363. Пор. нашу статтю «Нове про Меріме і Україну» («Діло», 11, 12 лютого 1933 р.).

38) «*Lettres à une inconnue*», стор. 67-68. Меріме має на увазі славний роман Бічер-Стов.

Десять років пізніше, Меріме матиме змогу прилюдно висловитися про твір Марка Вовчка, бо в його листі мова мовилася, очевидно, про «Народні оповідання». Але в міжчасі французький письменник видав свою найбільшу працю з історії України.

IV.

Коли, напередодні польського повстання, більшість французької opinii станула по боці поляків, що вимагали також і Правобережжя, (39), Проспер Меріме повернув до української тематики, взявши цього разу за сюжет життя Хмельницького.

6-го січня 1862 р. він повідомляє свою приятельку Жені Дакен, що читає вечорами, — Меріме перебував тоді в Каннах, — монографію Костомарова «Богдан Хмельницький». (40).

25-го листопада 1862 р. новий лист Меріме до Лебрена, головного редактора академічного «*Journal des Savants*»: «Здається, я обіцяв вам невеличку козацьку дрібничку, але я вдіяв з вами зрадливо, бо ця дрібничка буде довга й не дуже весела: в ній саджають на палю величезну кількість людей, здирають шкіру та вішають. Якщо це вас не лякає й не здається надто довге, ви зможете відчитати першу статтю на одному з наших засідань (академії)... Дайте зрозуміти читачам, що треба вимовляти «*Bohhdane Hhmielnitzki*» (41).

39) Див.: E. Borschak, *Le mouvement national ukrainien au XIXe siècle*, Paris, 1930, стор. 62-63. Його ж: *L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale*, Paris, 1935, стор. 86-90. Докладніше про це питання — в нашій виготовленій до друку праці: «Українська справа у Франції».

40) «*Lettres à une inconnue*», Paris, 1874, II, стор. 184.

41) Pro Memoria, Prosper Mérimée, *l'homme, l'écrivain, l'artiste*. Paris, «*Journal des Débats*», 1907, стор. 565.

Академік Бартелемі Сен-Гілер відчитав у засіданні редакційного комітету «*Journal des Savants*» розвідку Меріме про Хмельницького, що мала у його колеґ «великий успіх». (42). Сама праця Меріме з'явилася на сторінках «*Journal des Savants*» у зошитах січень, лютий, березень, травень, червень, липень 1863 р.; в окремії книжці стаття Меріме завжди друкується разом з статтею про Степана Разіна, під загальною назвою «*Les Cosaques d'autrefois*» (43). Порівнюючи сьогодні монографію Костомарова й статтю Меріме, не можна не визнати, що французький письменник знаменито переробив, або, як кажуть французи, «адаптував» працю Костомарова. Пересічний український читач може навіть завагатися, кому віддати перевагу: багатотомній праці Костомарова, чи клясично стислій Меріме? Річ ясна, мова тут іде виключно про літературний бік праць: за науковця-майстра був один тільки Костомаров; він дав учену модель, що з неї вже артист Меріме зробив мистецьку картину.

Тургенев цілий час слідкував за працею Меріме, що 9-го січня 1863 року писав до свого російського приятеля Соболевського:

«Я обговорюю в «*Journal des Savants*» працю Костомарова про Богдана Хмельницького й закидаю авторові сиду українізмів у його книзі. Без Тургенева я ніколи б не упорався з цими українізмами». (44).

У своїй передмові Меріме твердив: «... Хмельницький, гадаю, є мало відомий поза слов'янськими

країнами, хоч він вельми заслуговує, щоб його пізнали. Вибірний вождь невеличкої нації, оточений могутніми сусідами, Хмельницький присвятив усе життя боротьбі за самостійність цієї нації. Однакво здатний роз'єднувати своїх ворогів, як і стримувати єдність диких ватаг, що ними він керував, хоробрий воєнка, великодосвідчений політик, обережний в успіху, непохитно твердий у невдачах, Хмельницький міг би зажити європейської слави, але йому для цього бракувало: менш варварського (!) народу, а, може, також легшого на вимову прізвища...».

Незважаючи на своєрідне кокетування під час писання своєї праці, Меріме займався Хмельницьким цілком свідомо й поважно.

Загалом, як ми вже згадували, за малими винятками, французька опінія прихильно ставилася до польського повстання, хоч дехто й мав застереження щодо польських домагань Правобережної України. Наполеон III, як завжди, вагався з своїх симпатіях. Проте, імператриця Євгенія, що не раз впливала на свого чоловіка, не ховала свого полонофільства, до якого її штовхали певний ктерикалізм і своєрідний романтизм, натхнений участю польських легіонерів, за часів Наполеона I, в Еспанії. Меріме був одночасно в приятельських стосунках з Наполеоном III та з його дружиною, що її тримав на колінах, коли вона була ще малою дівчиною й звалася Євгенія Монтіго. Це задля Наполеона III, а ще більше задля імператриці Євгенії, Меріме написав «Богдана Хмельницького» й це задля них, передусім, він виклав у цій праці свої критичні погляди на Польщу. Чого вартий, з цього погляду, лист Меріме з 28 лютого 1863 р. до впливової тоді у вищому світі *Madame de La Rochejacquellin*... «Вечорами я розважаюсь і пишу біографію великого хитруна, Хмельницького, гетьмана ук-

42) F. Chambon. Notes sur P. Mérimée, Paris, 1930, стор. 380; F. Chambon. Prosper Mérimée. Lettres inédites. Paris, édition privée, 1900, стор. LXXXVI.

43) Перше видання. Paris, C. Levy. 1865.

44) А. Виноградов. Меріме в письмах к Соболевскому. Москва. 1928, стор. 212.

раїнських козаків середини XVII в., що, здається, вигадав національні війни. Бачте, який я вживаю анахронізм щодо мого героя. Ця велика людина хотіла визволити малоросів або козаків, земляків своїх, з ярма поляків, що за тих часів робили скільки змогли лиха селянам. Сьогодні (додає Меріме з іронією), як мені здається, поляки здобули симпатії до себе...» (45).

Оні свої погляди Меріме й хотів передати імператорові, імператриці та тим парним дамам, що склали, так званій, «імператорський гурток» в Сен-Клю й Комп'єні. Своїм застереженням, як не сказати більше, щодо польської політики в Україні, французький письменник залишився вірний аж до кінця життя. 1867 р. він не вагається заявити своїй гарній приятельці, польці, графині Пжедецькій, що хотіла перетягти Меріме на польський бік: «Щодо мене, ви ж знаєте, я козак», (46).

V.

Отже, нема нічого дивного, що якраз за тих часів Меріме згадав про «Народні оповідання», що їх колись одержав від Тургенева, й присвятив їм рецензію (47), в якій читаємо:

«... Жінка великого таланту, що прибрала псевдонім Вовчка (le Louvetau), написала кілька новел на тему кріпацтва українським діалектом (dans le dialecte de l'Ukrainne)... Я знаю ці новели лише з російського перекладу Тургенева... Зміст її оповідань такий похмурий, що ця картина відворотна. Та, боюся, що ця картина є правдива, хоч волієш уважати її за вигадану, вона викликає більше жаху ніж жалости. На Корсіні сказали б: Si vuol la scalia (це про-

45) Une correspondance inédite. Paris, Culmann-Levy, 1897, стор. 330.

46) Lettres à une autre inconnue (M-me Przedziezka). Paris, 1875, стор. 118.

47) «Le Moniteur». 25 травня 1868 р.

ситься на рушницю). Таке почуття маєш, читаючи першу (48) новелу збірки «Козачка».

Може, для того, щоб передати цей жах, Меріме 1869 р. переклав з російської мови «Козачку» й читав її двірським дамам у Сен-Клю? 16-го червня 1869 р. він пише до Тургенева: «Ця пресумна пригода («Козачка»), хоч цілковито вигадана, вжахнула наших дам, навіть тих, що зітхають за героїчною Польщею». (49).

А, може, в цих останніх словах («героїчною Польщею») треба шукати відгадку того, чому він читав двірським дамам «Козачку»? Чи не присвятив це читання прозорливий Меріме «першій дамі» Франції, імператриці Євгенії, що, на превелике лихо для себе й для цілої Франції, брала надто діяльну участь у зовнішній політиці, яка призвела аж до катастрофи 1870 р...?

**

У Парижі Марко Вовчок відвідувала різні виклади й вистави. 26-го грудня 1860 р. вона, наприклад, писала до свого чоловіка: «... Я просто з викладу Лябуле». (50). Слухала наша письменниця й інші виклади, але про них не маємо документальних згадок.

У французькій столиці Марія Олександрівна зв'язалася також з революційними чинниками колишньої Росії й Австрії. Марко Вовчок познайомилася з Бакуніном (51) і

48) В дійсності — друге з черги оповідання в «Народніх оповіданнях».

49) Цей невиданий лист до Тургенева, який, певно, і звернув увагу Меріме на «Козачку», подав Монро у вищезгаданій студії в «Le Monde Slave», 1932, IX, 370. Перекладу «Козачки» з-під пера Меріме досі не знайдено.

50) Відомий за своїх часів французький історик і публіцист († 1883), що був за професора в Колеж де Франс.

51) «В мене, — писав Драгоманов 14 квітня 1888 р. до І. Франка, — єсть навіть українські бунтарські прокламації, котрі М. Вовчок і Ко писали для Бакуніна і Чечаява. (Листи до Ів. Франка й інших. Видав І. Франко. Львів,

з чеським поетом-революціонером Йосифом-Вацлавом Фрічем. «Треба, — писав Тургенев до Марка Вовчка, — розмовляти з ним (з Фрічем) по-французькому, або по-малоросійському. Кажуть, що ваша мова дуже близька до чеської». (52). Познайомившись з Фрічем, Марко Вовчок писала до свого чоловіка, в травні 1862 р.: «Я вже, здається, писала тобі, що тут до мене прийшов чех Фріч, поета і чоловік такий, що його не описувати на папері, а бачити всякому дай Боже. Живе у 7-му етажі з жінкою і з хлопчиком пикатеньким, над усе у світі кохає свою Чехію, а з нею разом усяке добро. Був він приговорений до смерті, сидів у темниці, а визволившись, мусить тут тоньки жити, а у Чехію йому шляху нема. Читав тут лекції, колись їх тобі передам і книжку його, що він дав мені». (53). Чи не під впливом своїх зустрічей з українською письменницею Фріч (1819-1889) написав трагедію «Іван Мазепа»? (54).

Марко Вовчок хотіла, видно, познайомити українців з чеськими народними піснями, бо післяла Опанасові Марковичеві чеські пісні, перекладені українською мовою, для газети «Десна», що проектувалася в Чернігові. Ці чеські пісні Марко

1908, II, 121, 130. 5 липня того ж року Драгоманов у листі до О. Ковиського повторює: «... есть у мене дещо про відносини українців до Герцена і Тургенева і т. ін. (та на лихо найбільше про Марка Вовчка, котра ще жива), про перші проби закордонного революційного видання українського, революційної прокламації». На превеликий жаль, цих матеріалів, про які згадує Драгоманов, досі не знайдено. Нагадаємо, що Бакунін писав 1862 р.: «Україна Польська разом з галицькими русинами, разом з нашою Україною («Малоросія» в оригіналі) — країна в 15 мільйонів, що говорять одною мовою, ісповідують одну віру, буде не Польща, не Росія, а сама собою». (Народное Дѣло. Романовъ, Пугачевъ или Пестель).

52) О. Дорошкевич, стор. 376.

53) Теж там, стор. 275.

54) Прага, 1865.

Вовчок могла одержати від Фріча, що 1866 р., разом з молодим тоді французьким славістом Люї Леже, видав «Chants héroïques des Slaves de Bohême» (55). Зналася Марко Вовчок у Парижі також і з польськими емігрантами-революціонерами, між ними з польським поетом Едвардом Желіховським (Ант. Сова), приятелем Шевченка на заслання в Оренбурзі. Маючи, мабуть, на

Марко Вовчок
(з паризьких карток)

увазі оці близькі зносини Марії Олександрівни з польськими емігрантами, Тургенев писав до неї: «Мабуть, все по-польськи ви читаєте? Я тут залуспрівся з одним українцем («малоросом» в оригіналі), що радий нас, росія, зубами розірвати, а поляками він захоплений: ото ви потішилися б...».

Паризька доба була вельми продуктивна в літературному житті нашої письменниці. Це тут вона писала свої твори: «Дяк», «Чари»,

55) Paris, 1866. Пор. нашу статтю «Un épisode de l'histoire des relations tchéco-ukrainiennes» в «L'Europe Centrale», Прага, 14 лютого 1931. Між іншим, Марія Олександрівна зустрічалася в Парижі також з Яном Нерудою (1834-1891), творцем чеської модерної поезії, що говорить про українську письменницю в своїх «Паризьких об'їздах».

«Тюлева баба», «Пройдисвіт», «Кармелюк», «Лемерівна», «Листи з Парижа»..., готувала збірку українських пісень, що 1866 р. вийшли в Петербурзі під заголовком «Двісти українських пісень». Співи й слова зібрав Марко Вовчок. У ноти завів Едуард Мертке (8 зошитів). (56).

Вкінці не зайвим буде тут згадати про книгозбірню української

56) «Я зустріла тут, — писала 1864 р. Марко Вовчок до Єшевського, — одного композитора, що з мого голосу поклав на музику 200 українських пісень... Я співала йому цілі ранки два тижні з лишком, від 11 до 4 годин...». (Дорошкевич, стор. 183. Оригінал листа — російською мовою).

письменниці, що свідчить, як вона цікавилася французькою літературою. В книгозбірні Вовчка були майже всі видатні французькі письменники від XVI до XIX в.в. Марія Олександрівна часто перечитувала твори Рабле, Монтеня, Мольєра, Паскаля, Бальзака, Стендаля, Жоржа Санда, Меріме, Фльобера, Золя, Віктора Гюго... По-французькому читала Марко Вовчок також грецьких і римських клясиків. (57).

Як бачимо, перебування Марка Вовчка в Парижі не показує сторінка в історії франко-українських взаємин. **Ілько Борщак**

57) Б. Маркович. Марко Вовчок на Кавказі. Ставрополь. 1913., стор. 23-25.

„Енеїда“

в історії української літературної мови

УПРОДОВЖ віків жива українська мова існувала тільки в стилях підрядних, побічних (здебільшого «низьких») при інших мовах: церковнослов'янській, польській, «макаронічній» літературі XVI-XVIII в.в., при московській.

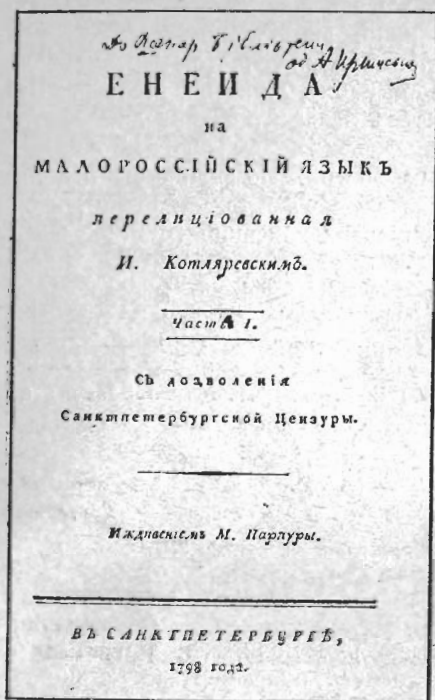
І лихо було в тому, що живе, органічне, було під гнітом мертвого, неорганічного, чужого, накинуваного ззовні. Це лихо вбивало живу творчість народу, та ще й у найцінніших, вищих стилях. Багато нашої національної снаги було марно витрачено на мертві вірші та драми XVII-XVIII стол., що тепер лежать непотрібним мотлохом у поросі історії. Це воно, це лихо, вбило великий творчий хист такого генія, як Гр. Сковорода, а, може, й багатьох інших, невідомих нам тепер талантів. Неорганічна мова, що нею ці люди послуговувались, не надавалася до живого вжитку, була безплідна в естетичній чинності і не давала в царині духової культури відповідних ефектів. Ті нечисленні елементи української мови, що потрапля-

ли до цієї мови, не рятували її, бо основа була мертва. З цієї ж причини, — що основа була чужа, неорганічна, — ці почати «українізовані» тексти не могли бути й початками властиво - українських мовних стилів. Не могли ними бути й тексти інтермедій та віршей XVII-XVIII в.в.: дуже бо мізерні були в суспільному та естетичному розумінні ці твори.

Отже, треба було, щоб появилася естетично й суспільно значний твір, написаний живою українською мовою, щоб ця мова здобула право на стилеву незалежність, право на самостійний розвиток. І цим твором була «Енеїда» І. Котляревського, що її перші три частини вийшли друком 1798 року.

Тільки після появи «Енеїди» стало можливим говорити про те, що «мова малоросійська (котрої столиця є Київ), не молодша віком за великоросійську, не може бути наріччям останньої», і висловлювати побажання, щоб «і малоросійська мова

стала до лави учених мов слов'янських». (Бандтке, «Вѣстникъ Европы», 1815 р.).

Титульна сторінка I видання «Енеїди» з автографом А. Кримського.

Але намічений в «Енеїді» шлях розвитку самостійних українських мовостилів був нелегкий в умовах державно-політичного й культурного поневолення українського народу. І творці української літературної мови, прагнучи досягти «всіх барв на палітрі» (М. Старицький), створити всю повногу культурних стилів, не раз пізніше завертали на старі шляхи. Так сталося було, наприклад, з романтиками 30-40 р.р. Намагаючись створити високий стиль, вони (зокрема, М. Костомаров) спробували були повернутися до церковнослов'янізмів та архаїзмів. Під впливом цих спроб, Т. Шевченко теж «зацерковнослов'янив» мову деяких своїх творів («Маріє», «Неофіти»). Але особливо захопився «староруською мовою» у своїх пізніших писаннях П. Куліш. Він

дійшов у цьому майже до безглуздя, бо став уживати просто росіянізмів («увы», «мечта»), думаючи, що так він відбирає у «новорусів» «староруську спадщину». Цим він остаточно це джерело дискредитував. Після нього творці української літературної мови вдавалися до церковнослов'янізмів тільки в окремих випадках. Це можна відзначити, наприклад, у символістів (П. Тичина), а також у старих емігрантів (у Стефановича, Євгена Маланюка й ін.). Тільки ж походять ці їхні церковнослов'янізми, безумовно, вже не від старої, а від сучасної російської літературної мови, побудованої на церковнослов'янській основі. Це російська література, що від неї ці поети (та й узагалі стара наша еміграція) не могли психологічно відірватись, підтримує в їхній свідомості стилістичну вартість цих елементів. Показово, що Євген Маланюк, користуючись гаданим «староруським золотом» для творення високого стилю, не раз вдаряється (як це сталося колись і з П. Кулішем) у справжні росіянізми, вживає таких невластивих українській мові форм, як от «попсован», «вотня», «сна», «віка» (названий відмінок множини), «одгукавших». Навіть вульгарної російської форми «степ» вжив він у високостильній поезії (в сонеті «Шевченко»!).

Але такі окремі звертання на старі манівці нашої культури вже не страшні для нашої мови. І якщо взяти всі царини сучасного культурного мововжитку, отже й мову наукову та публіцистичну, то можна сказати, що церковнослов'янізмів у ній майже нема. Окремі ж слова (такі, як «предок», «храм»), та форми (наростки - ість, - ство: радість, братство), хоч і походять від церковнослов'янської мови, але вже втратили свій стилістичний відтінок. Тільки наші письменники, відтворюючи картини давнього минулого, мусять іноді вживати церковнослов'янізмів, як архаїзмів. Щодо «висо-

кого стилю», то для нього українська мова має вже свої власні засоби. Багато зразків високого стилю, створеного засобами тільки української народної мови, є в І. Франка («Народе мій замучений, розбитий...»), в О. Олеса («Вам казано: любіть братів...»), у П. Тичини, у М. Рильського, у Б. Антонича...

Взагалі, наша літературна мова тепер уже так розвинена, що в ній вистачає власних засобів на всі, можливі в культурному мововжитку, мовні стилі. І можна з певністю сказати, що, в умовах вільного розвитку, вона ніколи більше не вдаватиметься до чужомовних джерел для стилевої розбудови. А запорука цього — наявність національної свідомости в нашого народу, що свідомо кладе межі між своїм і чужим, зокрема, в боротьбі за існування відгороджується від ворожих нам культур, як от російська, яка найбільше тепер нашої самотності вагрює. І хоч Москва силоміць

намагається нашу мову зросійшити, накидаючи такі «високостильні» дивогляди, як от «возз'єднання» (України), але свідомі носії, творці нашої мови, опираються цьому і використовують найменші послаблення (як це було, наприклад, за останньої війни), щоб припасти, як припадав Антей до матері-землі, до живлющого джерела, — живої мови свого народу. Так, Ю. Яновський нещодавно написав в оповіданні «Наречена» ось такі слова великої любови до рідної мови:

«Як солодко слухати бабину мову. Яке багатство інтонацій! З уст неписьменної жінки длеться чудодійний скарб, жива мова предків. Ось так говорили вони, слова відомі, і зміст їх той самий. Та — вимовляють живі уста, народне слово грає, як веселка, — сердечна, красива українська мова».

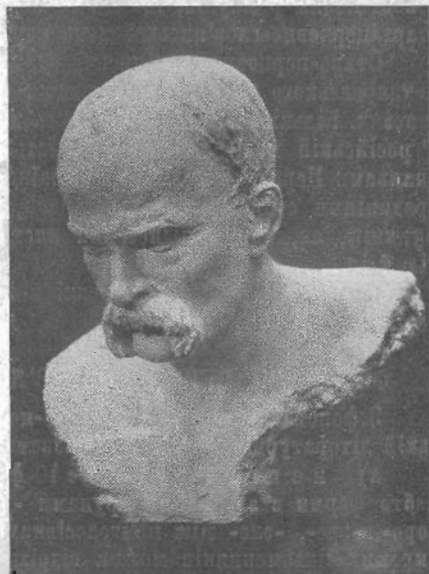
Такого значення і такої великої сили набуло те, що його розпочав 150 років тому І. Котляревський своєю «Енеїдою». **В. Ватрослав**

Нове погруддя Шевченка

ПОГРУДДЯ Шевченка, що з нього фото подаємо в цьому місці, є останній твір паризького різьбяря Олександра Головіна. Це погруддя, викінчене в кінці 1947 року, фігурувало в «Салоні Вільного Мистецтва», що відбувався в січні місяці 1948 р. в «Palais de New-York», (№ «447» каталогу з написом: T. Chevchenko. Poète national de l'Ukraine).

О. Головін, давній російський емігрант, що скінчив 1928 р. Празьку академію мистецтв, і від 1935 року живе й працює в Парижі.

Погруддя Шевченка праці Головіна, було прихильно відзначено паризькою пресою.

Старо-церковно-слов'янські елементи в українській літературній мові

1. ДОТЕНЕРІШНІ ДОСЛІДИ

Вплив Церкви й релігії на українську літературну мову досі належно не досліджений. Одним одна стаття під повним наголовком, з-під пера недавно померлого українського мовознавця д-ра Євгена Г р и ц а к а , надрукована в автокопексті в «Księga Referatów, 2 Międzynarodowy Zjazd Slavistów (Filologów słowiańskich), Sekcja I. Warszawa 1934», стор. 34-38, подає тільки загальні *напрямні* дослідю, не вносячи відповідного матеріалу, ані не відмежовуючи мовного посередництва, зокрема грецького й старо-церковно-слов'янського (старо-болгарського). Щодо цього останнього, то з деякими застереженнями можна користуватися теж і для української мови студією М. Ф а с м е р а : Греко-славянські етюди. III. Грецькія заимствования въ русском языкѣ. (С.-Петербургъ, 1909), зокрема, коли йде про релігійно-церковні термінологічні запозички з грецької мови в старо- й середньо-українську добу розвитку літературної мови. Щодо старо-церковно-слов'янського посередництва, точніш старо-церковно-слов'янських елементів в українській мові, то крім студій А. Ц а ш е н а : «Die semasiologische und stilistische Funktion der trat/torot-Alternationen in der altrussischen Sprache, Heidelberg, 1933», що подає теж матеріал із старо-українських пам'яток, можна вказати на авторів: Нарис граматики старо-церковно-слов'янської мови (Мюнхен, 1947), де в окремих розділах з'ясовується та наводиться відповідний матеріал про “фонетичні прикмети українізованої старо-церковщини в давню добу” (стор. 55-64) і в середню добу (стор. 69-71) та про “фонетичні церковно-слов'янізми в українській літературній мові від Котляревського” (стор. 72-82), врешті про “флексійні прикмети українізованої старо-церковщини” (стор. 119-125) та про “флексійні церковно-слов'янізми в українській літературній мові від Котляревського” (стор. 126-128). На основі матеріалу, поданого в цій праці, та й на основі нових розшуків, що ми їх перевели в міжчасі, можна сказати про вплив старо-церковно-слов'янської мови коротко ось що:

Старо-церковно-слов'янські елементи в українській літературній мові від Котляревського відносяться однаково як до граматичних, так і до лексикальних запозичок. Кількісно вони охоплюють куди меншу кількість випадків, як це, напр., у російській мові. Якісно наявність цих елементів зумовлена, з одного боку, впливами Церкви й релігії на українську мову, з другого боку — літературними традиціями старої й середньої доби, зокрема, коли йде про певну стилістичну функцію, як, напр., піднесений настрій, релігійний патос, то знову глум, іронію й ін.

Спробуємо розглянути деякі з цих елементів на основі призибраного матеріалу.

2. ФОНЕТИЧНІ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНІЗМИ

З фонетичних елементів старо-церковно-слов'янської мови в сучасній українській літературній мові треба назвати насамперед:

а) *неповногласні форми*, тобто форми з звуковими групами -ра-, -ла-, -ре/рі-, -ле/лі-, замість форм із -оро-, -ере-, -оло- між приголосівками. І в українській народній мові, і в мові окремих письменників можна відрізнити з цього погляду дві основні категорії слів:

1) слова, що виступають як дублетні форми, часто з іншим функціональним забарвленням, напр.:

ворог (неприятель) — *враг* у прокльонах;
порох (пил) — *прах* у звороті: розбити на прах!
голос (згук) — *глас* у церковному співі;
ворота (брама) — *царські врата* в церкві й т. ін.;

2) слова, що виступають тільки в повноголосій або тільки в неповноголосій формі, напр.:

з одного боку: *ворона*, *сторожа*, *сковорода*, *колода*, *долоня*, *молоко* й т. д.,
 з другого: *празник*, *прапор*, *влада*, *область*, *благий* і інші.

Слова обох типів зустрічаємо майже в усіх українських письменників нової доби.

В "Енеїді" І. в. Котляревського вживаються такі неповноголосі форми, як *враг*, *вразий*, *врем'я*, *пред*, *плін*, тощо. Тут і там подибуємо дублетні форми без функційного зрізничування, напр.:

Як ось узріли пред собою побіч: Про долю злу свою балакав,
 Через річку в пекло перевоз. Що через річку не везуть.

В "Кобзарі" Т. Шевченка та й його пізніших віршах подибуємо такі неповноголосі форми, як *сребро-злато*, *собор тисячеглавий*, *драгим везем* (хоч: парчі *дорогої*), на *древі* (хоч: високі гнулися *дерева*) або:

главу терном увінчали супроти: — *моникли голови* козачі;
 ви *огласили* юридичним — *найшовсь* один козак,
 святого лицаря, що *царство* все *оголосив*, і ін.

П. Кулішеві теж не чужі слова без повноголосу. Ось якими словами починає він свою поему "Україна" (1843):

"*Благодареніє* Господу, нема в світі *благочестившої* землі над нашу Україну; а було ж колись таке *врем'я*, що й вона не знала ще віри християнської..., аж поки в Києві воцаривсь великий князь *Владимір*..."

Побіч інших неповноголосих форм у Куліша, як *поздравляти*, *празник*, *вражда*, *благ*, *благочестіє* тощо, подибуємо в нього й дублети на зразок:

Стали од *города* Козлова до *города Царєграда* гуляти, — або:
Золота й *срібла* од Молдави супроти: — А *срібло-злато* на три часті
 брати не схотіли, *паювали*.

Ось декілька прикладів із новіших авторів:

І. в. Франко: *стражники*, *благо*, *благодать*, *блаженний*, *благородная*, *сладця*, *глас* і ін.;

Л. Українка: *вразий* (побіч: *ворожий* у тому самому значенні), *прапор*, *храм*, *владар*, *владарка* й ін.;

М. Коцюбинський: в народніх висловах типу: Ну, *здохай*, *враг* тебе бери; крім цього: *храм*, *благати*, *поблагословити* й ін.;

П. Тичина: *смад*, *храм*, *прапор* і ін.;

М. Рильський: *град*, *храм*, *блаженний*, *підвладний* тощо;

М. Зеров: *дерево*, *благословенний*, *неблаганний*, *владар*, *владний*, *владика*, *глас*, *золотоглавий* тощо;

Ю. Клен: *блажен*, *благословенні*, *златогла(ий)* і ін.;

В. Барка: *громоглагольний*, *благолітний храм*, чи:

Од них очищений оазис кут
благословлю і *оглашу* дзвінким
 дитячим сміхом по ряених садах
 і *возбраню* сквернити дах.

б) Ф о р м и з г р у п о ю *жд, щ*, замість (*д*)*ж, ч*.

З уваги на окремішій, специфічній, розвиток первісних сполук *дй, тй* в українській мові, а саме (*д*)*ж*, напр., *межа* (з старого: *меджа*, пор. назву *Меджилаборці*), та *ч*, напр., *свіча*, треба визнати всі форми з *жд* та *щ* на цьому місці за церковно-слов'янізми. Старе *шт* з часом почали читати й вимовляти на українському ґрунті, як *щ*, й тому такі форми, як *живущий* (замість: *жисущий*), *цлющий* (зам. *цільочий*), треба визнати теж за церковно-слов'янізми.

Як цікавий приклад може нам послужити слово *вождь*, що має на західно-українських теренах відповідники: старо-церковно-слов'янське: *вожд*; побіч діалектичних: *водж, вож* (та розбудованих: *вожака, вожатий, вожай*). У Ів. Франка подибуємо форму *водж* (що, її не розуміючи, коментатор повного видання творів пояснив як "помилку", з переставленням букв *д* та *ж*!) — один із нерідких діалектизмів у його лексичі. З Франкових текетів погало це слово теж і в "Українсько-німецький словник" Кузеді-Рудницького (Ляйпціг, 1943, стор. 122), як український відповідник старо-церковно-слов'янського *вождь*.

В українських авторів XIX й XX ст. подибуємо такі приклади на ці форми:

К о т л я р е в с ь к и й : *осужденні, пересуджали, порожденні, обіца-тися* й ін.;

Ш е в ч е н к о : *народженного, просвіщенні, живуца, немовляца, бо-лящих* тощо;

К у л і ш : *Рождество, потверждає, между військом, рушницею нагрож-дав, всемогущу* й ін.;

Ф р а н к о : *страждання, розвидняющийся* день і ін.;

Л. У к р а ї н к а : *страждання*;

Ю. К л е н : *страждань, страждущих* і ін.;

Б а р к а : *страждання, рождати, слава нерожденним!* і ін.;

в) Н е і к а н і ф о р м и .

Виходячи з системи клясичної старо-церковщини та українізованої пізні-шого типу, треба визнати такі слова, як:

Бог супроти іканого народнього *Пан-Біг,*

Матер-Божу ..... *матір,*

плоть, род ..... *рід* та ін.,

за фонетичні церковно-слов'янізми. Ось декілька прикладів із авторів:

К о т л я р е в с ь к и й : *покойник, Бог* pomoже серцям вірним, весь святий *закон, чесний род* і ін.;

Ш е в ч е н к о : до *сльоз, вольний розум, война, род* лукавий, тощо;

К у л і ш : *помоч, гром, дом* і ін.

В усіх ужитих випадках неікані форми мають функцію архаїзації тексту. Інакше, одначе, вони зумовлені вимогами ритми, напр.:

(Ішли...) долинної, полем і ліском,

Як-ось забачили і хати

І весь Плутонів царський дом. (Котляревський).

... кровавих тяжких *сльоз,*

а їх чимало *розлилось.* (Шевченко);

Красо України *Подоля!*

Розкинулось мило, недбало.

Здається, що зроду *недоля,*

Що горе тебе не знавало! (Л. Українка) й б. ін.

г) І н ш і ф о н е т и ч н і ц е р к о в н о - с л о в ' я н і з м и .

Неповноголосі форми, групи *жд, щ* й неікані слова — найважливіші фонетичні церковно-слов'янізми, що їх ми подибуємо в українській літературній мові нової доби. Та побіч цих явищ знаходимо тут і там деякі інші фонетичні церковно-слов'янізми, зокрема в старших авторів.

Так, напр., неповноголосе “л” в “Наталці Полтавці” Котляревського при стилізації макаронічної мови Возного:

Од юних літ не знав я любови,
Не оццувал возження в крові,
Как вдруг предстал Наталки вид ясний... і т. д.

В Куліша в стилізованих козацьких думках:

Ти, земле турецькая, ти віро бусурменська!
Ти еси наповнена сребром златом... (Україна) й ін.

Хоч рідко, вживає таких форм і Шевченко:

Тихолюбця святим, Творче неба й землі,
Долгоденствіє їм на сім світі пошлав... (Молитви, 4);
І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля. (Осії, глава 14).

Цікаве в Шевченка вживання преїотованого а, напр., у слові “яггод” та архаїчного старо-церковно-слов'янського “ангела”, відповідно до стилю поодиноких віршів:

... спить собі дитина,
мов ягголяточко в раю. (Марія).

— А чистих серцем — коло їх
Постави ангели свої. (Молитви, 2).

3. МОРФОЛОГІЧНІ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНІЗМИ.

Крім фонетичних церковно-слов'янізмів, в українській літературній мові від Котляревського подібуємо й морфологічні, а саме в ділянці словотвору й відміни. Функції одних і других ті самі: архаїзація тексту, стилізація певного настрою й врешті віршово-структуральні (формальні) функції (асонанси, ритм, рима).

Щоб не переобтяжувати цих рядків надміром матеріалу, постараємося з'ясувати морфологічні церковно-слов'янізми прикладами з мови Т. Шевченка на основі праці В. Сімовича: Дещо про Шевченкову архаїзовану мову (“Сьогоднішнє й Минуле”, т. 3-4, Львів, 1939, стор. 39-51). Автор наводить, між іншим, такі цікаві приклади:

а) із словотвору: наростки — *тель* (обличитель, благовіститель, розпинатель); — *іє* (униіє, довготерініє); нестягнені форми в наростку — *ьство* (пророчество, козачество); наросток -ь у прикметниках (орлім оком, на бороду Аарону, овній, тощо); приростки: *воз-*, *вос-* (возлагати, воспріянути, восіти, воскликати...), *со-* (создати, соблюдити), *із-*, *іє-* (ізбавити, ізбрати, іскуплєнні раби, неізречєнний...), *низ-* (низслати й ін.

б) із поля відміни: такі форми, як *царей, пастирей, словеса, церков* Богданова, без *веса*; форми двоїни: *два года, два михтаря*, рученята сховавши в *рукава* й ін.; іменні форми прикметника: *я стар був, немоцєн, люта зла* не вдієш нікому, *мужа свята* побили тощо; так само складна форма прикметників: *над божієм народом...*; старі дієслівні форми: *нашо вісши, буди, постави, умре* муж велий, *поживє* Давид, зокрема форми від дієслова “бути”: *дурна еси* та *нерозумна, пішла еси*, *прозрів еси* й ін.; дієприкметники страдальні на -ий: *незнасний, незаходимий, огнем неспалиме, неісходима...*

Морфологічні церковно-слов'янізми виступають і в мові інших українських авторів ХІХ століття. Як приклад віршового (римового) зумовлення старих форм у флексії, можна навести місце з “Енеїди” Котляревського:

Чого сүмүє пав Еней,
І все на ус собі мотала,
Щоб умудригися і ей...

А ось один із найновіших поетів: (В. Барка: Білий світ, 45).

Ясніє доля, зіронька таємна, як над могилою *ромен*.
І знов огніє *корюга* надземна, і знак добра *благословєн*.

4. ЛЕКСИКАЛЬНІ ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНІЗМИ

Важко в деяких випадках сказати, чи дане слово граматичний, чи лексикальний старо-церковно-слов'янізм. Залежить, з якого погляду його розглядати. Бож немає сумніву, що деякі, напр. із неповноголосих форм, належать рівночасно й до словника й мають у сьогоденній українській літературній мові функції окремих архаїзмів-лексем. Це передусім ті, що не мають для себе дублетних відповідників, напр., *прапор, власть, благо, страждання, цілющий, плоть, всеношна* тощо.

У згаданій розвідці про Шевченкові архаїзми Сімович наводить у цій категорії, між іншим, такі слова: *злодій* (в значенні: злочинець), *союзник, соупутник, врага не буде, суностата, путь* святий, на *про* етати, *кроткий пророк, младенчі сльози, во время оно, длань, куца* (=хата), *чадо, молебствие, безбрынный, бездиханный, велелюдний, пребезумный* і т. д. Коли не знайти таких слів, як останні, в лексичі староукраїнських чи старо-церковно-слов'янських пам'яток (напр. *велелюдний, пребезумный*...), то це знак, що Шевченко (чи інші поети) новотворили за старо-церковно-слов'янськими зразками.

І в наші дні модерні українські автори залюбки вживають лексикальних церковно-слов'янізмів для стилістичної архаїзації тексту. Згаданий В. Барка, напр., пише:

Утішея, *страстотерпице!* Нема
дурного *беззаконія* над нами...
або: Починається етепу місячний сон
і *всеношна* серед зелених *звїзд...*
чи врешті: ... до Царських до Воріт спішить *собору*
і всіх пита: "простіть, кому ми раді,
вінчанному тирану й злomu *вору*,
новому Іроду на *Україні*
і *ключодержцю* в царстві тьми. (Білий світ, 102).

5. КІНЦЕВІ УВАГИ

Граматичні (фонетичні, словотворчі, флексійні й синтаксичні) та лексикальні церковно-слов'янізми, що їх знаходимо в сьогоденній українській літературній мові, зокрема в поетичній мові, це невідлучна складова частина системи цієї мови. Основні функції їх це:

а) *архаїзація* тексту, зокрема в творах, що їх зміст в'яжеться з Біблією чи з окремими більше відомими творами з староукраїнського письменства;

б) окрема *стилізація* вищих почувань, пророчого натосу, піднесеного настрою, прокляну, інколи ж легкого насміху, глуму, сарказму, іронії, тощо;

в) *формально-поетична* функція, зокрема рима, асонанс тощо.

На ті старі церковно-слов'янізми та за їхніми зразками, поети утверджують свої власні, такі, що їх давня церковщина не знає; це архаїзми-новотвори.

Церковно-слов'янізми найвні однаково в мові старших українських письменників (Котляревського, Шевченка й ін.), як і в мові новіших чи найновіших українських авторів (Рильського, Клена, Барки тощо). Їхня наявність — це один із формальних зв'язків із старо- та середньо-українською добою в історії української літератури. З семантичного боку, вони — один із засобів, що їх можна використовувати в поетичній мові для певних стилістично-значеневих чи формально-віршових функцій.

Докладне й вичерпне з'ясування наявності їх у мові поодиноких авторів, як теж і в народній мові, це справа майбутніх мово- й літературознавчих монографічних студій. Мета цих рядків — вказати, на основі декількох прикладів, на існування цієї проблеми та накреслити для спеціальних дослідників загальні напрямки дальшої праці.

Ярослав Рудницький

Степан Руданський

СТЕПАН Руданський народився 1833 року на Вінничині, в родині священика, що готував синів духовну кар'єру. Парафіяльна школа в Шаргороді й Кам'янецька духовна семінарія були знаменитими школами для пізнання тодішнього українського життя й української мови. Священиком Руданський не хотів стати й, проти батьківської волі, вступив до Медичної академії в Петербурзі. Позбавлений батьком засобів до життя, — батько поета був обурений також тим, що син став свідомим українцем, — Степан Руданський зазнав у російській столиці голоду й холоду.

На початку грудня 1861 року Руданський приїхав до Ялти, де був за міського лікаря. Там поет жив зовсім самотній. Один його приятель, В. Ковалів, одеський українець, ось як схарактеризував С. Руданського за ялтинських часів: «Високий на зріст, широкоплечий, на вид поважний, хоч і ходив трохи згорбившись. Карі очі його світилися невиможно добротою, що була найкращою припознакою його душі. Одягався він завсіди просто, як і жив. Нелюбив панів, зате бідних людей і сам любив, і вони його любили...». (Стаття М. Комара в львівській «Зорі», 1886 р.). Особисте життя поета склалося досить сумно, і в Криму він тужив за Україною. 15 квітня 1869 року Руданський скаржився в листі до згаданого вище приятеля В. Ковалева: «... Нема, нема ні вітру, ні хвилі із нашої України».

Хворий, з сухотами в легенях, Степан Руданський прожив тільки

39 років, і помер 1873 року. Могила його довго стояла забута. Але 1892 року одеські українці впорядкували її та, наслідуючи вірш померлого поета «Чорний колір», зробили напис:

На могилі не заплаче
Ніхто в чужині,
Хіба хмаронька
Заплаче дощем по мені.

З багатой літературної спадщини С. Руданського за його життя було видруковано лише дев'ять вірчів: шість в «Основі», два в «Опыт'і южно-русского словаря» Шейковського (1861) і один «До України», наведений як «крамола» 1864 року в лайливій статті, надрукованій в чорносотенному «Вѣстник'у Юго-Западной и Западной Россіи», що його створив царський уряд на поборення українського національного руху. Цей вірш, написаний, приблизно, 1858 року, варт тут цитувати:

Україно, Україно,
Моя рідна мати!
Чи ще довго над тобою
Будуть панувати?
Чи ще довго кривавищо
Будуть з тебе пити,
Та й діточок своїх бідних
В кайданах водити?
Твоя слава у могилі,
А воля в Сибіру,
От що тобі, матусенько,
Москалі зробили!
Гукни ж, гукни, Україно,
Нещасная вдово!
Може, діти на твій голос
Обізвуться знову!

Може, знову розв'яжуться
Зв'язані руки,
Може, знову бряжчатимуть
Козацькі шаблюки!

Може, військо запорозьке,
Як море, заграє,
А дівчина, як і перше,
Пісню заспіває?

Тоді вже нас не забудуть
І московські внуки,
Бо кров за кров катам нашим
І муки за муки!

Гукни ж, серце-Україно,
Та тільки скоріше,
Бо чим даліше
суть кров нашу
Все більше та більше!..

Лірика Руданського просякнута песимізмом і почуттям самотності. Журбою й болем і, водночас, ширістю віє від ліричних поезій Руданського, що мають високу художню вартість.

Найбільшої слави придбав Руданський оригінальним жанром, «Приказками», що їм Руданський надав назви «Співомовки» (це слово в поета є синонімом «поезії»). Хиби й дурість людей на тлі українського життя, ось зміст «Приказок», писаних чудовою народною мовою в

жартівливій, їдкій формі, зі щирим українським гумором. Шість історичних поем Руданського («Мазепа», «Павло Полуботок...»), в яких поет таврує поневолення України, де Мазепа й Полуботок змальовані як великі патріоти й страдники за Україну, а Іван Скоропадський — як царський боягузливий прислужник, свідчать про національну свідомість поета. Не аби яку літературну вартість мають переклади Руданського з «Іліади» й «Слова о Полку Ігоревім», зроблені також прегарною мовою. Коли додати до цього ще цінні етнографічні записи, то можна без перебільшення ствердити, що Степан Руданський, хоч згинув майже на самому початку своєї літературної кар'єри, не встигши явити світові своїх блискучих здібностей, добре прислужився українській культурі.

***

Повне видання, в семи томах, творів Руданського завдячує А. Кримськесму, М. Комарові, І. Франкові (1895-1903 р.р.). Між 1908-1910 р.р. Наукове Товариство ім. Шевченка видало у Львові, в 5-ох томах, друге видання творів Руданського. К.

Американець про Україну 1946 року

Джон Фішер, що його не треба змішувати з Люї Фішером, американським журналістом, знавцем закордонної політики СРСР, — звичайний урядовець УНРРА, належав до місії тієї американської установи, що мала 1946 року контролювати харчову допомогу Україні. Повернувши до Америки, Фішер видав книжку своїх вражень, що її незабаром переклали на французьку мову під незграбним заголовком «Les Russes tels qu'ils sont» (Росіяни — такі, які вони є). Paris, Hachette, 1947, стор. 280.

В дійсності, більша частина книжки присвячена не росіянам, а українцям. Отож, розгорнімо працю Фішера й, залишивши по боці сторінки про радянський режим узагалі (з цього погляду, Фішер подає мало нового), зупинімося на українських враженнях автора.

«Українці, — пише Фішер, — це в Росії те, що мешканці Тексасу (автор сам походить з Тексасу, західного стейту) в Сполучених Державах Америки. Вони переконані, що краще ніж хто інший в світі б'ються, п'ють, їздять верхи, співа-

ють і кохаються. І не треба багато прохати українців, щоб вони вам про те оповідали... Українці люблять завжди носити високі чоботи, кожухи й шапки з перського смушка, сірі чи чорні. Це, так би мовити, їх капелюх ковбоя.

Послухати українців, — їх чоловіки й їх коні — найбільші ростом ніж у цілій Росії, а їх жінки — трохи гарніші. Вони пишляються своєю гостинністю, своєю великодушністю, і люблять оповідати історію з часів Богдана Хмельницького й Степана Разіна (?!), що напрочуд подібні до легенд Буфало-Біля (відомого героя американських пригодницьких фільм). Послухати їх, — це вони виграли війну; трохи щодо цього, вони залишають росіянам, а потім уже решті союзників. Проте, це не зовсім фальшива думка. На п'ять вояків радянської армії, один був українець, і Україна була величезним полем битви за цієї війни. Жодна територія не була так спустошена, як українська...

Українці дивляться на решту світу з якоюсь поблажливою жалістю. Вони могли б дуже добре пристосувати до себе етикет американського заходу: «Не треба ніколи питати людину, звідки вона родом: якщо вона походить з Тексасу, вона сама вам це скаже, як ні — не соромте її»...

«Вихований в Тексасі, — пише Фішер, — я почував себе, як вдома поміж українцями. Ніколи я не стрічав людей, таких великодушних, таких хороших, таких ввічливих з природи, як українці. Їх гостинність іноді навіть трохи заважає вам, бо українці дуже люблять робити речі, як великі пани».

Як член місії УНРРА (ціла місія, що мала на чолі л. Маршала Мек Деффіка, складалася з чотирьох осіб), Фішер мав змогу вільно роз'їжджати по Україні. Він визнає, що не був «нілком безстороннім спостерігачем, бо в усьому, що я ба-

чив і чув, я був під впливом моїх особистих переконань і моєї попередньої студії російської історії... найкраще, що я можу зробити, це подати тут мої враження, залишаючи читачеві робити з них висновки, які йому завгодно. Я був вихований у Тексасі, яко добрий американський демократ, і хочу ним залишитися. Я ніколи не був ані комуністом, ані симпатиком комунізму... Я є переконаний, що політичний і економічний режим комунізму ніяк не пасує Сполученим Державам Америки..., але комунізм у Росії здається мені логічним висновком цілої історії цієї країни. Зрештою, цей режим там міцний, і я не бачу в найближчій будучині жодної зміни...

Багато речей, що їх ми бачили на Україні, безперечно, не є характеристичні для цілого СРСР: життєвий рівень тут завжди був вищий ніж у Росії... Відчинена на Захід, Україна була шляхом інвазій, але через це вона також була під впливом Заходу більше ніж решта СРСР. Україна має свою мову й свою культуру. Українці відрізняються від росіян, приблизно, як шотландці від англійців; українці, без сумніву, вважають себе за вищих від росіян...

Якось середземноморська атмосфера відчувається в українських містах. На перший погляд, Київ змушує вас згадувати про Мадрид, а Полтава — про якесь велике місто на Рів'єрі. Ці міста зберігають якусь сумну грацію зруйнованих італійських міст...

... Мораль українців зачарувала б мого старого професора методиста з недільної школи. Непристойні жарти вважаються в них за негідні в культурних людей. Літніми ночами зустрічаєш в садках, як скрізь у світі, закоханих, але вони тут поводяться значно пристойніше ніж у «Центральному парку» (Нью-Йорк), або в «Хенсінгтон Гарден» (Лондон)... Незважаючи на

свої чесноти, українці не є суворий нарід. Життя їх похмуре й тяжке, але вони є напрочуд життєздатні й веселі... Я вважаю українців за найкращих співаків у світі. Немає в світі дітей, що ними так піклувалися б, як в Україні».

Фішер скаржиться на бешкети вдемобілізованих вояків у Києві:

«Були змушені привезти до Києва з Москви цілу дивізію кіннотчиків, щоб допомогти поліції припинити справжню пошесть грабунку. В Києві я часто прокидався від стрілянини на вулицях. Ніколи не міг я довідатися, яка частина цих нічних вибухів припадала на рахунок поліції, й яка — на рахунок мандруючих салдатів. Про це все газети ніколи нічого не писали».

Ось, що пише Фішер про Хрущова, тоді — голову Ради міністрів УРСР:

«Йому 52 роки, але він виглядає шоменше на десять років старіший. Це вже літня людина з блакитними очима, передчасно спрацьований... Він син курського гірника... Під час великої чистки, Сталін доручив йому посаду губернатора України, провінції, що з нею завжди важко дати собі раду, й де всі місцеві політичні діячі були зліквідовані через їх злочинну зраду»...

Обговоривши всевладну силу таємної політичної поліції (НКВД), Фішер твердить про «сліди антисемітизму в Україні. Я не зустрів жодного жида поміж керівними чинниками України. Один лише жид, Каганович, є член Політбюра»...

Чому, — питається Фішер, — дали Україні, за новою конституцією, безпосереднє право дипломатичних зносин? — «Щоб у показний спосіб винагородити горду й підозрливу республіку, яка зазнала найбільшого вдару інвазії, яка найбільше втратила людей і майна. Більше того: українці просякнуті впродовж поколінь глибоким почуттям національної незалежності, що його систематично підтримували німці під

час окупації України. *). Іноді, зрештою, пропаганда окупанта мала несподівані наслідки. Я чув, що озброєні ватаги, які звалилися «Зелена гвардія», створилися в 1942 і 1943 р.р. **). Вони билися одночасно проти німців і радянської армії, маючи надію створити незалежну Україну»...

Другу причину розширення дипломатичних прав Радянської України американський мандрівник добачає в тому, що нові території, які відійшли від Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини до УРСР, «населені кількома мільйонами українців, але не всі українці радіють з того, що зробилися радянськими громадянами. Коло 200.000 їх втікло до Західної Європи й уперто ставлять опір усім зусиллям росіян, щоб змусити їх повернутися. Інші, що залишилися на місці, голублять давню славну мрію про незалежну українську націю, мрію, що ніколи остаточно не зникла від легендарної доби Мазени й Хмельницького. Якщо ці нові українці могли б стати громадянами Української республіки, дійсно незалежної, вони, ймовірно, прийняли б новий режим з меншим упередженням».

«В якій мірі, — питає далі Фішер, — подарунок незалежності ***) послужив політиці Кремля? Що фактично він приніс українцям? Як спосіб заспокоїти національне почуття українців, це, мабуть, мало досить великий успіх, але неповний успіх. Більшість українців, що я їх зустрів, були горді з нового статуту своєї країни й висловлювали майже дитячу радість, що посідають

*) Чи треба тут зазначити фальшивість цього твердження? Замість «підтримувати українську незалежність», німці в роках 1941-1944 нищили все, що вавиля нагадувало цю українську незалежність.

***) Оця каламутна цутка має на увазі «Українську Повстанчу Армію» (УПА). Фішер, зрештою, кілька рядків далі, задує «легендарного Степана Бандеру».

***) Тобто право мати власну дипломатію.

всі відзнаки суверенності. Коли наша місія УНРРА прибула до Києва, делегація, що зустрічала нас, мала в своєму складі представника тільки що створеного українського міністерства закордонних справ. Сяйний в своїй сірій уніформі, зі сріблястими еполетами, в своїй шапці з перського смушка, він нас урочисто привітав, як «перших чужинських амбасадорів в Україні»...

«Часто-густо ми чули про «українського амбасадора», — термін, що його змісл був для мене неясний аж до того дня, коли я зрозумів, що цей почесний титул належить постійним представникам республіки в Москві. Насправді, це були зв'язкові щодо щоденних зносин з центральним урядом... Загальне враження українців було таке, що коли їх міністр закордонних справ, Д. Мануїльський, виголошував свої палкі промови перед Об'єднаними Націями, решта цілого світу наставляла вуха...

Чи існує ще якийсь поважний сепаратистичний рух в Україні? — Я ніколи не міг цього зауважити. Але тут і там жевріє досить вогню, щоб завдавати клопотів партійним вождям. Один з моїх друзів кілька разів говорив мені про «численних, вельми численних, нельояльних людей», що їх німці зіпсували, й які «чекають менту, щоб зробити заворушення». Це був урядовець НКВД, отже, в доброму місці, щоб знати те, про що він говорив»...

За Фішером, «відчувалося в Україні, як деякі члени партії скаржаться, що найважливі посади є в руках чужинців». Зрештою, «українських комуністів завжди розглядали, як заблудлих овець, що не заслуговують на повне довір'я Кремля. Останні політичні лідери, що походили з України: Бондаренко, Постишев (?), Косіор, Любченко, були зліквідовані під час великої чистки 1937 р., і Політбюро вислало на Україну чужинця, Микиту Хрущова, яко шефа партії й

уряду України. Підлеглі (Хрущову) українці продовжують і далі завдавати клопотів через своє націоналістичне почуття... Це все ж таки знаменно, що, після 28 років існування радянського режиму, є ще стільки українських комуністів, що їм Кремль не може довіряти».

«Отож зовсім ясно для всіх, якщо дехто ще сумнівався, що Українська республіка залишається цілкомито під політичним пануванням Москви. Досить одного знаку Політбюро, щоб звільнити хоч якого українського урядовця»...

«В культурній ділянці, українці мають трохи більшу незалежність... Українська мова вживається в школах однаково з російською. В молодших класах часто є два вчителі: один навчає української мови, другий російської, так що учні орудують двома мовами. Місцеві газети друкуються українською мовою, так само, як деякі журнали й книги поетичного змісту. У великих містах є принаймні один театр, де грають п'єси українською мовою. Але в усьому цьому є щось штучне й фальшиве, що трохи нагадує гельську культуру в Ірландії. (Гельська мова є парост кельтських мов. — Редакція). Ми майже ніколи не чули української мови на вулицях Києва. Часом ми проходили коло крамниці, що її вивіска була українською мовою, але продавці й покупці розмовляли російською мовою, немов би то була зовсім звичайнісінька річ. У селах, віддалених від Києва, більше вживають української мови, але навіть там урядовці й добре вихована молодь вважають за честь говорити російською мовою.

Єдино, хто дійсно, здається, ставиться поважно до української мови, це — поети. Вони вважають себе за спадкоємців великого Шевченка, славного національного поета України, й не можуть зрозуміти, чому західні країни не оцінюють більше Шевченкові й їх власні

твори. Один з найкращих поетів у Києві був сильно обурений тим, що американські видавці не виявили жодного бажання перекласти його книгу: «Адже ж, — казав він, — ми переклали Шекспіра українською мовою; чи не було б справедливо перекласти мої твори англійською мовою?»...

Український театр є вільний від політики; принаймні, так було за часів мого перебування в Україні»...

Оповівши про вистави «Наталка Полтавка» й «Запорожець за Дунаєм», американський спостерігач продовжує:

«Незалежність цієї республіки є фактивна в ділянках політики, економіки й культури, тому їй залишають усі зовнішні ознаки й престиж, що тішить населення. Україні часто-густо надають першу роль в ряді союзних республік, і вона має великодушний привілей виступати на міжнародній сцені...».

«... Можна гадати, — пише автор про політичне становище України, — що Мануїльський продовжуватиме гукати й трясти своєю гривною перед Об'єднаними Націями, доки Політбюро не почуватиметься в Україні, як у себе вдома. Якщо од-

ного дня Мануїльський буде відсунений на задній плян, ми зможемо, без сумніву, добачити в цьому ознаку, що небо знову прояснішало в Україні...».

**

Такі, в загальних рисах, враження Джона Фішера з його перебування в Україні. За зовсім малим винятком, ми вважали не потрібним ні виправляти явні огріхи й помилки автора, ні подавати якісь коментарі до цих досить красномовних сторінок. Бож інтерес праці Фішера полягає зовсім не в тому, чи все, чи тільки якась частина з його опису відповідає дійсності. Це вже пізніше історики поставлять на належне наукове місце «подорож» Джона Фішера. Сьогоднішній інтерес цієї праці зовсім в іншому: вона подає нам враження, до того ж враження вельми похмурі, що їх виние звичайний собі американець (додам тут — не ворог радянської влади!) з Української Радянської Соціалістичної Республіки 1946 року, тобто майже після тридцяти років існування цієї України. З цього погляду, книжка Джона Фішера є важливий документ, що його українці повинні знати.

Мужній голос на захист покритих

(ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СКЛТАЛЬНИЦТВА)

Паризька еліта вже знає збірки, що їх видає «Chemins du Monde».

І з великою цікавістю читала дві з них, що вийшли в 1947 році: одна — присвячена «цивілізації», а друга — «долі індивідуума в сучасному світі». Та ось недавно вийшла нова збірка, що займається, так званими, «Переміщеними особами».*).

Уперше маємо грубий підсумок. (більше як на 300 сторінках) того боргу, що його внімні мільйонові блон-

заних людей «Об'єднані Нації», чия перемога над нацизмом не врятувала від лиха цих сіромах.

На підставі свідчень самих DP (дві літери, що залишаться в історії, як доказ нашого лихоліття), використовуючи анкети французьких журналістів і урядову статистику, «Chemins du Monde» таврує болячку й ганьбу, що про них здебільшого досі Європа веліла мовчати. Відважні не могли бачити більше лицемірно заспокоювати свою совість тим, що ми, мовляв, не знали про DP.

Збірка розпочинається просто зга-

*) «Chemins du Monde». Personnes déplacées, Paris, 1948. Editions de Clermont, 8e, стор. 351.

менитою статтею п. Кльода Бурде (Claude Bourdet), відомого "резі-станта", що є головним редактором однієї з найкращих паризьких газет «Combat».

"В цьому огидному світі, — пише Бурде, — де соціальна несправедливість і різного роду привілеї аж ряє-няють, де колоніальний гніт продовжує прикрашатися престижем патріотизму, де націоналістична політика й гноблення малих народів продовжують прикриватися плащем соціалізму, де найвчешіше руйнування світу готується в ім'я свободи, де з усіх боків готують апарат наступної гекатомби, тоді, як могили останньої ледве ще зариті, в цьому світі, де на кожному кроці вириває новий скандал, в цьому, кажу, світі є скандал, що перевищує всі інші. Він, за модерним звичаєм, має охайненьку, трохи наївну, технічну назву: він зветься «Personnes déplacées», англійською мовою — «Displaced Persons». Російською мовою? — не знаю. Цей скандал займає тільки кілька рядків: три роки після війни, провадженої, щоб зліквідувати гніт і расизм, мільйон чоловіків, жінок і дітей продовжують жити в центрі Європи, здебільшого в тих самих країнах, де їх ув'язнив нацизм; багато з них — у таборах, що їх так старанно організував Гітлер; поміж тим самим населенням, яке післявоєнне дозволило післати їх жінок, чоловіків, дітей або родичів до крематорії...

... Цей скандал, як і всі гнійні скандали, має величезну вигоду: його не бачать. Можна переїхати всю Німеччину й цілу Австрію, не бачачи, принаймні, як це хочеш, жодного із тих таборів, що з зовнішнього боку досить подібні до таборів Вухенвальду, Ораніенбургу...

Цей збірник зложено, щоб показати французькій громадськості, що через її провину (підкреслення оригіналу), через вашу провину, читачу, через нашу провину, через провину кожного з громадян, так званих, "вільних" країн, через провину їх боягузливих і неро-

зумних урядів, залишилась на роздоріжжі Європи ця "проблема" що є дійсності не є жодною проблемою (підкреслення оригіналу), або принаймні залишається "проблемою" через змову дурости, відсутність уяви, і чезре найогидніші розрахунки.

Чи це справді "проблема" остаточно влаштувати мільйон людей поміж 150-200 мільйонами мешканців Західної й Центральної Європи?.. А як відкрити для DP Північну й Південну Америку, Австралію, деякі землі Африки і Азії?.. Відповідає за цей скандал найперше паскудна, дрібна ксенофобія, завжди готова до того, щоб пишатися своєю "національною перевагою" і нездатна зрозуміти, що кожний з людей має однакову вартість...

Відповідають за цей скандал збірною Об'єднані Нації і тяжка та дороговартівна організація, що її вони створили, щоб зволікати цю проблему, замість того, щоб розв'язати її. Відповідають окремо різні уряди й, між ними, також і французький уряд, що за дарма витрачає час і гроші "вибирати" по краплині найкращих робітників між DP, допомагаючи тим самим продовжувати лихо всіх інших, розлучаючи без усякої користі й у нелюдський спосіб цілі родини, ці жертви між жертвами, справжнє бидло для праці, відбираючи "здатних до праці" від "тих, що не мають "торговельної вартості", роблячи це точнісінько, як Гітлер... Чи не краще негайно відкрити кордони?"

Після цих сильних рядків Кльода Бурде, Леон Рішар обговорює сучасне становище різних категорій "Утікачів і переміщених осіб" (стор. 20-47) і подає історичний огляд переміщення населення від 1817 року аж до наших днів (стор. 51-63); Анрі Монере студіює в незвичайно змістовній статті, що її варт було б цілком перекласти на українську мову, "Правне становище втікачів" (стор. 64-81).

Особливої нашої уваги заслуговує стаття Жоржа Рошко "Переміщені особи або політичні втікачі" (стор. 121-131). Автор, що вистудіював пи-

тання в таборах Німеччини, займається в своїй статті трьома групами: колишніми громадянами СРСР у межах 1939 р., громадянами територій, що їх анексував СРСР після 1939 року (балтійці), українці з Галичини, громадяни країн, так званих, "сателітів СРСР" (Польща, Угорщина, Югославія...). Зауваживши, що договори союзників, які передбачали змушену респатріацію, "не роблять честі тим, що підписали ці договори", автор розглядає "найбільш типові" питання: галицьких українців. Тут дамо слово французькому авторові:

"В Центральній Європі, на Балканах, терміни "національність" і "громадянство" не тотожні; отож до 1939 року українець міг бути громадянином СРСР, Польщі, Чехо-Словаччини й Румунії. Навпаки, польська держава була зложена з "націй" польської, української, білоруської, литовської, німецької, а чехословацька держава, справжня мозаїка "націй", містила в собі чехів, словаків, німців, угорців, поляків і українців... Тому, людині Західньої Європи важко збагнути психологію "перемішених осіб". Українців можна поділити на дві головні групи: українців з Росії, або з Великої України, і українців з колишньої Австро-Угорщини, або західніх українців. Незважаючи на деякі різниці, можна ствердити, що ці українці належать до однієї й тієї ж "нації"... Нині всі ці українці є радянські громадяни, бо СРСР анексував польську Україну, чехословацьку Україну (Підкарпатську Русь) і румунську Україну (Басарабщину)".

Далі французький журналіст робить короткий перегляд подій, що сталися на українських землях після вересня 1939 року:

"В жовтні 1939 р. СРСР, союзник нацистської Німеччини, входить у Польщу і займає українські землі. Багато українців, здається, зустріли СРСР досить прихильно; прибуття росіян — це був кінець польського лагунання й давало надію на створення "Великої України", а деякою не-

автономією, в союзі радянських республік. Але ця прихильна зустріч не була без побоювання. Радянський уряд прийшов, маючи славу, що він хоче знищити Церкву й християнську віру та запровадити колективізацію землі. Радянський режим міг зробити часові поступки в цих двох питаннях, — і, здається, він їх зробив, — але він не міг відмовитися від своїх методів. Швидко Україна пізнала суворість політичної поліції НКВД і режим концентраційних таборів. Радянська влада "вичистила" Україну від підозрілих чинників. Два роки проминули. 1941 року Німеччина нападає на свого колишнього союзника і входить в Україну. Яка може бути поведінка українців? Україна має лише два можливі рішення, й обидва ці рішення однаково небезпечні: стати на бік російського наїзника або укласти союз з німецьким наїзником. Не може бути й мови, щоб залишитися неутраляним.

Українець упродовж двох років набув досвіду радянського режиму; він зрозумів, що, незважаючи на конституцію 1936 року, СРСР не є союз держав, але диктатура, що їй підлягають усі народи Союзу. Правда, СРСР має союзників: Велику Британію, що ось два роки продовжує боротьбу, Злучені Держави Америки, що готуються подати допомогу своїми силами, але Україна мусить зробити свій вибір не за ці держави, або проти них. Сфера впливу союзників СРСР не простягається до захитаної Центральної Європи, і, в разі спільної їх перемоги, вони не зможуть відмовити своєму союзникові віддати ці українські території, що їх він вимагає... Треба, отже ж, вибрати між диктатурою радянською й диктатурою нацистською. Німеччина невідома. Може, вона бажає створити "Велику Україну". Її пропаганда добре проваджена. В усякому разі, небезпека, що Німеччина анексує Україну, є мінімальна. Найгірше, Німеччина зробить з України "протекторат", залишаючи їй мову, свободу релігії й культуру. Вона здається менш небезпечною ніж СРСР. Отже ж ви-

бір зроблено. З двох небезпек, що їй загрожують, Україна вибрала ту, що здавалася їй меншою. Таке, здається, було міркування численних українців.

1944 року радянська армія знову входить в Україну і незабаром починаються масові арешти «співробітників» і зрадників, так, нібито галицькі українці в роках 1939-1941 були справжні радянські громадяни, й нібито їх країна добровільно приєдналася до СРСР. Ця фальшива засада — поганій привід до запровадження терору в завойованій країні. Радянське громадянство, накинене силою й скінчене дуже швидко приходом нового наїзника, не могло створити правового зв'язку між «нацією» Західної України і СРСР.

Згадавши далі про західних українців, вивезених на працю до Німеччини, і тих, що залишили батьківщину перед приходом радянських армій, французький автор продовжує:

«Коли хочемо судити поведінку цих українців, не треба виходити з нашого розуміння національності, батьківщини. Українець з Галичини хоче залишитися вірним своїй «нації», але на його сумління не може впливати «громадянство» радянське. Західний українець в 1941 р. не був ані радянський, ані німецький громадянин, а його зв'язок з Польшею не існував від 1939 року. Отже ж цей українець не є «переміщена особа», а політичний втікач. Можна відсилати додому «переміщених осіб», але не можна відсилати політичних втікачів, які або добровільно, або навіть під впливом пропаганди, вибрали долю емігрантів аж до того дня, коли політичний режим у їх країні зміниться».

Не можна відмовити в логіці цим міркуванням француза, що його безсторонність допомогла зрозуміти галицько-українську трагедію від 1939 року.

Після жвавого репортажу Перрена про «Парів Заходу» (стор. 179-211), де наведено навіть репродукцію ка-

рикатури (якщо можна вживати слово «карикатура» в такій жахливій темі) з українського гумористичного часопису «Іжак» (*Hebdomadaires en langue ukrainienne*, «Le Hérisson»), та після страхітливого документу про примушену репатріацію, що сталася в травні 1947 року, в Ріміні (стор. 230-237), ми знаходимо в згаданій збірці статтю С. Устима «Рація існування українських переміщених осіб».

Мусимо признатися, що, маючи деякий сумний досвід з писаннями земляків для чужинців, ми не без побоювання почали читати цю статтю. Але, як виявилось, ця стаття — щасливий виняток. Вона написана стисло, речиво, без зайвих гучних, пустопорожніх фраз, і, певно, промовлятиме до французького читача. Автор дає перегляд різних юридичних категорій української еміграції, її походження, короткої історії подій, що сталися в Україні після 1917 року, причини, що стримують українських емігрантів повертатися на батьківщину тощо. Варт зазначити, що автор, який, певно, має свої симпатії до того чи іншого українського угруповання, ніде в статті цього не показує, не лає (як це, на превеликий жаль, не раз ми бачимо в чужій пресі), інакомислячих українців. Правда, український читач може не погодитися з тою чи іншою стилізацією деяких речень, наприклад, що «Уряд Центральної Ради тимчасово був замінений Урядом гетьмана Скоропадського, що спробував погодитися з німцями», але стаття писана не для українців, а для середнього французького читача, що не є те саме (у нас не раз не зважають на цю різницю).

Чи треба тут ще підкреслити значення останньої збірки «*Chemins du Monde*», справжнього голосу шляхетної французької опінії?? Історик української еміграції не забуде прізвищ тих французів, що, вірні ідеалам 1789, 1793, 1848 р.р., зайнялися одною з численних драм нового українського лихоліття, пізнали її та мужньо оповіли про неї світові.

Бенеш про слов'янство

Хоч ідея слов'янської обопільності існувала віддавна в Україні, варт згадати на цій ділянці хоч би прізвище Захарія Кошистенського й Лазаря Барановича, хоч ця ідея дала в 40-х роках XIX віку незабутні "Книги биття українського народу"; хоч найглибший ідеолог слов'янства був українець Драгоманов, але ми й досі про слов'янську обопільність не маємо наукового твору. Річ певна, що умови, в яких розвивалося українство, що мусило провадити боротьбу, чи, точніш, мусило давати відсіч проти двох слов'янських народів, заважили на цьому явищі.

Та такої наукової праці нема і в росіяні. Дарма що в них багато говорилося про слов'янську обопільність, але по суті знання про слов'ян стояло досить низько в колишній Росії. "Чи багато в нас на Русі людей, що знають чеську чи сербську мову?.. Чи в Петербурзі, столиці російської держави, багато можна знайти в книгарнях книг слов'янськими мовами? Майже нічого, тоді як всі новинки французької, німецької й англійської літератури масте під руками", — писав М. Костомаров 1865 року. ("Голос", ч. 6).

Десять років пізніше, Драгоманов сірко нарікав на стан знання слов'янщини в царській імперії: "Хто ж у нас знає слов'янщину, крім кількох фахівців, що з них деякі її знають теж односторонньо, або як доктринери, й не хочуть знати багато дечого, що їм не подобається в слов'янському житті". (Газета "Молва", 1876, ч. 36).

Тож не дивно, що кожний українець зверне якнайбільшу увагу на працю колишнього президента Чехо-Словацької республіки, що саме з'явилася у французькому перекладі, під трохи гучним заголовком: "Куди йдуть слов'яни". (1).

1) Edouard Bénès. « Où vont les Slaves ? ». Préface et traduction par Gustave Aucouturier. Editions de Notre Temps, Paris, 1948, 2e éd. quart, стор. 317.

Едвард Бенеш, — це іноді забувають, — не тільки політичний діяч, а й колишній професор, що пройшов солідну наукову школу на батьківщині і в Дижоні, у Франції. Як політичний діяч, Бенеш брав першорядну участь у відбудуванні Чехо-Словацької держави, держави дружніх нам слов'янських народів, і, взагалі, в часах 1919-1938 р.р. грав не абияку роль в подіях міжнародного життя, що так чи інакше торкалися слов'янських справ. Нарешті, — і це треба відзначити з притиском на сторінках українознавчого органу, — Бенеш, поруч Масаріка, був головним ініціатором вікомної культурної "української акції".

І з цих застережень не мали б українські емігранти щодо політики Бенеша в українській справі, вони ніколи не забудуть ані Празького університету, ані Подєбрадської академії, де виховувалися сотні українців, що не зі своєї волі не могли вчитися ні в Києві, ні у Львові. Українська еміграція не має короткої пам'яті...

Отже, розгорнімо книгу Бенеша, що її значна частина є переглянене й доповнене видання статей "Уваги про слов'янство", видрукованих у празькому журналі «Slovanský Přehled», 1926 р., яко критика ідей, що за їх речника був д-р Крамарж, той самий Крамарж, що був непохитним захисником ідеї "єдиної й неделимої Росії". Решта книги була писана в Лондоні, під час останньої війни, а деякі уривки аж наприкінці 1944 р.

Перший розділ праці Бенеша присвячено "історичній базі слов'янської ідеї", де автор слушно стверджує, що "обміркована ідея слов'янської політики грала обмежену роль в історії новітньої Росії", бо її боротьба з Туреччиною в роках 1473-1876 була обумовлена територіальними, політичними й економічними інтересами, специфічними для однієї лише Росії. Цей слов'янського федералізму, що з'являлася

в Росії від початку XIX в., царський уряд рішуче поборював як ідеї революційного змісту.

Другий розділ займається слов'янською гуманітарною ідеєю Яна Коллара, зовсім відмінною від російського месіянізму. Коллар був справжнім піонером пізнішої ідеї слов'янської обопільності. Поруч них ішли Шафарік, Ганка, словак Штур, хорват Гай, серб Павлович, ряд інших письменників південнослов'янських, "русинів" (2) українців (Срезневський, Костомаров тощо)". Коллар, за Бенешом, є "батько західної" (3) слов'янської ідеї, ідеї романтичної й не досить науково обґрунтованої".

Слов'янський конгрес у Празі 1848 року, що був протестом проти зазіхань німецького парламенту у Франкфурті на слов'янські землі, створив, так званий, "австро-славизм", що його головними речниками були Палацький і Гавлічек. Їх концепція була чисто політична, позбавлена всяких широких теорій філософічних, історичних чи етнічних, бо, за Гавлічком, ліберальні слов'яни не могли розраховувати на допомогу царській Росії. Празький конгрес не дав нічого практичного, він опинився перед низкою питань, що їх не знав, як розв'язати. "Що було робити, — питає Бенеш, — з конфліктами між росіянами й поляками, між українцями й поляками, українцями й росіянами". Не зайвим буде на цьому місці нагадати нашим читачам, що чеські "будителі", Кубек, Палацький, Рігер, Гавлічек, всі висловлювали свої симпатії до українських національних вимог, (4), а щодо "австро-славизму" виробленого в Празі 1848 р., до нього приступили також і українці Галичи-

ни, що їх речником була "Головна Руска Рада".

Бенеш гостро, але слушно, критикує російських слов'янофілів, що їх школа "з історичного і філософічного погляду не витримує суворої наукової аналізи" (стор. 66), проте в її месіянізмі Бенеш додає один із чинників, що сприяли російській комуністичній революції. Слов'янофіли, за автором, це антитеза філософічного раціоналізму Заходу, це чисто російський фанатизм, що в слов'янських справах докотився до русифікаторського панславизму. Бенеш при цьому порівнює російський месіянізм, чеський славизм і польський месіянізм Міцкевича. Школа, що автор не пішов далі в своєму порівнянні й не оповів ідеології українського Кирило-Методіївського Братства, що, без сумніву, є найдемократичніша з усіх подібних ідеологій поляків.

Не можна не визнати слушною формулу Бенеша: "Для царської Росії слов'янський рух був допомогою й зброєю для здійснення її загальних політичних планів. Вона свідомо не знала слов'янського руху в менті, коли він не служив її міжнародним інтересам" (стор. 76). Царська Росія й чимала частина російської громадської думки, з одного боку, використовують слов'янський рух, а, з другого боку, у своїй внутрішній політиці виявляються явно націоналістичними й русифікаторськими. Тут автор підкреслює "сильний український рух з Шевченком, Драгомановим та іншими" (стор. 78). Характеристика урядової слов'янської політики Росії від Миколи I до Миколи II в Бенеша виглядає так: "Постійна ворожнеча до поляків і до українців, тенденція вперто ототожнювати слов'янство з росіянами і з православ'ям, чарешті, жах перед демократією й перед прогресом" (стор. 79).

Далі знаходимо в книзі низку цікавих невіданих документів з віденського архіву про слов'янську політику Росії (в роках 1891-1899). Для нас особливо важливим є лист Еренталя, австро-угорського посла в Петер-

2) Бенеш уживає для українців Галичини і Карпатської України назви «русини».

3) Підкреслення скрізь оригіналу.

4) Ці голоси чеських «будителів» зібрано в книзі «Национальное питання на сходу Европы». Прага, Видавництво «Нова Україна», 1925, стор. 97-102.

бурзі, з 12 жовтня 1903 р., до Кальнокі, міністра закордонних справ. Австрійський дипломат реферус тут зміст статті О. Пиліна, що з'явився в журналі "Вѣстникъ Европы" в жовтні 1903 р., в якій йшла мова про Кирило-Методіївське Братство, і з приємністю стверджує, що Росія не цікавиться практично слов'янським рухом, бо він "завдасть смертельного удару російському абсолютизмові й гегемонії великоруського народу" (стор. 108).

Шостий розділ книги Бенеша докладно описує "нео-славизм", що виник після 1905 року і під впливом якого постав слов'янський з'їзд у Празі 1908 року, де з чеського боку головну ролю грав Крамарж. Як відомо, українську справу згори було рішено не ставити на цьому з'їзді, тому "Народний комітет" у Львові, разом з М. Грушевським, як речником російських українців, заявили, що українська нація не братиме участі в з'їзді. Натомість московіфільські послы Марков і Глібовицький належали до його організаторів. Бенеш підкреслює відсутність на з'їзді українців з Галичини, зарахувавши зовсім справедливо Глібовицького до представників Росії. Нео-славизм скінчився невдачею на з'їзді в Софії 1910 року і цілий підсумок цього руху був незначний. Критика нео-слов'янського руху (стор. 167-172) в Бенеша — одна з кращих частин його книги.

Оповідючи про свою особисту діяльність за часів першої війни в Парижі, автор визнає, що, вимагаючи на мировій конференції Карпатську Україну, Масарік і Бенеш остаточно долю цієї країни зв'язували з долею Галичини. "Коли, — пише далі Бенеш, — вибухла російська революція, й були поставлені в новій формі українське й білоруське питання, ми зайняли становище, що його вважаю цілком згідним з духом справжньої слов'янської солідарності: ми систематично й уперто співробітничали з українцями, але ми їх завжди прохали погодитися з росіянами, все настоюючи на культурній і адміністративній автономії для українців, або на федерації, в

рамцях нової Росії, що мало відновити більш-менш тому, що здійснилося в Радянському Союзі. В цьому самому дусі ми працювали коло Антанти, пробуючи поборювати німецькі зазіхання на Україну й одночасно відштовхуючи надмірний український сепаратизм, що мав за традицією йти рука в руку проти Росії, з німцями або з польськими націоналістами"...

Співробітництво Масаріка й Бенеша (фактично першого) з Українською Центральною Радою і, взагалі, ставлення першого до української справи, знайшло вже українського сумлінного історика; маємо на увазі працю згаданого О. Бочковського ("Т. Г. Масарік, Національна проблема та українське питання". Подєбради. 1930. Стор. 135-239), що до неї ледве чи щось треба додавати. Але чи справа згоди з росіянами, що про неї пише Бенеш, залежала тільки від українців? Чи Центральна Рада й Грушевський, а потім Винниченко, а потім Шумський, а потім Скрипник, а потім... (та хіба мало було таких?) не пробували погодитися з росіянами? Чи Бенеш не знає, чим це все скінчилося? Чи федерація в СРСР відповідає тій федерації, що про неї мріяв Масарік? Сумніваємося.

Що, властиво, хотів Бенеш сказати, твердячи про "надмірний сепаратизм"? Чи існує якийсь "ненадмірний сепаратизм"? Це, очевиднож, незалежність України має на увазі автор, що чомусь надав їй такого чудернацького визначення. Що Бенеш був противник самостійности України, це нам відомо, і цим він нікого не здивує, але на якій підставі він кидає на ідею самостійности України таку підозру, що, мовляв, її речники шукали допомоги в німців, і — це вже справжня сміховина — у польських націоналістів. Якщо мова мовиться про Берестейський мир, — а тільки про це можна фактично говорити, — краще було б про це виразно сказати. Автор учена людина й знає, як небезпечно в конкретних речах чогось не договорювати. Щодо "польських націоналістів",

мова може бути лише про Варшавський договір. І знову таки, про це треба було виразно написати. Без цих уточнень французький читач може помилково розуміти, що ідея самостійності України залежить від німців і поляків. Так писати личить хіба в протиукраїнській пропагандивній брошурі, а не в поважній праці професора Бенеша!

Автор не забув згадати про культурну акцію празького уряду на користь російських і українських емігрантів, що "працювали в Празі, готуючись до нового життя і зберігаючи те, що можна було зберегти з духовного життя Росії й України, яке існувало до революції, або яке народилося за революції". Виходить, Бенеш на власні очі міг бачити, що федерація в СРСР не така вже була вільна, коли українці мусили вчитися в Празі, а не в Києві...

Останній розділ книги має заголовок: "Слов'янство в будучині", що його написано 1942 року в Лондоні. Деякі уривки цього розділу варті дослідного перекладу: "... Я прихильник справді модерного й реалістичного слов'янства, позбавленого широких політичних плянів або романтичних мрій про не знаю які слов'янські імперії. Я прихильник слов'янства, позбавленого всякого месіянізму політичного, національного чи соціального; я є прихильник такого слов'янства, що насамперед створить у кожній слов'янській державі людину й вільного громадянина, соціально задоволеного й здорового" (стор. 220). На кількох сторінках Бенеш розвиває, на жаль, надто оптимістичні погляди на майбутню долю слов'янщини, хоч і робить таке важливе й далекесягłe застереження: "... Правда, можна завжди ставити собі питання: чи російська комуністична партія й під її впливом Радянський Союз не повернуть після війни до чисто комуністичної доктрини, і чи радянське слов'янство за часів війни не є тільки звичайною тактикою?" (стор. 228). Автор вважає, що така можливість існує, бо кому-

ністична доктрина, основа Радянського Союзу, ґрунтується на засадах марксизму, лєнінізму й на відносності всякої моралі. Тому СРСР може завжди відкинути всякі слов'янські й національні інтереси задля своїх економічних і соціальних інтересів. Але Бенеш далі пробує переконати читача, що така зміна неможлива. "Слов'янська ідея мусить у будучині позбавитися всякого месіянізму, також і *месіянізму комуністичного* (підкреслення оригіналу)... Бо кожний месіянїзм викликає кінець-кінцем спротив через свою неминучу мегаломанію. І цей новий слов'янокомуністичний месіянїзм обов'язково скінчиться тим, що також буде важкою перепорою для майбутнього слов'янства і для всякої реальної слов'янської політики..." (стор. 241). "Уніфікація слов'янського світу в один державний організм, як це уявляли собі панславїсти й деякі нео-славїсти, є ідея, що її здійснення зовсім не є кінечним для політики слов'янського співробітництва. Я не відкидаю в далекій будучині більш щільного союзу слов'ян (можливо, також з додатком інших держав), подібно до британського Commonwealth'u, або у формі місцевої Ліги Націй, або ще у формі *цілком вільної своєрідної конфедерації*. Але було б помилкою хотіти після другої світової війни штучно прискінити цю еволюцію і робити комбінації, які викличуть політичні непорозуміння й шкодитимуть консолідації Європи, та зможуть порушити справедливу рівновагу між Європою Західною, Центральною й Східною. Треба залишити деяку свободу природному розвитку речей..." (стор. 251).

"В майбутній слов'янській політиці, — пише автор, — Радянський Союз не може брати на себе ролю держави протекторки, що її колись грала царська Росія, за думкою майже всіх пропагандистів слов'янської ідеї (крім поляків)... Можна увчити собі, що ставляється в Чехословаччині й Польщі, якщо Радянський Союз схоче взяти на себе ролю такого протектора. В нас негайно прокипелась бунт у політич-

них партіях, які, очевидно, потерплять, а це викличе кризу в наших зносинах з Радянською Росією... Взаємини Радянського Союзу з слов'янськими незалежними державами мусять бути зовсім іншими, ніж це уявляли собі передвоєнні пропагандисти славізму... Все, очевидно, автоматично зміниться, якщо комуністичні партії встигнуть, в різних слов'янських державах, мати більшість або владу, або одне й друге; тоді, правдоподібно, ці слов'янські держави з'єднаються з великою радянською федерацією, не оглядаючись на те, як це відіб'ється в міжнародному світі, і тоді загальне керування буде, без усяких застережень, визнано за Росією..." (стор. 254-259).

У світлі всього того, що сталося в Чехо-Словаччині в лютому 1948 року, у світлі недоли, що спіткала самого Бенеша, останні рядки його праці, наведені тут, не потребують, гадаємо, жодного коментаря... *).

**

Книга Бенеша в чеському оригіналі написана крутим і часом нудним стилем, автор повторюється й не раз добувається в розчинені двері. Ніде правди діти: Бенеш, як переважна більшість слов'янських учених (поляки, з цього погляду, становлять виняток), пише, — за дотепним висловом українського критика Василя Горленка, — "сухо й блідо, ототожнюючи поважність з важкістю, і вченість з нудотою" ("Українські Были", Київ, 1898., стор. 6). На щастя для читача, Бенеш знайшов першорядного французького перекладача, Густава Окутюрь'є, що його ім'я варт запам'ятати українському читачеві.

Г. Окутюрь'є, блискучий вихованець славної «Ecole Normale Supérieure», вистудював російську й чеську мову в "Школі Східних Мов", але не вибрав університетської кар'єри, а пішов шля-

хом журналістики. Університет від того втратив, але преса виграла. Увійшовши до складу відомої пів-урядової французької агенції Гаваса, — тепер "Франс-Прес", Г. Окутюрь'є сьогодні керує там дипломатичним відділом, але раніш ніж зайняти це поважне становище, він був довгі роки представником французької агенції в Празі, в Београді і в Москві. Отже, він добре орудує російською, чеською й сербохорватською мовами, а, головне, певно, як ніхто у Франції, знає сучасні слов'янські справи. Коли до цього додати, що Окутюрь'є є автор студії про слов'янську обопільність у минулому, й те, що він не абиякий стиліст, не треба після цього дивуватися, що французький текст Бенешової праці куди легше читається ніж чеський оригінал, і що примітки, зроблені перекладачем, мають наукову вартість. Українця Окутюрь'є завжди на науковому рівні, автор добре обізнаний навіть з таким складним для француза питанням, як галицьке "москвофільство". Проте, в докладному показнику ми помітили деякі огріхи, що їх хочемо навести тут: праця Бенеша, певно, матиме друге видання, й Окутюрь'є зможе, якщо схоче, взяти до уваги наші зауваження.

Форган: був амбасадором в Україні 1918 р.

Герберштейн: Говорячи про його подорож по Московщині, краще замість «Russie» вжити «Moscovie». Зрештою, самий заголовок праці Герберштейна говорить про "Московщину".

Дудикевич: Перекладач називає його "російський (Russe) посол з Галичини. Треба: "українець-москвофіл".

Драгоманов, "філолог і український патріот, федераліст", твердять примітки. Як відомо, Драгоманов був історик, фольклорист, етнолог, публіцист, але не "філолог".

Ковалевський М., "історик, правник і соціолог український". Точніше: українського походження.

Вергун Дмитро: "російський філолог з Галичини. Анти-українець". Тре-

*) Цю статтю написано ще за життя Бенеша. Редакція

ба виправити, що Вергун був українець-москвофіл?»

До речі, в цьому самому показнику ми не знайшли дати смерті Отта Геча, П. Мілюкова, П. Струве, Ю. Чічеріна...

Річ ясна, що ці нечисленні огріхи — дрібниця у великій праці, що її Окутюр'є вклав у свої примітки, які роблять з праці Бенеша справжню маду енциклопедію історії слов'янської ідеї.

Ернест Ренан

(1833 — 1892)

Три події в літературному світі, у 55-ту річницю смерті Ренана, зробили актуальним цього письменника, що свого часу мав такий великий вплив у «Республіці Письменства», якщо вільно нам буде так перекласти старий французький термін: «*République des Lettres*». Ці події були: відкриття музею Ренана в рідній його хаті, в Трегієрі, в Бретані; поява листів Ренана (*Lettres familiales*) до матері, до дружини й до коханої сестри Генрієти, що їй Ренан присвятив такі зворушливі рядки в своєму «Життєписі Христа»; вихід першого й другого тому нового повного зібрання творів Ренана (ціле видання матиме десять томів), що їх видала у Кальман-Леві пані Псіхарі, внучка письменника.

Історик Ренан видав у добі між 1863 і 1885 р.р. «Історію походження християнства» (8 томів, з них відомий «Життєпис Христа» становить перший том), а від 1887 до 1891 р.р. — «Історію ізраїльського народу» (п'ять томів). Ренан вельми добре знав, як на його час, давні й нові джерела, він володів гебрійською й сирійською мовами, що їх він викладав у «Колеж де Франс». Але уява й скептицизм не раз заводили Ренана на шлях хоч і припадних, але спірних гіпотез, і наукового значення історичні праці Ренана сьогодні вже не мають. Ми тепер більш критично ставимося до «вченої наївності» Ренана.

«Життєпис Христа», що з'явився

1863 року, мав світовий успіх і за шість місяців розійшовся в більшій кількості ніж п'ять років перед тим чисто літературний твір Фльобера «Мадам Боварі». Проте, історія Христа в Ренана є лише можливе Христове життя, з людського, так би мовити, погляду. Ренан спрочує і оземлює християнство і його основника. Цю найславнішу працю Ренана сьогодні важко навіть читати. Що залишається від Ренана, це його діалоги в сократівському дусі: діалоги про Бога, про релігію, про науку, про майбутність людства, про культуру, про капітал... Ну й, річ ясна, залишається незрівнянний стиль Ренана.

Як у кожного справжнього письменника, в Ренана є кілька стилів: стиль вчений, — стиль професора й академіка, — трохи таки важкий; стиль «Життєпису Христа», що сьогодні нічим не промовляє до читача; стиль історика, — стиль незвичайної ясности, що й досі захоплює читача; а щодо, так би мовити, чисто літературного стилю Ренанових «Споминів дитинства і молодости» («*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*»), він вічно фігуруватиме у французьких читанках, як стиль зразковий. Це в «Споминах», у «Діалогах» та статтях і рецензіях можна більш ніж деінде захоплюватися літературними прикметами Ренана: його уявою, іронією, багатством ідей, талантом маляра і його, що б там не казали, глибокими думками.

Ціле життя Ренана — життя ве-

ликого письменника і професора, — логічний наслідок одного його кроку. Свого часу Ренан, що скінчив славу паризьку семінарію Сен-Сюльпіс, через свої філософічні погляди, відійшов від католицької традиції. Але церковне виховання назавжди залишилося в Ренана; він зберіг, так би мовити, церковну душу і ніколи не втрачав поваги до віри. Від християнства своїх молодих років Ренан затримав певність, що її потім його досвід ученого підтвердив, а саме, що мораль не є справа науки, а — віри. Тим, хто не має віри, Ренан дав раціональне пояснення феномена віри. Але — це цікаво — Ренан своє діло наукової арелігійності робив, якщо можна так висловитися, релігійно. Бог для нього «категорія

ідеалу», а релігія — «красота в моральній ділянці». Релігія задовольняє моральний інстинкт людства; адже ж жодна релігія не є єдиною правдивою, але всі релігії — правдиві.

Філософічні погляди віддалили Ренана від Церкви, але він відійшов від неї без гніву, без злопам'ятливості; навпаки: серце його назавжди залишилось повне втішаючої чистоти християнства. І тому, коли Ренан для багатьох зробив віру неможливою, він, з другого боку, зробив також неможливою війну проти віри. Ренан ґрунтовно зруйнував Вольтерівський войовничий антирелігійний дух. Коротко кажучи, він зробив неможливим для думаючих людей антиклерикалізм.

Французька Академія

Французька Академія (Académie Française) заснована 1635 р. Кардинал Рішельє надав їй статуту. Вона складається з 40 членів і має завдання устійнити мову й правопис. Для цього Французька Академія постійно працює коло устійнення словника французької живої мови (перше видання цього словника — 1694 р., останнє, восьме, — 1935 р.). Ось список членів Французької Академії на 1-ше жовтня 1947 р. (В дужках подаємо рік обрання нового академіка):

Henry Bordeaux (1919) — André Chevillon (1920) — Georges Lecomte (1924) — duc de la Force (1925) — Emile Mâle (1927) — Louis Madelein (1927) — André Chaumeix (1930) — Pierre Benoit (1931) — Weygand (1931) — François Mauriac (1933) — duc de Broglie (1934) — Léon Bérard (1934) — Claude Farrère (1935) — Georges Duhamel (1935) — Edmond Jaloux (1936) — Amiral Lacaze (1936) —

Monseigneur Grente (1936) — Jacques de Lacretelle (1936) — André Maurois (1938) — Jérôme Tharaud (1938) — prince de Broglie (1944) — Pasteur Vallery-Radot (1944) — André Siegfried (1944) — Edouard de Roy (1945) — Emile Henriot (1945) — baron Seillière (1946) — Jean Tharaud (1946) — René Grousset (1946) — Robert de Chambrun (1946) — Marcel Pagnol (1946) — Henri Mondor (1946) — Jules Romain (1946) — Etienne Gilson (1946) — Maurice Genevoix (1946) — Edouard Herriot (1946).

Два місяці в Академії тепер вільні: місце Шарля Мораса й маршала Петена, що їх виключено за «співробітництво» з німцями.

Як бачимо, в цьому списку фігурують, поруч фахових літераторів, також і історики, військові, епископи, природники, лікарі, адвокат, кіноавтор (Pagnol)...

ДОКУМЕНТИ

Триста років тому в Україні

За паризькою газетою «GAZETTE DE FRANCE»

1 квітня 1648. — З Гданська надійшла вістка, що велика кількість Запорозжів розбили частину польських військ.

8 квітня 1648. — Пишуть з Вільна, що польська королева вислухала Службу Божу в греко-уніятській церкві, що, хоч з'єдинена з Римською Церквою, але зберегла всі обряди Східної Церкви. Службу співали з музикою слов'янською або (!) руською мовою (en langue Esclavone ou Ruthenienne), що її вживають усі ті, що мають обряд Східної Церкви, зовсім відмінний від обряду Римської Церкви.

13 травня 1648. — Пишуть з Гданська: Гетьман Потоцький перейшов з польським військом ріку Дніпро, щоб атакувати Татар і Козаків, які повстали й вибрали за свого вождя Хмельницького (Ehmielcecki).

15 липня 1648. — З Варшави: 12.000 селян з 5 чи 6 гарматами повстали на Чернігівщині, на кордоні з Московщиною, й поділилися на дві армії: одна, на чолі з якимсь Кривоносом (Kreivnoss) рушила в Литву, друга, на чолі з Тапигою, оперує на Русі й загрожує Барові.

18 липня 1648. — Татари й Козаки дійшли аж до Кракова. Руські (Russies), що належать до грецької віри, повстали в переважній більшості за свободу їх віри. (1).

1) Скільки це твердження відповідало історичній дійсності, див. статтю «Андрусів», у «Соборній Україні» ч.ч. 3-4.

Наймогутніші польські магнати, щоб урятуватися від Татар і Козаків, утекли до Молдавщини. Втеча тих, що повинні були б стояти на чолі польського війська, ще збільшила завірюху, кинувши населення в останню анархію. Найновіші вістки твердять, що повстанці, Татари й Козаки, посунулися аж на чотири милі від Ярослав, палячи й руйнуючи не тільки всі села, але також і міста, що їх вони здобули. (З Гданська).

30 липня 1648. — З Варшави: Князь Вишневецький, зустрівши Козаків, заатакував їх, хоч Козацькі послі перебувають у Варшаві для мирових переговорів. (2). Але Козаки так добре захищалися, що вбили 2.000 жовнів з армії князя Вишневецького, а інші мусили втікати. Вождь Козаків зветься Хмельницький (Zmilsky) (3), що багато мандрував, зокрема по Франції, що її мову він знає. (4).

2) Для виборів нового короля, наступника Владислава IV.

3) Як бачимо, прізвище Козацького Гетьмана було не легке для написання французам 17-го віку.

4) Lequel a fort voyagé, particulièrement en France, dont il sait la langue.

Дописувач має, мабуть, на увазі дюнкеркенський епізод з життя Хмельницького. Див. І. Боршак: «Козаки Хмельницького під Дюнкеркеном (1645)», в газеті «Українська Трибуна», 1922 р., ч. 5.

1848 рік у Галичині

(До столітньої річниці)

I.

Мы, Фердинандъ Первый, Божією мьлостію цѣсарь Австрійскій...

Всякій родъ панщини или робо- тизны и другіи подданчій повинно- сти такъ ґрунтовыхъ господарѣвъ (кметѣвъ), якъ и халупниковъ и ко- морниковъ, мають перестати съ дня 15 мая 1848 года... *).

II.

Другого травня 1848 р. зій- шлося більше як триста україн- ців, різного віку й стану, в кон- ситорській залі Св. Юра в Львові. Головував на зборах о. Мих. Куземський. Після від- дання чести пам'яті Маркіян. Шашкевича, була заснована «Головна Руська Рада». 10-го травня 1848 р. Рада видала першу відозву до україн- ського, або, як тоді казали, «руського» народу. Ось текст цієї вікопомної відозви, що вперше з'явилася в № 1 часо- пису «Зоря Галицка», з 15-го травня 1848 р.

«Ераття!

Відомо вам, що Найяснійший Цісар Австрійський і король наш надали ласкаво всім народам своєї держави і нам, Русинам землі Галицької, па- тентом з дня 25. березня 1848 Кон- ституцію то значить: таку фунда- ментальну уставу, котра цілому на- родови нашому через вибраних завіренне маючих мужів уділ в пра- водавстві своїм дозволяє, і тим спо- собом свободи й добрий бит нам забезпечає.

Межи тими свободами надали нам те особливе право, що можемо зби- ратися на наради над спільним доб- ром нашим, розпізнавати потреби народа і краю нашого і такої Най- яснійшому Панові предкладати.

*) Подаємо цей документ за того- часним етимологічним правописом.

В такім наміренню зав'язалося ту в столичнім місті Львові товариство Русинів, під назвою «Рада Народна Руска», *), котра порозуміваючи- ся з народом, його заступати, над його потребами промишляти і над його свободами чувати буде.

Конечна потреба для нас Русинів такого збору тим явніше ся окаже, скоро ся застановимо, чим наш на- рід колись бил, в якім стані досі зіставав і яким при наданій тепер Конституції бити може і повинен. Ми Русини Галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить, з котрого пілтреття мільо- на землю Галицьку замешкує. Той нарід бил колись самодільний, рів- нал ся в славі найможнійшим наро- дам Европи, мал свій письменний язик, свої власні устави, своїх влас- них князів, — одним словом: бил в добрім биттю, заможним і сильним. Через неприязні судьби і різні по- літичні нещастя роспал ся поволи той великий нарід, стратил свою самодільність, своїх князів і прий- шол під чуже панованне.

Такі нещастя склонили з часом много можних панів відступити від руського обрядку отець своїх, а з ним виречися мови руської і опу- стити свій нарід, хоть тая зміна об- рядку народности перемінити не могла, і кров руська в жилах їх плинуту не перестала. Нарід тим способом оставлений і що раз біль- ше ослаблений, зістал завислим від довольности чужої, а все пониже- ний, зачал во всем лишати ся і до тої прийшол недолі, що соромом било Русином називати ся.

Вправді пізнійше обіймила долю нашу лагіднійша опіка, зачали нам признавати права, однакож попе- реднійший стан річей не дозволял

*) Інший варіант: «Головна Руська Рада».

правдивої доступити свободи. І в тім смутнім стані зоставалисьмо аж досі.

Але як все на світі з часом ся минає, як по зимі прикрій весна наступає, так Браття! і той стан смутний нині змінил ся через Конституцію. Браття! Єсть то велике право, велике добродітельство, єсть то сонце, котре як всім, так і нам Ру-

крилися ганьбою перед світом і не стягнули на себе нарікання поклінть наступних. Поступаймо з другими народами в любові і згоді! Будьмо тим, чим бити можемо і повинисьмо. Будьмо народом!

Тим то чувством Народности напоєні і в тім наміренню зобралисьмо ся ми Русини, котрим добро і щастє народу на серцях, і будем ді-

Засідання «Головної Руської Ради»

синам засвітило і до нового нас життя пробудило. Будяться тим сонцем освічені народи далекі і сусідні, підносяться перед очима нашими на землі нашій народність польська, і о добрі і о свободах своїх скоро і живо промишляти зачала, — а ми ж Браття! сини так великої руської родини, малибисьмо самі одні на світі позігати і на даль в тім нещаснім замертвінню? Ні! Пробудил ся уже й наш лев руский і красну нам ворожить пришість. Вставайте ж, Браття, вставайте з долгого сну вашого, бо уже час! Встаньте! але не до звади і незгоди! Но двигнімся разом, щоби ліднести народність нашу і забезпечити дані нам свободи. Пожиткуймо з тої спосібности, абисьмо не по-

лати в спосіб наступуючий:

а) Первим заданнем нашим буде заховати віру і поставити на рівні обрядок наш і права церкви і священників наших з правами других обрядків.

б) Розвивати і взносити народність нашу во всіх єї частях: видосконаленнем языка нашого, запровадженнем его в школах низших і висших, видаваннем письм часових, утримованнем кореспонденцій з письменними так нашими, як иншими до щепу славянського належачими, розширеннем добрих і ужиточних книжок в язиці руським і усильним стараннем впровадити і на рівні поставити язык наш з иншими в урядах публічних і т. д.

в) Будем чувати над нашими пра-

вами конституційними, розпізнавати потреби народу нашого, і правлення бити нашого на дорозі конституційній шукати, а права наші від всякої напасти і оскорблення стало і силою хоронити.

О тім то всім вас, Браття Русини! свідомих чиним, і упоминаєм, абисьте так, як досі, незломную віру заховали нашому Найяснійшому Цісарови і Королеви конституційному Фердинанду І. в тім сильнім переконанню, що під можним заступленнем Австрії права наші і народність наша укріпитися і сили свої розвинути можуть.

При тім вас уважних робим, що так як з одної сторони святим нашим обовязком буде права, народність нашу напротив всіх замахів так домових, як чужосторонних, сильне і стале боронити, так з другої сторони сам Бог і право людскости наказує, абисьмо напротив тих, котрі попри нас также ся о свое добро і свою народність старають жадної ненависти в серцях наших не жили, но як щирі сусіди одної землі в згоді і єдности жили.

Абисьмо тому нашому наміренню тим skutечнійше могли відповісти, звиваєм вас наконець Браття! абисьте як і ми во Львові Головну Раду завязали, так і ви в тім самім наміренню в поменші ради ся збирали, скоро вам спосіб до того подамо.

А тепер Браття завірте нам Русинам! і будьте переконані, що тільки на такій дорозі станемося тим, — чим бити повиннисьмо, — станемося честним, просвіщеним свободним народом!!!

Львів, дня 10 мая 1848.

**Григорій Яхимович, єпископ,
предсідатель.**

Заступники предсідателя:

Михайл Куземський, схолястик.

Іоан Борисикевич, письменник.

Секретарі:

Михайл Мадіновський,

проповідник катедральний,

Теодор Леонтович,

архівіст Товариства Кред.

III.

1848 р., з ініціативи чехів, було скликано слов'янський з'їзд у Празі, який мав заманіфестувати права слов'янських народів Габсбурзької монархії проти німецьких і малярських зазіхань. Поміж слов'янськими делегатами були також представники «Головної Руської Ради»: Іван Борисикевич (1815-1892), заступник голови Ради, Григор Гинилевич, доктор теології, і студент Олекса Заклинський. Обороняючи гідно суверенні права українського народу, галицькі делегати не забули про своїх братів з Закарпатської України, що не мали представників на з'їзді. На засіданні з'їзду 7 червня 1848 р., за внеском Івана Борисикевича, було прийнято постанову про права українців і словаків у малярській державі. Ця постанова, в перекладі з німецької мови, була така:

Слов'янський з'їзд у Празі домагається, щоб був покладений кінець гнітові словацького й українського (в оригіналі «руського») народу в Угорщині. З'їзд висловлює своє співчуття пригніченим мадярами своїм одноплеменцям, словацьким і угорсько-українським, і домагається, щоб словаки й угорські українці дістали все те, що вони вимагають, а саме:

1) Щоб мадяри визнали словаків і угорських українців за окремі народи, які мали б в угорському союмі рівні з мадярами права.

2) Щоб вони мали свої народні союми з окремою постійною словацькою й українською комісією, яка мала б права й обовязок берегти народні права словаків і українців. Ця комісія мала б право скликати народний сойм і відкидати всі накази центрального угорського міністерства, що були б небезпечні для

словацької й української народності.

3) Щоб вони могли основувати народні школи, міські єпархіяльні заклади й учительські семінарії, вищі наукові установи, як гімназії, ліцеї, академії, політехніку й один університет; мова навчання має бути словацька й українська, й має бути

збезпечена повна свобода навчання й національного виховання.

6) Щоб не відмовляти словакам і українцям права закладати й утримувати товариства задля допомоги розвиткові життя народу словацького й українського, та щоб словаки й українці мали ті ж самі права щодо товариств, як і маляри.

І в а н Б е ц ь к и й —

самовидець лютневих днів 1848 р. в Парижі

ІВАН БЕЦЬКИЙ (1818-1890), росіянин з роду, 1839 року вступив до Харківського університету, де, під впливом Срезневського й Костомарова, захопився українським культурним рухом і впродовж 1843-44 років видав 4 томи старшого збірника "Молодик", що з них, завдяки Костомарову, два набули чисто українознавчого характеру. Тут з'явилися твори Гр. Квітки, М. Костомарова, Т. Шевченка, А. Метлинського, Я. Щоголева та ін.

Прободячи більшу частину свого життя закордоном, Бецький опинився в Парижі за лютневої революції 1848 року, що її століття терік відсвяткували у Франції. Самовидець лютневих подій у Парижі, Бецький тоді ж нащвидку запотував їх французькою й російською мовами. Оригінал його записок зберігається в бібліотеці ім. Леніна в Москві (кол. Румянцівській); вперше ці записки видрукувала О. Багалій-Татарінова, згадала донька відомого українського історика, в мало розповсюдженому збірнику "Архівна Справа" (Харків, 1927, II-III). З нагоди століття лютневої революції, зитягаємо тут найцікавіше з записок Бецького.

Вівторок, 22 лютого 1948 р. (1).

... Виходжу на бульвар Італійський, зустрічаю юрбу хлопців у синих блязах, без зброї, попереду малюки років 12, гукають: «Геть Гізо!» (2), «Нехай живе Реформа!» (3). Вулицею де ля Маллен аж до будинку міністерства закордонних справ юрба громадян — муніципальні гвардійці, верхи, парами, скачуть учвал і розганяють нарід шаблями наголо. Малюки кидають ім услід каміння, вигукуючи: «Геть муніципальних гвардійців!», проте розбігаються при першій їх появі... Так проминув иїлий день. Хлопці

співають «Марсельезу», кричать «Нехай живе армія, геть Гізо!» (4), але все кінчається тишявою й над вечір дитячими недоладними барикадами... Всі вулиці, що виходять на рю де Ріволі, і до Тюїлері, (5), зайняті кірасирами в білих плащах, при повній зброї, так що ніхто не може дістатися до Тюїлері...

Середа, 23 лютого 1848 р.

Зранку все військо наготові. Частина армії, разом з кірасирами, вишикувалася проти будинку міністерства, де живе Гізо; чути голос-

1) Перекладаємо з російського.

2) Голова Ради міністрів від 1840 р.

3) Тобто реформа виборчого права.

4) Армія, всупротив муніципальним гвардійцям, співчувала опозиції.

5) Резиденція короля Люї Філіпа.

ні вигуки: «Геть Гізо! Нехай живе Реформа!».

Перед Палатою Депутатів о годині п'ятій вишикувалося військо. Народу—сила... О годині шостій дізнаються, що міністерство впало. «Хай живе Реформа!», «Хай живе король!». В одну хвилину вся юрба мирно спливла на бульвари. Дами з кавалерами — цілий Париж тріюмує. Загальна радість. Ілюмінація. Все скінчено! — у всіх на устах. Баль, ентузіастичне свято. Юрба студентів, блюзників, простого народу маршує посередині Італійського бульвару з різнобарвними смолоскипами, співають «Марсельезу».

О десятій годині вночі чути стрілянину. Юрба хотіла силою вдертися до міністерства закордонних справ — на них стріляли, 50 людей впало на місці, юрба закричала: «Зрада!», «Убийники!», і за одну хвилину цілий Париж схвилювався: зірвався кривавий бунт. Мирні мешканці біжать перелякані—починають будувати барикади, Національна Гвардія ціла напоготові. Повна революція. О годині 1-й уночі я пішов з господарем готелю на Фобур Монмартр. Були свідками, як людей з двадцять, мовчки, розбруковували вулиці. Вдалині лунали стріли. Запрошували до праці. «Якщо вам смішно, геть звідсіля!», — сказав нам якийсь блюзник...

Четвер, 24 лютого.

Спав, ні, краще сказати, перебув безсонну ніч... На цій вулиці, що тягнеться від майдану Біржи до Фобур Монмартр, будували барикади цілу ніч... 18-літній вартовий ходив по хіднику й гукав: хто йде? Відповідь була: Другі!... Екіпажі розпрягали і вживали їх для барикади. Вряди-годи лунали постріли. На світанку почули дзвін сполоху. Я безупинно схоплювався з ліжка й підходив до вікна... Розвиднилось. На цій вулиці пограбували склеп зброї. Я вийшов на майдан. Всі були озброєні рушницями, все бі-

гало, чуючи слова: «На бульварах розстрілюють...». Виходжу на Італійський бульвар: ані одного дерева! Все порубано, скрізь барикади, навіть у всіх провулках. Поскакали кірасири й зникли. Я іду вулицею Капуцинів, за юрбою народу і Національною Гвардією, до міністерства закордонних справ. Якийсь національний гвардієць пише куснем крейди величезними літерами: «Народній Дім; хай живе Реформа!». Б'ють шибки; на воротах прибіта дошка: «Велике мешкання до винайму». Військо зникло...

На бульварах читають проклямацію: «Геть Люї Філіпа!»... «Це вже занадто», — заперечує хтось. Тим часом пограбували Пале Рояль. Чути вигуки: «До Тюїлері! До Тюїлері!». Проголошено нове міністерство—король зрікся. Король утік—сталося нечуване чудо. Республіку проголошено. Нарід не перестає озброюватися... Юрба стріляє цілий вечір у повітря; на вулицях страшно.

П'ятниця, 25 лютого.

Встав і пішов до Тюїлері. Юрба. Не пускають, надто багато народу. Ті, що товпилися на дворі, обурюються проти тих, що знаходяться в королівських кімнатах... Папери купами розкинуті... Безупинно стріляють у повітря. Зустрічаєш поодиноких блюзників, але все ще зі зброєю. Увечері місто ілюміновано. Склепи замкнені.

Субота, 26 лютого.

Встав пізно. Консьерж сповіщає мене, що Пале Рояль згорів сьогодні вночі й що прусаки оголосили війну. (6). Іду до каварні читати газети. Вістка про смерть Люї (Філіпа) (6) на апоплексію... Новий прапор. Слова Лямартіна. (7). Починають з'являтися карети. Половина

6) Неправдива чулка.

7) Бельквейл має на увазі історичну промову Лямартіна, який благав зберегти трибарвний прапор, що його повстанці хотіли змінити на червоний.

барикад знімається. Крамниці відчиняються... Тихо на вулиці. Не чути стрілів. Менше озброєних. Люмінація слабша. Не співають... Нейї (8) пограбовано. Пале Рояль не горів... Зміна назв вулиць. Нові газети: «Ля Републік», «Ль'Еко дю Пепль».

8) Там знаходився королівський палац.

27, 28, 29 лютого.

Чимраз тихше. Париж не веселий. Усе так, та не так. Золотий люї коштує 21½ паперових франків. Блюзники зникли. Торгівля більше не йде. Кляса незадоволених — купці, не торгують. Робітники ж вимагають праці. Барикади знято. Пісень не чути...

«Діло» шістдесят років тому

I.

Смерть Федковича

«Ні грізна буря-метелиця, ні трискучий мороз, та навіть темна ніч не спинила наших селян, щоб особисто віддати останню честь і прислугу буковинському солловію, тому, хто шанував їх і служив їм ціле своє життя вірно й широко».

Таке писало «Діло», в числі за 8 (20) січня 1888 року, в дописі з Чернівців про похорон О. Федковича, додаючи текст телеграми, що її вислав Іван Белей як редактор «Діла»:

«Ділимо щирим серцем ваш біль над могилою нашого Кобзаря Осипа Федковича, ронячи теплу сльозу по великій для цілої Русі втраті. В тяжкому горі відрадом нам віра, що на зеленій Буковині не переведуться такі соколи на славу Русі, як був покійник».

II.

Ювілей Хрещення Русі.

Шістдесят років тому, 4 серпня 1888 р., львівське «Діло», обговорюючи невдачу московського ювілею у зв'язу з 900-літтям хрещення Русі, підкреслило, що

«На це свято не приїхали з малими винятками визначні слов'янські діячі з-поза Росії.

«І чого ж мав їхати тепер до Києва, напр., ветеран чех, д-р Рігер? На з'їзді у Москві 1867 р. він сказав був пам'ятні алегоричні слова: «Нерозум зливати малі дзвони в один великий, бо чим більше дзвонів, тим краща гармонія». А тепер мав їхати до Києва — дивитися на те, як Росія робить зовсім протилежно: зараз другий величиною слов'янський дзвін — русько-український нарід — насильно розбиває, звучний метал кришить? Ні, для таких слов'ян, як Рігер, що щастя і силу слов'янських народів бачать не в деспотизмі, не у гнеті, але в федеративнім зв'язку слов'янських країв з племінною автономією, — для таких людей не було там місця! Там треба було російським панславістам штафажі (1), а на штафажу може послужити і якийсь Марков або Луцик (2), чи галицько-руський, чи сербський, чи болгарський».

1) Статистів, фігурантів.

2) Галицькі москвофіли.

Невиданий лист Л. Старицької-Черняхівської

Українці, що жили в Києві до 1917 року, добре пам'ятають Людмилу Михайлівну Старицьку - Черняхівську, дочку поета й письменника Старицького, що записав своє ім'я в історії українського театру й української мови. Була це жінка небуденна з усіх поглядів: письменниця, артистка, громадська діячка, а головне, людина шляхетної вдачі. Хто її раз пізнав, не міг не підпасти під вплив цієї чарівної жінки й талановитого промовця. Коротко кажучи, Людмилу Михайлівну може справді писатися українське жіноцтво й взагалі Україна.

В еміграцію Людмила Михайлівна не пішла, а залишилася в краю ділити долю й долю українського народу. Ця доля завела Старицьку-Черняхівську на лаву підсудних у процесі "Спілки визволення України", в 1930 році. Доньку Михайла Старицького, що мала вже 60 років, засудили на кілька років ув'язнення.

В який спосіб Людмила Михайлівна скінчила свою страдницьку путь, документально й сьогодні ми не знаємо. Дехто оповів нам, що її розстріляли,

Київ, 1925 р. 11/Ш.

Високоповажний

Пане Добродію!

Листа Вашого до п. Вілінської в справі документів про Орлика я дістала. Сердечно і щиро дякую Вам за Вашу увагу і добре бажання допомогти мені, та мабуть і з Вашою допомогою не посунеться моя праця... (крапки в оригіналі. Редакція). Справа стояла так: добою Мазепи й Мазепинців я давно цікавилась, як взагалі цікавилась українською історією, і мала під рукою досить матеріалів. Давно вже надить і гріє мене мрія написати трагедію «Гетьман Мазепа», бо ще не знаючи Ваших праць, а тільки з тих уривчастих праць, що до того часу малися в нашій літературі, я вже більш-менш зрозуміла постаті Мазепи, Орлика, Войнаровського, Мотрони (1), Гордієнка. Ваші ж праці мов розірвали завісу минулого. Я не можу почуття (2), з яким я

1) Кочубейвни.

2) В оригіналі пропущено дієслово "висловити" (?).

коли розпочалася війна між Німеччиною і СРСР. Знову таки З. М., в статті, присвяченій небіжчці ("Український Голос", 27 серпня 1947 року, Вінніпег), пише, що "Смерть Л. М. Старицької-Черняхівської сталася наприкінці війни, так десь у 1947 році".

Як би там не було, Людмили Михайлівни більше нема на цьому світі. Тому вважаємо можливим подати тут для майбутнього історика невиданий лист з 1925 року до І. Борщака, лист дуже характеристичний і для особи небіжчці і для умовин, що в них жила українська інтелігенція в 20-х роках.

Лист, що його друкуємо, мав таке походження. Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська († 19 грудня 1930 року у Подєбрадах), українська письменниця, на прохання Л. Старицької-Черняхівської, звернулася до І. Борщака, прохаючи в нього деяких матеріалів про Мазепинців. Останній, через О'Коннор-Вілінську, відповів київській письменниці: ось тоді саме Л. М. Старицька-Черняхівська вислала нижчеподаного листа.

прочитала Вашу останню працю в Зап. Наук. Тов. (3). (Я читала й Ваші попередні розвідки). Людині, що хоч трохи знайома з нашою історією, що хоч трохи працювала в цьому обширу, — і побачити такий матеріал, що б'ється й тріпочеться під руками і ось-ось чекає втілення, щоб ожити для всіх тих, які не мають можливости стежити за наукою, але можуть відчутти серцем життя своїх героїв, — це така спокуса писати, припасти до нього, як спраглому до холодного джерела... Абер... (4). І ось, коли я за одну ніч (бо вдень годі нам читати) прочитала я Вашу розправу, мене охопив страшний жаль, мов того Архімеда, що не мав «точки опоры»... Я писала п. Вілінській і казала, що я, мов Архімед, сиджу тепер і кажу: «Дайте мені 2 роки ж и т т я (підкреслення оригіналу) і я напишу роман, що гарятувати-

3) «Гетьман Шипил Орлик і Франція».

4) Але...

ме десять патріотичних поколінь. Проте «Фантастичні думи, фантастичні мрії!» Швидше Робінзон Крузо написав би на своїм острові роман чи драму, ніж можу це зробити я тут. Він принаймні мав спокій і час і П'ятницю, а в нас ні спокою, ні часу, ні П'ятниці немає. Папуг багато, та вони не розважають! Ні, годі Вам писати про наше життя: — Ви його зрозуміти не можете, як не можете зрозуміти «четвертого змірення». Люди, що дозволяють тут собі розкіш залишатися чесними людьми, засуджені на страшне існування. Та й без того наше існування, минаючи всі інші питання, не сприяє жодній культурній праці. Отже, Ви маєте повну рацію: — щоб писати роман, треба цілком окунутися в добу Орликову, і то як детально, щоб бачити всі обставини, весь *decorum*, все коло думок, манеру вислову, почуття, ну все.

В справі цій сталося щось трансцендентальне: коли я тут з жалю умлівала за тим, що можна було б створити з цього матеріалу, так мої приятелі, виявляється, теж бідкались за тим, як би по добре було, коли б я використала Ваші матеріали. З того й почалася наша переписка. Вони думали про драму - Орлик, а я казала, що Орлик, з умов зрозумілих, не надається до драми, а до роману. Тільки ж ні драми, ні роману я писати не можу, ... але надія, не залишає ж вона людини до останньої хвилини життя, — все знайде думкою, що може колись... Реально в кожному разі, що можу я зробити за сучасних умов мого життя? З великими труднощами, вриваючи в ночі години, я можу ще дещо написати (написала я дві драми з сучасного життя, але звичайно для себе..., а, може... хтось знайде їх колись:

«И пыль вѣковъ отъ харгій
отряхнувь,
Правдивыя сказанья перепишетъ».

Могла б я тут писати не Орлика, а трагедію «Гетьман Мазепа», бо тут можна було б знайти дещо з матеріалів на місці, а Ваші розвідки про Орлика кидають ретроспективний світ на Мазепу. Отже, коли Ви вже такі ласкаві, може могли б Ви мені вказати які нові матеріали про Мазепу. Ваші розвідки про Орлика цілком вияснюють політично постать Мазепи, і це тим більш цікаво мені, що інтуїтивно я це почувала. Драму з боку епохи, як Ви цілком вірно у Вашому листі й кажете, далеко легше писати ніж роман, а фігура гетьмана Мазепи має в собі більше «драматизму» і взагалі вся колізія більш драматична, більш динамічна (я вживаю ці вирази в суто технічно-драматичному розумінні), тому ця праця зараз приступніша для мене. «Орлик» вже з Ваших розвідок — готовий роман, тільки треба дати йому живу плоть, а для мене тепер годі й марити про те...

...Es ist eine alte geschichte, Doch bleibt sie immer neu, ... und wem sie just passieret, dem bricht sie das Herz entzwei... (5).

Поки ще *mein Herz ist nicht gebrochen* (6), хотілося хоч спробувати «Мазепу», тому й прохаю Ваших указівок.

Ще раз сердечно дякую Вам за ласкаве відношення до моєї справи; Ви собі й уявити не можете, який це промінь в нашому життю.

Всього найкращого!

З щирою повагою

Л. Старицька-Черняхівська

P. S. — Ваші праці й скаламутили мою душу, і ось, бачите, прокидаються «безсмысленныя мечты». Тут писати?..

5) Це стара подія, але завжди залишається новою... тільки з ним вона трапляється, тому вона розбиває серце. (Гайне).

6) Моє серце не розбите.

ЗАБУТІ СТОРІНКИ

М. Драгоманов

РУЙНУВАТИ Туреччину, тобто відганяти її від північних берегів Чорного моря, які ще перед тим, як турки здобули Царгород, колонізувало малоруське плем'я між Дністром і Дніпром, і через які Туреччина, захопивши їх у кінці XV віку, почала одержувати невільників, галерників і яничарів з полонених руських племен, ділити Польщу, тобто відбирати в неї не-польські землі, почали в XVI-XVII в.в. зовсім не московські царі, а козаки, переважно козаки малоруські, чинник не державний, а народній і до того революційний.

Ці козаки приєдналися до московського царства зовсім не з платонічної любові до нього, а гадаючи, що з його допомогою швидше досягнуть мету своєї революції і звільнять свої землі від польських ксьондзів, панів і урядників, а рівночасно від турецьких башів і татарських ловців людського товару.

Але московські царі, бояри і воеводи, — друге більш азійське видання польських панів і старостів, — а потім петербурзькі імператори і чиновники, — більш європейське видання турецьких султанів і башів, — природно, не могли сприяти цим революційним прагненням, що суперечили тим основам, на яких стояло їх царство, а тому тільки шкодили швидшому здійсненню національно-революційного завдання українських козаків і селян.

Перша справа, що до неї взялися московські бояри і воеводи після приєднання Малоросії до московської держави 1654 року, ще за часу спільної війни їх з українськими козаками проти Польщі, — війни, що її козаки вирішили не кінчати, поки всі малоруси аж під Люблін і Львів і всі білоруси під Вільно не будуть визволені від польської держави, — це було протидіяння поширенню козаччини в Білорусі, наслідком чого було продовження польського панування в цій землі не тільки до поділу Польщі 1772 року, але й до тепер.

Друга така ж справа було віддання за Андрусівським договором 1667 року Польщі Правобережної України, наслідком чого, у зв'язку з побоюванням московської держави допустити політичну автономію і соціальну волю козакам і селянам у Малоросії, були тридцятилітні розрухи в цій країні, під час яких значна її частина дісталася туркам.

Переклад з брошури російською мовою.
 ("Внутреннее рабство и война за освобождение". Женева. 1877).

ПРО ЗГАСЛИХ

МИКОЛА ШАПОВАЛ

(1886 - 1948)

«Шли діди на муки, підуть і пра-
внуки! Ось де джерело для запалу
й наслідування. Це й плекаймо в на-
шій праці, в цьому й виховуймо се-
бе й наше молоде покоління»...

(З промови М. Шаповала під
час святкування 50-ліття його
життя).

I.

Село Сріблянка, біля колишнього Бахмута, тепер Артемівського, ввійде до історії новітньої України. Це звідти, з убогої родини батька, звичайного наймита, й мами, з козацького роду Самоткаленка, походять брати (їх було вісім). Шаповали, що з них чотири діяльно прислужилися українській справі. Микита Юхимович, народний трибун, публіцист і поет, — що писав під псевдонімом «Сріблянський», основник плодючої української культурної акції в Празі; Микола Шаповал, що йому присвячені ці рядки; Артем, полковник української армії, розстріляний більшовиками 1919 р.; Олександр, також розстріляний того ж самого року тими ж таки більшовиками... Завдяки уривкам з автобіографії Микити Шаповала, цікавого людського документу («Вістник Української Громади», ч.ч. 61, 62, 63, 64, 65), ми можемо дізнатися про те, як тяжко жилося цій селянській родині й як Микита Шаповал національно освідомився. Це він також спромігся до національного освідомлення своїх братів.

Микола Юхимович Шаповал народився 1886 року. Двадцятилітнім юнаком він дістався до старшинської школи в Чугуєві, на Харківщині. Це

була одна з найдемократичніших, за складом учнів, військових шкіл колишньої царської імперії.

Російський старшина в Тамбові від 1910 р., Шаповал був уже тоді цілком свідомий українець, і, — річ юх, яка рідка тоді, особливо в військових колах, — передплачував журнали й газети з Галичини, що вважалося за тих часів у Великій Україні найбільшою ознакою національної свідомості. Це ж якраз 1910 року Столипін, голова російського уряду, заборонив київську «Прогресу», де саме тоді лютував у Києві сумнозвісний цензор україножер Флоринський, де 31 травня 1910 р. Євген Чикаленко ногував у

своєму щоденнику: «Громадянство наше так стероризоване, що буквально боїться виписувати українські газети, щоб не попасти в неласку начальства»...

Військові школи в колишній Росії давали не надто велику загальну освіту, але Микола Юхимович ціле життя займався самоосвітою. Коли, 1936 року, члени «Української Громади у Франції» святкували 50-річний ювілей свого Голови, вони подарували йому великий енциклопедичний словник Ляруса, й кращого подарунку не можна було зробити.

1913 року, заощадивши з свого скромного старшинського бюджету гроші, небіжчик зробив подорож закордон, відвідав Львів, тодішню Мекку українства, і Чернівці, де зав'язав знайомства з українськими діячами. Микола Шаповал був один з рідких українців, що я їх стрічав, які на власні очі пізнали Соборну Україну.

Метою подорожі Шаповала був Париж. Геть-геть пізніше, 1942 р., він з зворушенням оповідав мені, як уперше пізнав і захопився в Парижі, що для нього назавжди залишився містом-світочем, де народилися найшляхетніші ідеї людства. Тоді ж таки Шаповал розшукав у Парижі українську самостійницьку громаду й ввійшов з нею в зносини. Офіцер царської армії, що розшукує українських самостійників у Парижі, — це не було буденне явище в 1913 році...

Додам тут від себе, що душею тієї «Української Громади» в Парижі був Ярослав Федорчук, українець з Галичини, що студіював у паризькій «Школі політичних наук» (він помер за часів першої світової війни) і провадив українську пропаганду у Франції: дописував до тижневика «Courrier Européen», видав брошуру Сембраповича: «Царат у боротьбі з цивілізацією» (1907), і, нарешті, з-під його пера, у виданні «Української Громади» в Парижі, з'явилася змістовна книжка

«Le réveil national des Ukrainiens» («Національне пробудження українців»), що на неї відгукнувся поважний паризький журнал «Revue des études historiques», — пишучи, що існує відмінний український наряд, який «ниці змагається з Польщею та Росією і не втрачає надії перемогти».

У серпні 1915 року, при страшенному відступі російської армії, що його я сам добре пам'ятаю, Микола Шаповал дістався до німецького полону й опинився в таборі у Штральзунді, німецькому місті Помор'я, де перебував 1715 р. гетьман Орлик. У Штральзунді Шаповал негайно заявив, що він українець і самостійник та вимагав і осягнув того, щоб відділити його й інших старшин-українців від росіян. Був це не абиякий крок. Не треба забувати, що Росія тоді ще була могутня імперія. Отже, недивно, що росіяни, полонені старшини, накинулися на «зрадника» Шаповала.

Попрохавшись до табору полонених вояків у Раштагі, в Західній Німеччині, Шаповал розвинув там визначну культурну акцію й організував спортове товариство «Запорізька Січ», що її полковником вибрано було 1916 р. Миколу Шаповала.

Впертий, як справжній українець, Шаповал уже тоді був прихильником, кажучи теперішньою мовою, орієнтації на власні сили. Довідавшись, що німецький генеральний штаб хоче для себе використати культурну працю в таборах українських полонених, працю, що провадилася з доручення «Союзу Визволення України», Шаповал різко виступив проти таких плянів. Щоб позбутися його, німецька влада вислала, в кінці 1916 р., цілу «Січ», на чолі з її полковником, до українських земель під німецькою окупацією. Місто Біла, на Підляшші, на тій самій українській землі, що її тепер московський радянський уряд залишив Польщі, зробилося

центром просвітньої праці, якій взято віддалася «Січ», зложена, головно, з сільської інтелігенції. 153 школи, сотки малих книгозбірень газета «Рідне Слово», — такий був підсумок 15-місячної просвітньої праці на Підляшші, Поліссі, Холмщині, праці, що її очолював Микола Юхимович.

Така праця, очевидячки, викликала скажену пресову кампанію у Варшаві й у Кракові проти «гайдамаки» Шаповала. Пізніше, коли Українська держава впала, новітні біло-малинові культуртрегери спалили цілу книгозбірню, що її заложила «Січ» в Білій.

В анонімному «таємному» елябораті, зложеному якимсь французом полоніфілом, або просто поляком, для Клемансо, в липні 1918 року, що ніде не друкувався й що його маю перед очима в мент, коли пишу ці рядки, можна прочитати: «... Від квітня 1917 р. на Холмщині з'явилася сила українських агітаторів... Вони вешталися по селах Холмщини й кінчали завжди свої промови гайдамацьким (!) гаслом XVII-XVIII в.в. «Геть польських ксьондзів і панів!».

По скінченні війни в Україні, 31-го березня 1918 року, полковник Микола Шаповал на чолі «Першого Запорізького полку ім. Т. Шевченка», куди ввійшла найбільша частина колишніх таборяня Раштату, прибув до Києва. Полк цей належав до так званої, «Синьсжупанної» дивізії генерала Зелінського. Плянуючи свій підступний замах проти Центральної Ради, німецьке командування, в середині квітня, запропонувало генералові Зелінському й полковникові Шаповалові виступити проти українського правного уряду. Річ ясна, що свідомі вояки Зелінський і Шаповал відмовилися від такої ганебної пропозиції, і того ж таки дня оповіли про все Голубовичеві, голові українського уряду. Отже, недивно, що під час перевороту, 29-го квітня 1918 р., німці роззброїли одним з перших

полк М. Шаповала. Ті, хто були в Києві за тих часів, певно, пам'ятають про відділ гімназистів у будинку Ради, що мав захищати український парламент. Це якраз Микола Шаповал увів той відділ.

За Скоропадщини небіжчик брав участь у підготовці протигетьманського повстання, що одним з організаторів його був, як відомо, Микита Шаповал. Коли Гетьманщину було зліквідовано, Директорія хотіла вислати Шаповала до Парижу в складі дипломатичної місії, і я добре пам'ятаю, що прізвище небіжчика було в списку майбутньої паризької місії (цей список, як і списки інших місій, переходив через мої руки, бо я тоді працював у міністерстві закордонних справ). Шаповал цього разу до Парижу не поїхав, а зголосився до армії, де став на чолі 7-ої дивізії в Києві, і з нею вийшов на Хвастівський фронт.

Як і всі військові з фаху, небіжчик найменше оповідав про свою бойову кар'єру, відомо ж бо, що про такі речі залюбки балакають якраз люди, що, як то кажуть, пороку й не нюхали. Одначе, не можна тут не відзначити, що за тяжких для української армії часів 1919 року Микола Юхимович чесно виконав свій військовий обов'язок, тримаючи проти більшовиків фронт на лінії від Дністра до Скали. Його 16-ий загін, що в нього перетворилася 7-ма дивізія, ввійшов пізніше у склад відомої 3-ої Залізної дивізії генерала Удовиченка. Призначений генералом, Шаповал став на чолі юнацької школи в Кам'янці.

По катастрофі 1920 року ціла юнацька школа була інтернована поляками в сумнозвісних таборах: Ланцуті й Каліші. Як колись в Раштатському таборі, так і тут, небіжчик поборював бажання польського генерального штабу скористати з інтернованих старшин, юнаків і козаків для своїх розвідувальних і диверсійних плянів. Усе це, особливо після нещасливого рейду Тюлюника,

що в ньому, як тепер не відомо, польська розвідка грала ролю просто провокаційну, привело Шаповала до остаточного розриву з поляками й з тими українськими чинниками, що орієнтувалися в своїй боротьбі з більшовиками на Польщу. Переслідуваний польською владою, що навіть загрозувала видати його більшовикам, Шаповал восени 1923 року виїхав до Праги, де його брат Микита Шаповал розвинув тоді велику культурну акцію, а звідти, в вересні 1924 р., прибув до Парижу.

Паризька доба життя Шаповала, що тривала 14 років, була найдіяльнішою добою рухливого життя цього небуденної енергії українця. Станувши 1925 року на чолі «Української Громади у Франції», небіжчик видав їй все, зробився її душею, отже, зовсім слушно, «Українську Громаду у Франції» називали просто «Шаповалівською» громадою. Невтомний Микола Юхимович з кількома співробітниками, що між ними перше місце, безперечно, займала дружина Антоніна Шаповалова, встиг напередодні другої світової війни організувати близько дві тисячі українців і українок, головною робітників, що здебільшого походили з західно-українських земель. Громада ця була соборницька й самостійницька. Роз'їжджаючи по цілій Франції, Шаповал у численних своїх виступах кликав наших людей до будування українського життя власними силами, таврував більшовиків-москалів, «історичного ворога України», та Польщу Пілсудського. Був він не лише на словах, але й на ділі, переконаний демократ і соціаліст, та в цьому дусі виховував членів Громади, що з ними міг, — річ загалом важка, — встановити щільний духовий зв'язок. Вчителями небіжчика були: Драгоманов у минулому, Микита Шаповал у сучасності. До остаточного Шаповал ставився з глибокою зворушливою шанобливістю. В хаті Громади на видно-

му місці стояло погруддя Микити Шаповала, й це завдяки згаслому голові Паризької Громади на сторінках її «Вістника» з'явилися деякі важливі невидані твори голови пражського Громадського комітету.

Рішучий, пристрасний, маючи громадську відвагу, Шаповал, що горів у своїй праці, був нещадний, не раз і несправедливо, у своїй полеміці з політичними супротивниками. Багато праці вклав Микола Юхимович як редактор і головний співробітник «Вістника Української Громади у Франції» (виходив на циклостилї в роках 1929-1937) і журналу «Українська Воля» (1939-1940). Для історії української еміграції у Франції збірка цих видань є вельми цінне джерело. Річ ясна, що всі українські періодичні видання в Парижі будуть джерелами для майбутнього історика, але останній особливо цінитиме Шаповалівські видання, бо в них відбилася не тільки, так звана, «висока політика», як в інших органах, але й щоденне мале життя української робітничої еміграції у Франції. Шаповал писав про такі дрібні речі, що ними інші майже завжди нехтували. Та ці дрібні речі якраз матимуть незвичайне значення для майбутніх дослідників, що, звичайно, контролюватимуть «Вістник» іншими паризькими органами, бо, повторюю, небіжчик у своїх полемічних статтях часом давав волю своєму небуденному темпераментові. Писав Шаповал просто й ясно, називаючи речі їх іменами, і хоч стиль і мова його статтів не раз кульгали, але в них було життя й було в них те «м'ясово», що відрізняє справжнього публіциста від звичайного паперопсуйка.

Зрозуміло, що небіжчик повинен був особливо вороже поставитися до гітлеризму й німецьких «проектів» щодо України. Справді, не було нікого між українськими громадськими діячами у Франції, хто так завзято й непохитно поборював гітлеризм і фашизм, як Микола Юхи-

мович Шаповал, поборював у пресі, у прилюдних виступах, у приватних розмовах. З цього погляду, збірка статтів небіжчика є найсильніше з усього того, що в українській мові з'явилося на еміграції проти гітлеризму. 31-го грудня 1938 року Шаповал писав в «Українській Волі»: «Наше українське становище мусить бути незмінне й виходити з заложення: при всіх положеннях, які б вони не були, нашу силу й нашу енергію як вкладати — вкладати лише в одну українську справу... Скрізь і у всьому маємо йти ні з німцями, ні з москалями, ні з поляками, а тільки за Україну й для України»...

II.

Не пам'ятаю, коли саме я познайомився з Миколою Юхимовичем, це мало бути десь коло 1930 року. В роках 1931-1934 ми бачилися кілька разів: небіжчик мав тоді на продаж мої лвівські книжки. Потім, далекий від усяких українських громадських справ, я втратив на роки зв'язок з Шаповалом. Зустрілися ми в паризькій в'язниці «Санте».

5-го вересня 1940 року мене заарештувало німецьке гестапо, а вкінці того ж місяця я мав «приємність» побачити в тому ж таки «гостинному» будинку О. Шульгина. В наших «телеграфних» розмовах (наші келії були опостінь), тобто перестукуванні, я не раз дивувався, чому Шаповала нема з нами, бо, очевидно, йому місце було якраз у німецькій в'язниці. Та ось одного грудневого дня Шульгин постукав мені, що бачив у коридорі Шаповала. А 10-го грудня, на візиті в лікаря, я сам побачив Миколу Юхимовича, що встиг тоді ж таки коротко подати мені деякі вістки з волі, що від неї я був відрізаний вже більше як три місяці. Між іншим, дізнався я, що гестапо кілька разів робило в нього трус і забрало частину листування та книгозбірні.

Шаповал, що займав у «Санте» келію № 29, цілий час почував себе зле; нема жодного сумніву, що гітлерівська в'язниця підточила його здоров'я. Тут, у в'язниці, пізнав я добре серце небіжчика, що виявився гарним товаришем. 18-го квітня, зовсім несподівано, ми всі три українці були звільнені. Як сьогодні пам'ятаю той похмурий день, коли, близько 4-ої години, важкі ворота в'язниці розчинилися перед нами. Йшов дрібний дощик. Поволі, — кожен з нас майже відвик ходити, — ми рушили до Шаповалової хати, що була недалечко в'язниці. Нараз Шульгин заспівав: «Гетьмани, гетьмани», ми підтягували, а потім усі разом полотно почали співати: «Шалійте, шалійте, скажені кати»... Рідкі в тих околицях перехожі зливною гляділи на нашу чударнацьку трійцю, брудну, погано одягнену, що співала незрозумілою мовою...

У неділю, 22-го червня 1941 р., того самого дня, коли розпочалася німецько-радянська війна, увечері я знайшов у знайомих французів записку від пані Шаповалової, яка словіщала про новий арешт Миколи Юхимовича й перестерігала мене. Тієї ночі я до своєї хати вже не повернув, а вранці викликав Шульгина, й ми обидва вжили відповідних заходів. Цього разу німці ув'язнили одного лише Шаповала, інтернувавши його в сумнозвісному Комп'єнському таборі, як (чи не глум долі?) «більшовика». В цьому таборі небіжчик перебував аж до 21 липня 1941 р., де зовсім змарнів. Там, як я дізнався пізніше від інших інтернованих не-українців, Шаповал високо тримав гідність українського генерала.

Відтоді я частенько відвідував Миколу Юхимовича, й ми розмовляли про все, слідкуючи на малі за перебігом воєнних дій, між іншим, ніколи не сумніваючись в кінцевій поразці гітлерівської Німеччини. 31-го грудня 1941 р. небіжчик

писав до мене: «Завтра настає новий рік. Думка само собою зв'язує з ним надії як на краще в особистому житті, так і в загальному для нашої рідної України...». Але гестапо не дало спокою голові «Української Громади». 11-го травня воно знову зробило в нього трус і заборонило йому навіть особисто мати будь-який зв'язок з українцями, а в жовтні 1942 р. Шаповала було вислано на провінцію.

На порозі 1944 р. небіжчик бажав нам «дочекатися загального в світі миру й спокою, щоб у ньому здійснилися наші задуми, як особистого, так і суспільно-громадського порядку, щоб у ньому прийшло до таких нових змін, щоб ми, українці, мали б спромогу прикласти в широкому розмірі наші сили при праці на розбудову всіх елементів нашої України на добро й щастя нашого рідного краю й нашого народу»...

По визволенні Франції Шаповал вернув до Парижу. Незважаючи на зовсім змарнілий вигляд, він був бадьорий і готовий до відновлення своєї громадської праці. Та лиха доля вже чатувала на нього. Вкінці 1945 року небіжчик дістав удар, що від нього вже ніколи не міг очуняти...

Глибокий сум і невимовний жаль огортав мене, коли я відвідував хворого Шаповала. Гнітюче було бачити поступовий фізичний занепад цієї діяльної людини, що цілковито зберегла свій інтелект.

Вкінці 1947 року небіжчик, разом з своєю дружиною, справжнім другом у праці, що з такою самопожертвою доглядала хворого, виїхав на схід Франції, в Соленкур, у департаменті Ду (Doubs). За ли-

стами Антоніни Антонівни, сам Шаповал уже не писав, здоров'я його кращало, але 20-го червня він дістав новий удар, і 25-го червня 1948 р., не втрачаючи притомности, Микола Юхимович скінчив свою життєву путь.

**

Поховали отамана в сиру землю...

Спить він тепер вічним сном на гостинному терені «солодкої Франції», що в ній небіжчик так кохався.

«Ми любимо й захоплюємося Францією, колискою великих і нестерельних ідей 1789 року, ідей, що прокотилися, як животворчий подих, по цілому світі, пробуджуючи пригнічені народи й вказуючи їм шлях свободи. В ім'я тих самих ідей український народ борюється, бореться й боротиметься за свою свободу. Нехай живе Франція! Нехай живе французький народ!»...

Таке виголосив Микола Юхимович Шаповал 15-го липня 1939 р., відкриваючи «Український народний дім у Франції», що його збудувала в Сошо Монбелярська філія «Громади», яку очолював Шаповал. За дивним випадком, його тлінні останки покояться тепер у цьому самому Сошо...

Колись якийсь український дослідник, коли вже нікого з нас не буде на цьому світі, писатиме історію українців у Франції за наших часів. Нема жодного сумніву, що в першому ряді українців, які причинилися до розбудови українського життя у Франції, він запише ім'я Миколи Шаповала.

Честь його пам'яті!

Ілько Борщак

НАУКОВО-КУЛЬТУРНА Х Р О Н І К А

„ІСТОРІЯ РУСІВ“

13-го березня 1948 року відбулося під головуванням проф. А. Мазона чергове засідання Французького товариства слов'янознавства, що існує при Інституті Слов'янознавства Паризького університету. На цьому засіданні проф. І. Борщак виступив з доповіддю про "Історію Русів", що про неї доповідач виготовив обширну французьку розвідку, яка має з'явитися друком у виданнях Інституту Слов'янознавства.

Проф. І. Борщак почав від того, що поміж так званими, "патріотичними фальсифікатами", твір, що його довго приписували архієпископові Копицькому, займає виключне місце, як своїм обсягом, так і рішучим впливом на український національний рух XIX віку, на історичні студії й літературні твори в Україні й у Росії.

Висловивши сумнів щодо офіційної, так би мовити, версії про відкриття рукопису "Історії Русів" в 1828 році (перший рукопис, знайдений в Гриневі, на Стародубщині, негайно зник; невідомо, чи він мав у заголовку ім'я Копицького; 1824 року, тобто чотири роки раніше, Рилев уже користався з рукопису "Історії Русів" для своїх творів), доповідач оповів коротко літературну історію "І. Р." до 1846 р., коли О. Бодянський видрукував її в "Чтеніяхъ" Історичного Товариства при Московському університеті. Бодянський для свого видання користався з десяти рукописів, з них "найкращим" він уважав рукопис, що належав Гоголеві. Варт було б, — зауважив проф. І. Борщак, — звірити рукописи, що ними послуговувався Бодянський, з видрукуванням текстом (якщо ці рукописи збереглися), але, очевидно, закордоном цю працю неможливо зробити... Проте, доповідач гадає, що Бодянський в цілому точно йшов за своїм "найкращим" рукописом.

Зупинившись на заголовку "Історії Русів", який яскраво твердить читачам, що справжнім спадкоємцем давньої Русі є "Малоросія", а не "Великоросія", проф. І. Борщак подав збо-

рам французькі переклади деяких уривків "Історії Русів" (передмова, походження козаків від хазарів, подорож св. Андрея, впровадження Унії, повстання Наливайка, так званий, "терор" проти православних, повстання Острияниці, шведчина...) і зробив загальний висновок, що до нього відійшов після аналізу тексту "Історії Русів".

Це історичний і політичний захист прав автономної України, єдиної і справжньої наступниці домонгольської Русі, України, що її автор протиставить католицькій Польщі й татарській Московщині. "Історія Русів" збирала докази, що мали, з одного боку, відкинути польські зазіхання на Правобережжя, а, з другого, принесли "безперечні документи", очевидно, фальшиві, щоб довести право нащадків козацької старшини на російське дворянство, право, що його заперечував російський уряд на початку XIX в. Ця історія України насамперед звертається до української шляхти і є в дійсності ідеалізованою історією козаків, які, в уяві автора, репрезентують цілий український наріч, так само, як шляхта в Польщі репрезентувала цілий польський наріч.

Цілковито нехтуючи історією, автор свідомо змішує, незважаючи ні на час, ні на простір, події, особи, інституції і термінологію, і все це оздоблює датами й цифрами, щоб переконати читача. Коротко — це справжній історичний роман.

Автор "Історії Русів" знає, безперечно, "Історію" Карамзіна, "Аннали Малоросії" Шерера, "Історію Карла XII" Вольтера, рукописні твори Григора Полетини, польські й козацькі літописи, поміж останніми — літопис Граб'янки, головне джерело автора, що його слідами він іде, змінюючи Граб'янків текст так, як йому потрібно для захисту своєї тези.

Історію писано модерною російською мовою, з українізмами, щоб надати творові «couleur locale». "Історія

Русів" з її галіцизмами і термінологією з політично-адміністративної мови російської, веде нас до початку XIX в. Деклямаційний стиль, емпфаза з очевидним надуживанням реторики, численні повторення, — все це свідчить про працю однієї особи, автора, що, без сумніву, мав літературний талант.

Автор цей був лівобережний шляхтич, нащадок тієї самої козацької старшини, що їй він присвячує свій панегірик. Це — вольтеріянець, "філософ", антикатолик і взагалі антиклерикал. Він особливо цікавиться старовірами-москалями, що жили в XIX в. на Чернігівщині, містом Новгород-Сіверським і гетьманом Многогрішним.

Хто ж був цим таємничим автором? Проф. І. Борщак відкидає припущення про авторство Безбородька, князя Рєпніна, ну й, очевидно, самого Коניського. Також не погоджується доповідач з думкою О. Лазаревського, що, мовляв, автором "Історії Русів" був Григор Полетика, який помер 1784 року, бо текст "Історії Русів", безперечно, написаний пізніше, десь на початку XIX в. Єдине, що можна документально ствердити, це те, що Григор Полетика мав багату збірку рукописів, які стосувалися до історії України. Мав він також сина Василя, народженого 1768 р., вихованця польського університету у Вільні, куди його вислав був батько, якраз за рекомендацією Коניського. Великий землевласник на Подлявщині й Чернігівщині, маршалок Роменського шляхетства, Василь Полетика кілька разів виголошував промови до місцевої шляхти, що з них деякі були видрукувані у "Вістнику Європи". Василь Полетика помер у 1845 році.

У світлі докладної аналізи цілого тексту "Історії Русів", листування В. Полетики, його видрукуваних промов, проф. І. Борщак вважає, що автором "Історії Русів" був Василь Григорович Полетика.

Чому ж ця знатна людина, цей книжник, "приятель мудрости й флори", пішов на патріотичний фальсифі-

кат? Щоб відповісти на це питання, доповідач робить аналізу становища України між 1815 і 1825 р.р.: масонська лжжа в Полтаві. "Малоросійське Общество" з газетом "Сонце сходить в Чигирині", Товариство "З'єднаних слов'ян", "Південне Товариство" де-

Василь Полетика

кабристів... У всіх цих організаціях стикалися поруч українці, росіяни, поляки, і, поза всяким сумнівом, українське питання дискутувалося між ними. Відомо добре, що поляки вимагали Правобережжя, що Пестель, голова "Південного Товариства" був ворожий до автономії України... В цих умовах, відчувалася потреба патріотичної історії України... Історія Д. Вантинга-Каменського, що вийшла 1822 р. не могла задовольнити українських автономістів через її надто льояльний до російського уряду характер. Патріотичну історію України дала "Історія Русів", що створила історичну легенду України, позначившись на цілому українському русі.

По скінченні доповіді, відбулася жвава дискусія, в якій брали участь п.п. Мазон, барон Польде, Люсіані, пані Шерер та інші. Всі вони визнали цікавість і важливість "Історії Русів" для історії розвитку української національної думки.

● А. Кронія, італійський славіст, подав відомості про слов'янські студії в Італії (лондонський журнал «The Slavonic and East European Review», 1947, IV), з яких дізнаємося, що ні в одному італійському університеті тепер не вивчають української мови.

● Від 11 по 31 грудня 1948 року в «Galérie de la Cité» відбувалася виставка творів, присвячених Венеції, українського маляра Миколи Кричевського. Передмову до проспекту виставки написав відомий французький мистецький критик Максимільян Готьє.

VI I VII КОНГРЕСИ ВІЗАНТИНІСТІВ

П'ятий міжнародний конгрес візантиністів, що відбувся 1936 р. у Римі, доручив Франції zorganizувати шостий конгрес в Альжирі, в жовтні 1939 р. Що саме відбувалося в Європі в жовтні 1939 року всім відомо: єдина пам'ятка з альжирського конгресу, що не відбувся, це вельми рідкий, бо він ніколи не буде в продажу, — збірник головних тез доповідей, що мали бути виголошені.

Не зайвим буде, може, тут, перегортаючи той збірник, *) що його роздали нам на паризькому конгресі, відзначити заголовки доповідей, що мають відношення до українознавства: "Візантія, хозари, маляри й печеніги" (Анрі Греґуар, професор університету в Брюсселі); "Бібліотека царгородського патріархагу" (Пржихоцький, професор Краківського університету); "Царгородські Богумлі" (Рансіман, професор Кембріджського університету); "Фотіївська легенда на протязі віків" (Дворнік, професор Карлового університету в Празі); "Хрещення Русі" (А. Карташов, професор Православного інституту в Парижі); "Греко-італійські малюнки в Львівському національному музеї" (І. Свенцицький, директор Українського національного музею)...

27 липня 1948 року, після страшної руйни, що її зазнав світ, візантиністи знову зібралися на свій шостий конгрес у Парижі, в гостинних залах розкішного "Інституту Мистецтва і Археології".

У конгресі взяли участь представники майже всіх народів (вчені Радянського Союзу участі не брали). З учених українців на конгресі були: проф. І. Борщак і Волод. Залозецький, колишній професор Львівської Духовної Академії, а тепер професор Віденського університету.

З доповідей на конгресі, що можуть найбільше цікавити наших читачів, відзначимо: "Де Фотіївського питання. Лист Папи Стефана VI до царя Василя" (Грюмель, Париж); "Церковна географія Візантії" (О. Лборан, Париж); "Союзи східно-європейських держав за середніх віків і вплив візантійського політичного режиму" (Братіану, Бухарест); "Візантійська книга в Росії за часів царя Петра"

(Турдеану, Париж); "Мистецька школа Західної Русі" (Окунев, Прага); "Візантійське мистецтво в Австрії" (Залозецький, Відень).

Під час конгресу, що скінчився 2-го серпня, відбулися для членів конгресу дві вельми цікаві виставки. Паризька Національна Бібліотека вибрала 50 дорогоцінних рукописів з своєї славної збірки. Це, мабуть, уперше візантиністи могли оглядати такі перлини, як грецьку рукописну Євангелію VI віку (таке звану, "Сінопську Євангелію"); дві грецькі Євангелії IX віку; казанія Григора з Назіянцу (IX в.), що їх рукопис був виконаний для членів родини імператора Василя I і оздоблений портретами імператорської родини; рукопис (XI-XII в.в.) казанія Івана Золотоустого; рукопис (1045 р.) послань св. Павла тощо.

Національний Архів, зі свого боку, улаштував виставку рідких друків з царини візантинізму. Поміж цими друками українціст міг бачити французькі праці XVI-XVII в.в., що в них говорилося й про Україну: "Космографія" Андре Тевета (1556); "Історія Туреччини" Постеля (1575); "Всесвітня космографія" Бельфореста (1575); "Подорож" на Сході французького дипломата Deshayes de Courmelin.

Негайно до скінченні VI конгресу в Парижі, відбувся VII конгрес візантиністів (4-15 серпня) в Брюсселі. Чому саме два конгреси, а не один? З пошани візантиністів до професора Брюссельського університету Анрі Греґуара, що зробився душею візантійських студій у Бельгії, де він, можна сказати, створив ці студії; до головного редактора й основника журналу *Byzantion*, до непохитного й завзятого організатора, що за часів німецької окупації переніс свою діяльність до Нью-Йорку, створивши там "Вільну франко-бельгійську вищу школу".

Організація VII конгресу була, можна сказати, бездоганна. Протекторат над конгресом узяла королева Єлисавета, на чолі організаційного комітету ставув Пеестере, відомий візантиніст і голова славного "Товариства Воляндістів" (осідок у Брюсселі), що складається з священників і ченців, здебільшого належних до чину євзівів, які від XVII віку працюють коло історії життя святих. Але головна праця організаційного комітету полагала, річ ясна, на особі самого Анрі Греґуара.

Доповіді, запропоновані в секціях

*) Sixième congrès international d'Etudes byzantines, Alger, 2-7 octobre 1939. Résumés des rapports et communications.

конгресу, були численні й різноманітні. Очевидячки, що не можна їх усі перелічити тут. Вкажемо лише ті, що цікавлять українців.

“Проблеми балканської лінгвістики” (J. Bonfante, університет Princeton, С.Д.А.); “Три Рими” (О. Галецький, Монреальський університет, Канада); “Візантинологія й геленологія” (Моравчик, Будапештський університет); “Проблеми візантійської музикології” (Веллен, Оксфордський університет); “Візантійські джерела румунської історії” (F. Suom, Будапештський університет); “Зносини Візантії й Австрії за часів хрестових походів” (В. Залозецький, Віденський університет); “Візантійські літописи в Румунії” (Олександр Еліан, Вища Архівальна Школа в Бухаресті); “Нові розшуки про відносини між епопеєю та історією” (Анрі Грегюар); “Візантійсько-слов'янські сліди в Словаччині” (Ян Станіслав, Братиславський університет); “Візантійські студії в Києві у XIX-XX

стол.” (І. Борщак, Паризька Державна Школа Східних Мов); “Візантизм у Костянтина Леонтєва” (О. Флоровський, Православно-Богословський інститут у Парижі); “Богуміли в Балканах і у Візантійській імперії” (Д. Оболенський, Кембріджський університет); “Вплив візантійської культури на чеську й словацьку літературу” (Пражак, празький університет); “Грецьке джерело Володимира Мономаха” (Андре Вайян, Школа Вищих Наук, Париж).

Брюссельський конгрес вирішив створити спеціальний міжнародний комітет при УНЕСКО і постановив скликати майбутній VIII конгрес візантистів у Відні в 1950 році.

Таким чином, Франція й Бельгія, країни Лю Канжа, одного з перших візантинологів у XVII в., і Болляндистів, останніми двома конгресами ще раз показали науковому світові, яке місце вони займають у візантійських студіях.

— 15 лютого ц. р. в Парижі за-сновано наукову установу: “*Архів української еміграції у Франції*”, де мають бути зібрані різні матеріали, що стосуються до життя української еміграції у Франції.

Архів є власністю Французької Держави і зберігатиметься в Державній Школі Східних мов.

На чолі Архіву стоїть Наукова Рада в складі: голови — о. Мітрата Я. Перьодона, Генерального Вікарія Апостольського Візятатора для українців у Західній Європі, і членів: проф. І. Борщака, директора архіву, пані Мевре, кустоса бібліотеки Школи, п. Фішеля, проф. історії і географії Східної Європи, п. Буасена, секретаря Школи. На архівара призначено д-ра В. Сенютвича-Бережного.

Адреса Архіву, куди треба надсилати матеріали:

Ecole Nationale des Langues Orientales vivantes, Archives ukrainiennes, 2, rue de Lille, Paris VII.

— На загальних зборах *Наукового Товариства ім. Шевченка*, 9 квітня 1949 року, вибрано нову президію в складі: голова — проф. Зенон Кузеля, 1-ий заступник — проф. Микола Чубатий, 2-ий заступник — проф. Віктор Петров, генеральний секретар — проф. Володимир Кубійович, господарський референт — інж. Атанас Мілянчик. До виділу ввійшли: проф. Роман

Смаль-Стоцький, проф. Лев Окіншевич, проф. Ярослав Падох, проф. Олександр Кульчицький, д-р Микола Шлемкевич. Контрольна комісія має такий склад: голова — проф. Юліан Павличковський, члени — проф. Матвій Стах, Василь Гришко, д-р Любомир Макарушка та інж. Атанас Фігель.

Наукове Товариство ім. Шевченка іменувало своїм почесним членом *Превосвященного Кир Івана Вичка* і дійсним членом проф. І. Борщака.

— *Український Вільний Університет* надав почесний докторат Його Екцеленції Кир Іванові Вичкові та відомому дослідникові історії українського права проф. Миколі Чубатому.

— «The Slavonic and East European Review», 1947, IV, видрукував статтю О. Масленікова (стор. 528-537), про *слов'янські студії в Сполучених Державах Америки* за р.р. 1939-1946. За цією статтею, українську мову вивчають нібито тільки в коледжі St. Basil. Чи це так? Нам бракує для відповіді документальних даних.

При цій нагоді, варт згадати візиту, що її зложив д-р Г. Свєгар професорові Університету Колумбії в Нью-Йорку, славістові Мелінгові, який оповів, що він викладав українську мову, але ці виклади довелося припинити через те, що українці не виявили зацікавлення та не вислали своїх студентів на ці виклади. (“Час”, 22 лютого 1948 р.).

НАШІ ВІДГУКИ

● У паризькій газеті "Українець у Франції" (тепер "Українець-Час"), за 27 червня 1948 року, зміщено статтю М. Б. "Національний шлях і суспільницькі мавівці", в якій автор чарікає на українську еміграційну пресу, що вона, мовляв, вживає терміни "росіянин" замість "москвин", і, очеvidячки, "російський" замість "московський", ну, й треба бути логічним до кінця. — "Росія" замість "Москва" чи "Московщина".

Треба визнати, що, з історичного погляду, автор має цілковиту рацію. "Русь" чи "Росія" — це перші назви нашої держави, при чому другий термін, церковного походження, занесли до Москви наші такі українські книжники. За старих часів, на означення московської держави вживали назви "Москва". Чимало є таких прикладів у давніх текстах. Залогуюмо тут лише два: один — італійці Guagnini, що 1531 року надав своїй праці заголовок «Europaeae Descriptio... Russiam (тобто українські землі в складі польської держави) et Moschoviam»; другий приклад — з Баркулабовського літопису, зложеного на переломі XVI-XVII в.в.: "Москва Могилевъ выехала въ Петровъ постъ"...

Прибравши до своїх русь Україну, Москва прибрала й її стародавні назви, щоб тим самим засвідчити, що це вона, а не хто інший, є безпосередній спадкоємець Київської доби IX-XIII в.в. З цього погляду, маємо велими красномовний документ. 1713 року князь Меншиков, з наказу царя Петра, писав до російського посла в Данії: "Во всёхъ курантахъ (тобто часописах) печатають Государство наше Московскимъ, а не Российскимъ, въ чемъ и къ прочимъ всёмъ дворямъ писано"... (С. Соловьев, Петіорія Россіи съ древнѣйшихъ временъ).

За часів XIX в. аж до першої світової війни великоукраїнські письменники здебільшого вживали для означення Росії, тобто країни російського народу, "Великоросія" або "Московщина", протиставляючи цим назвам "Малоросія" і "Україна". Словник Гріщенко пояснює, що "Московщина" це — "Великоросія". Чи треба тут згадати класичний приклад з Шевченка:

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине,
Піде в свою Московщину...

Але з відновленням Української держави Центральна Рада вживає в усіх чотирьох універсалах терміни "Росія", "російський". Ці терміни відтоді запанували у Східній Україні і в переважній більшості в Західній Україні. Щодо еміграції, тут ніколи ця справа не була унормована. Одні вживали "Росія", "російський", "росіяни"; інші — "Москва", "Московщина", "московський", "москаль", "москвин".

Визнаючи, що ця термінологія має за собою історичну традицію, ми все таки сумніваємся, чи з сучасного погляду вона має вигляди на існування.

У співжитті народів існує інший, вирішальний чинник, що визначає назву тієї чи іншої держави. А це — як ця держава сама себе називає! Нова жидівська держава ухвалила називатися "Ізраїль" — і цілий світ змушений визнати цю назву. Ще недавно в Франції "Білорусь" називали «Russie Blanche», і незважаючи на спроби білорусів викинути та зміну цієї безглуздої назви, це загалом майже нічого не змінило. Коли ж Білорусь увійшла до ООН як рівноправна держава (хай ця рівноправність навіть наперова!), тоді вже легко було запровадити для цілого світу назву, що задовольняла б білорусів, а саме: «Bielorussie». До 1917 року, з Європи, нашу країну називали здебільшого «Petite Russie», і лише з відновленням української державности ця назва зникла.

Отже, якщо росіяни офіційно називають свою державу "Росія", і цілий світ прийняв цю назву, ніякі історичні докази з нашого боку тут нічого не змінять. До того ж, будемо ширі, в останньому часі назва "москаль", "москвин" тащо мабрала серед нас зневажливого забарвлення, як, наприклад, у французійській назві «Vache» на означення "німця", і дому сьогодні "росіянин" і "москаль" — це зовсім не сичіжми, і кожне з них буде юбре на своєму місці.

● В останньому виданні славнозвісного словника Лярусєа (Nouveau Larousse Universel) на стор. 446 знаходимо на слово "Козаки" таке пояснення: "Племена слов'янського походження, які створили на півдні Росії, в Туркестані й Сибіру, військові колонії або станиці, поділені на групи, де на чолі кожної стоїть гетьман (атаман). Це відважні князотчики".

Дивно, що така пісенітниця могла потрапити до цього французького поважного словника.

На стор. 240 читаємо, що в Бересті (Литовському) були укладені два мирові договори: мир між Німеччиною і Радянською Росією та, трохи пізніше, мир між Німеччиною і Україною". Як відомо, справа малася якраз навпаки: договір між Центральними державами і Радянською Росією був підписаний 3 березня 1918 р., а договір з Українською Народньою Республікою — 9 лютого 1918 р.

Такі ж самі баламутства ширить словник і щодо Києва та Костомарова. Як вірити Лярусєву, то столітню Україну зайняли німці в 1914-1917 роках (!), і більшовики звільнили її після "російської революції" (стор. 1071). Щодо Костомарова (стор. 1071), "російського поета і історика", в статті про нього назва України навіть не згадується. Кудиж, видно, редакція українського відділу в славному французькому словнику.

● Поважний, удокументований паризький тижневик "Тиждень у світі" (Une semaine dans le monde) у числі з 1 травня 1948 р. вмістив карикатуру, запозичену з журналу "Лис Микита", що його французький тижневик називає "гумористичний український тижневик у Німеччині". Нотуємо цей факт, бо це, звається, перша репродукція у французькій пресі, запозичена з українського органу.

● У кінці червня 1948 р. помер у глибокому віці *Гастон Кальман-Леві*, власник відомого видавництва, що видало твори майже всіх великих письменників XIX в.

Це у видавництві Calmann-Lévy з'явилася «*Vie de Мазера*» (1931) з-під пера І. Ворцака та Р. Мартеля. Для "малої історії" варт згадати, що небіжчик Гастон Леві особисто зацікавився постаттю гетьмана України й зробив для себе єдиний примірник згаданої книжки на голландському папері й квалдо.

● "Опір матеріалів" славного вченого *українця Сергія Тимошенка*, ко-

лишнього професора в Петербурзі, а тепер в Америці, вийшов у французькому перекладі (Librairie Polytechnique Ch. Beranger.) Ціна: 1.500 фр. Брат С. Тимошенка, Прокіп, економіст, колишній член делегації УНР на паризькій мировій конференції, теж тепер професорує в Америці.

● Торік, у травні, Спілка старшин російського генерального штабу у Франції відправила парастас за померлого в 1944 р. генерала *Олександра Васильовича Черячукіна*. Скільки нам відомо, на цьому Богослуженні нікого з українців не було, як не було, звається, свого часу відмічена в українській пресі смерть небіжчика (правда, й часи то які були в травні 1944 року!). А тимчасом генерал Черячукін, "Атаман Зимової Станиці", повноважений представник при українському уряді Всевеликого Війська Донського в 1918 р., виявив велике зрозуміння до українських справ і залишив у тих, що знали його в Києві і на еміграції, найкращі спомини. Це генерал Черячукін 8 серпня 1918 р. підписав договір приязні між українцями і донцями. Черячукін залишив незвичайно цікаві спомини ("Донская Летопись" 1924, № 3) про становище в Україні 1918 р., спомини, що з них не раз і не два користатиме український історик.

● 5 червня ц. р. в паризькій Опері-Комік, відбувся перший виступ тенора *Мирислава Старицького* (Міро Скаля), в опері "Богема", що в ній наш артист співав партію Рудольфа. Цей виступ не абиякя подія в історії франко-українських культурних зв'язів, бо це вперше український артист, та ще й емігрант, співав на сцені славного паризького театру. *Vivat sequens!*

● 12 червня ц. р. вийшло друком перше число відновленої довоєнної газети "Українське Слово". Редакція "України" відзначає відновлення цієї газети, — незалежно від її громадсько-політичного напрямку, що його оцінка не входить у програму нашого суто українознавчого органу, — як нового факту в нашому, ох, як бідному, культурному житті у Франції, відзначає ще й тому, що "Українське Слово" друкується в "Першій українській друкарні у Франції".

● У відомому лондонському довіднику «The Statesman's Year-Book» на 1948 рік знаходимо на стор. 1328 згадку про Україну, але поверхову й небезсторонню. Про Українську Католицьку Церкву в Галичині, наприклад, читаємо, що "Західню Україну змусли по-

ляки (1) до Унії з Римською Церквою в 1596 р., але в березні 1946 р. Західня Україна з'єдналася з православною Церквою"... Звертаємо увагу наших земляків у Великій Британії на це баламутство.

● Завдяки енергії українського емігранта Мстислава Верниволи й за допомогою Єпископа І. Бучка, мармурова таблиця з українським текстом "Отче наш" вмурована на Оливній горі в Єрусалимі. "Український Робітник", що виходить у Торонто, в числі за 2/9 січня 1948 р., змістив статтю М. Верниволи, де докладно оповідається про цю нову пам'ятку закордоном.

Не зайвим буде на цьому місці нагадати нашим читачам, що у вівтарі грецької православної церкви Воскресіння при Господньому гробі в Єрусалимі є мистецький образ різьбленої на срібній дошці плащаниці, — подарунок гетьмана Мазепи на початку XVIII в. Ця дошка-антиміне завбільшки 106 × 83 см., являє собою похорон Христова тіла, що його Йосиф з Никодимом спускають до гробу. Побіч Йосифа стоїть Марія Магдалина, а позаду — Божя Мати. Вгорі й унизу написи церковнослов'янською й латинською мовами: *Sumptu Illustrissimi Domini Joannis Mazepa Ducis Rossiae* («Rossia» тут значить "Україна", як це маємо, наприклад, у Бендерських актах Орлика). Тут таки й герб з ініціалами Мазепи. (Про цей Мазепин дарунок див. "Київська Старина", 1893. XI, стор. 306-320).

26 травня 1844 р., в цій самій грецькій церкві Воскресіння, відправив Службу Божу чигиринський єпископ Порфирій Успенський, росіянин з роду, що потім писав у своїх спогадах: "... В Росії Мазепу проклинають, а тут моляться за упокій його душі..." ("Книга бытия моего". С.-Петербурзьк. 1895., ч. II, стор. 85-86).

● Відомий у Західній Україні видавець Іван Тиктор, діставшись до Канади, взявся до своєї улюбленої видавничої праці. Вже почала виходити окремими випусками "Велика історія України", що її перше видання вийшло 1935 року на рідних землях, у Львові. Це нове, друге, видання "Великої історії України" появляється в 25-ліття видавничої діяльності Івана Тиктора, і з цієї нагоди Редакція паризької "України" може лише найщиріше привітати заслуженого і невтомного нашого видавця.

● Знавий український графік професор І. Мозалевський повернувся на Ук-

раїну з еміграції, де перебував від 1922 року. Кожний рік лена, вільний вибирати між перебуванням на еміграції й поворотом на Україну, і в органі українознавства ми не відзначали б цього дрібного факту, якби п. Мозалевський був не видрукував листа в паризькій газеті "Советский Патриот" (25 січня 1948 р.), в якому читаємо таке знаменне речення (перекладаємо з російської): "Скажіть Альоні, що його побоювання української мови — нісенітниця, бо всі і скрізь вільно розмовляють російською мовою"... Отже, після 30 років існування радянської влади в Україні, — вживаємо радянської хронології, — в Україні, за компетентним свідченням самовидця, російська мова панує скрізь...

● Якійсь "руський патриот" плаче в московській "Літературній Газеті" (3 липня 1948 р.), в статті, що має дуже тривожний заголовок: "В Одесі неможливо купити російської книги": "Одеса — мовляв — місто українське. Однак, між місцевим населенням багато росіян... Російською мовою виходить одна з красивих газет. У місті існують російські театри. Але російської книги в Одесі купити майже неможливо, бо "Українокультурторг" не зважає на попит покупців і поступає книгарням Одеси тільки (підкреслення оригіналу) українські книжки... Коли ж нарешті в Одесі можна буде купити необхідну книгу російською мовою? На це питання мусять відповісти українські республіканські книготорговельні організації".

Читаючи цей донос, можна лише знизити плечима. Невже послідовної русифікації, що від 15 років твердо провадиться в Україні, ще замало?

Майже одночасно з одеським доносом ми побачили в московському ілюстрованому тижневику "Огонёк" (№ 25) гарно виконану світлинку з підписом: "В колгоспі ім. Дімитрова, Закарпатської області (УРСР) під час обідньої перерви ланковий колгоспу читає колгоспникам газету". Гарний краєвид, гарні українські дівчата й хлопці сидять навколо читця, який має в руках розгорнуту газету, що її заголовок так добре вийшов на світлинці. А заголовок цей — "Закарпатская Украина"! Значить, в колгоспі *Карпатської України*, яка ніколи не належала до СРСР, селянам читають *російську газету*. Цікаво, чи міг би якийсь патриот-закарпатець висловити в пресі своє незадоволення з цього ириводу так, як це зробив "руський патриот" з Одеси?

ОГЛЯД і РЕЦЕНЗІЇ

Календар Альманах на ювілейний 1948 рік (1648-1848-1918). Август-бурґ-Мюнхен, 1948. Видав Ярослав Пастушенко. Вел. 8°. 208 стор.

Літературна частина Календаря починається документальним нарисом про Хмельниччину проф. Н. Полонської, в якому шановна дослідниця колонізації Степової України подає ясно й просто, стоячи всією на рівні наукових вимог, найістотніше про епохальний зрив українського народу. Проте кілька уваг виникають під час читання нарису Полонської: козака Байду прославляли не "думи", а історичні пісні; що, властиво, хотів сказати автор, пишучи, що Сагайдачний "переніс свою резиденцію з Запоріжжя до Києва?"; українські шляхтичі, що зрелися своєї віри, напередоллі Хмельниччини, зовсім не становили більшості; чому автор твердить про "перелазські статті, коли в дійсності існують лише "московські статті" 1654 р.?

До нарису п. Полонської, немов яскрава ілюстрація, паєє блискучий уривок з роману Юрія Косача "Цезар степів". Майстерна архітектоніка, живість образів, соковитість мови захоплює навіть в уривку.

Цінна стаття С. Варана "Галичина в 1848 р.", уривок з недрукованої праці "Весна народів в австро-угорській Україні". Цю працю варт бодай частинно видати французькою мовою: французькі наукові кола тепер цікавляться відомою революцією 1848 року в Центральній і Східній Європі.

Ніби вступом до статті Варана є нарис Василя Льва "Віг Русалки Дністрової до весни народів". Надто категорично звучить твердження автора, що "коли б не закорузлисть деяких єдинців вищого духовного стану та не агітація польських пропагаторів і московського панрусизму", то український рух у Галичині став би рука в руку з українським рухом у Великій Україні "до боротьби за самостійність українського народу та відвів би його від шкідливих впливів різних ізмів, що заанували в Східній Україні в II пол. XIX і з початком XX століття". Питання це куди складніше, й ізми, як каже п. Лев, заанували не тільки в Україні, а в цілій Європі, бо ці ізми були природним історичним

процесом, а не наслідком якоїсь спеціальної пропаганди.

"Шевченко в Арабельській експедиції в 1848 р.", Павла Зайцева, фрагмент з життя Т. Шевченка, викличе у читача жаль, що досі не з'явилася біографія Шевченка, що її написав наш талановитий і досвідчений шевченкознавець. Ми мали нагоду бачити коректурний примірник цієї біографії й можемо ствердити, що вона є епохальна в історії шевченківських студій.

Всі ті, що були студентами Київського університету за довоєнних часів і були близькі до українського життя в цьому університеті, з приємністю прочитають спомини Віктора Домонтовича "Волотина Люкроза". Автор, безсумнівно, має талант мемуаріста, такий рідкий загалом.

Стаття "Українські прапори над Львовом" С. Івановича (псевдонім?) історикам повстання ЗУНР у Львові, правда, нового нічого не принесе, крім деяких дрібниць, але для широкого читача це дуже цікава лектура. Тільки чи можна твердити про існування в 1848 році в Галичині ідеї української соборної незалежної держави, спираючись на єдиний факт появи в 1848 р. польською мовою «*Slowo przestrogi*» (а не "Глос ипестрогі", як пише С. Іванович) греко-католицького пароха на Лемківщині Василя Подолинського? В. Шурат, що, здається, перший звернув увагу на цікаву брошуру о. Василя Подолинського (1815-1876), був обережніший у своїх висновках (див. збірку В. Шурата "На досвіту нової доби", Львів, 1919). Ідейних одностудців о. Подолинський мав тоді небагато, і саму його брошуру мусив геть пізніше "відкрити" Шурат: така вона була мало розповсюджена. Історичне значення виступу о. Подолинського полягає головним в тому, що це, мабуть, єдиний тоді український виступ проти думки будувати Україну за допомогою Австрії або при Австрії.

Змістовна стаття, властиво — розвідка Володимира Державина "Українська еміграційна література" (1945-1947), заслуговувала б на окрему рецензію. Обмежені місцем, дозволимо собі тут лиш на кілька побіжних уваг.

Зовсім слушно автор насадує, що "активна світоглядна настанова і гаряча любов до України та її визвольних

змагань роблять людині велику честь, але самі з себе не роблять її ні письменником, ні мистцем взагалі...". Цю просту істину для Європи треба нам ще раз і ще раз повторювати, бо в нас, на жаль, часто "громадськість" і "патріотизм" людини ототожнюється з мистецтвом його творів. Але, проголосивши в кінці своєї студії цю істину, що є основою європейського літературознавства, і засуджуючи в іншому місці сьогодишню літературну моду, що терміново (!) фабрикує "справжніх мислителів", "геніїв" і "пророків", п. Державин сам збочує в своєму тексті від цієї істини. В його статті надто багато прізвищ, що пасувало б до інформативного нариску, а не до літературознавчої чи критичної статті, що є перш за все "вибір". Чому автор уживає стільки суперлативів?: "блискучий розквіт", "грандіозна мистецька височина", "високий класицизм", "неперевершений апогей ліричного артизму", "найкращі ліричні твори неокласицизму", "справжні перлотвори", "найкраще з кращого"... В якій взагалі сьогодні літературі є стільки талантів, що їх Державин налічив на українській еміграції в Західній Німеччині? Дійсна вартість художнього твору залежить від іспиту часу.

Буало ціле життя пояснював своїм читачам, що античні класики витримали цей іспит, а щодо "модерних", треба почекати. Дійсно, скільки цих модерних французьких письменників XVII віку витримали іспит часу?

Оце деякі побіжні наші уваги, що їх викликала в нас стаття п. Державина, стаття цікава, бо ставить низку питань з царини літературознавства й літературної критики. Вкінці, чому автор уживає стільки чужих слів у своїй статті? Ось кілька з них: "елеганція", "прецизна лямбдарність", "гранична енергія", "алюзія", "трансцендентність", "консеквентніший релятивізм", "драстично", "стриктний мінімум", "барокова екваляція", "бездоганий веризм"... Якщо п. Державин уживає цих неукраїнських виразів, що їх більшість має відповідники в українській мові, свідомо, то він робить помилку. Не кажучи вже про читача українця, така українська мова викликає у французьких славістів уваги, що їх мало приємно чути.

Не можемо поставити крапки на огляді матеріялів Календаря, не згадавши сумлінної, як завжди, статті п. Крупницького "Гетьман Кирило Розумовський в освітленні його прямого нашадка", що перекладає рідку біографію, яку видав німецькою мовою в Галле в 1913 р. Камілл Розумовський.

безпосередній нашадок гетьмана, під заголовком: Aus alten Zeiten. Graff Kirill Grigorievitsch Rasumovsky 1728-1803. (Ми бачили в Парижі примірник цієї книжки в одній приватній бібліотеці).

Звісно, що всі наші уваги ніяк не зменшують вартости альманаху, в якому почуватись досвідчена редакція. Ілюстрації — вдатні. За окрасу альманаху правлять заставки, кінцівки тощо, виконані за українськими стародруками XVII-XVIII в.в.

Jurij Kossatsch, Ukrainische Literatur der Gegenwart, Regensburg 1947. Verlage «Ukrainische Kultur» 8°. Стр. 36.

Думки про українську літературу, що їх подає, та ще чужинцем, такий визначний літерат, як Юрій Косач, заслуговують на повну увагу читача. Автор починає, зовсім слушно, з підкреслення факту, що українська література, крім чистої своєї естетичної вартости, "служила" відродженню нації, що стільки разів у своїй довгій історії занепадала. Але коли порівняння з цього погляду Шевченка з Арндтом і Томасом Муром не викликає особливого заперечення, погляд на Віктора Гюґо не зовсім вдатний. Країною було б порівняти Шевченка з чеськими або сербо-хорватськими поетами. Антична традиція за київської доби перебільшена в автора, але треба обов'язково, говорячи про стародавню українську літературу, завжди зазначити мову, якою ця література писана. Особливо це потрібно для чужинців. Бо не тією ж самою мовою писано "Слово" Лаяріона, полемічна література XVI-XVII в.в., і "Енеїда" Котляревського. Невже від занепаду Києва (1240) до XV в. не можна нічого відзначити в українській літературі? Ми не можемо погодитись з суперлативом "блискучий" щодо мало оригінальних письменників XVII в., які, з погляду стилю і композиції, були учнями польської літератури. Самовилець, Величко, Граб'янка своїм стилем більш нагадують Стрийковського, Вальського, Коховського, ніж "Лівія й Таїта", як це твердить п. Косач, що відає тут давину патрістичному захопленню. Чому властиво автор називає Сент-Амана "французьким надвірним поетом", Лоренца Краеса "венетським співцем"? Ці епітети не відповідають дійсності, як не відповідає дійсності твердження, що київські поети й драматурги XVII віку були під безпосереднім впливом Расіна, Корнеля і Буало. Натомість, слушно автор підкреслює вартість ук-

раїнського театру XVII в. Фраза Вольтера про Україну має звучати: «L'Ukraine a toujours aspiré à être libre», а не, як у автора «d'être libre». Чи дійсно можна зараховувати до «талановитих представників публіцистики» єпископа Кониського та аматора української старовини Андріяна, а не Андрія, як у автора, Чепу? Не можна також погодитися з автором, що В. Боровиковський, Гребінка, Гулак-Артемовський і Квітка «не мали власного обличчя», «Наполеоніда — Україна» не є «таємним пляном» Наполеона, автором цього плану був Готеріє, директор у французькому міністерстві закордонних справ, (Див. І. Борщак, «Наполеон і Україна», Львів, 1937, стор. 71). Сумніваємося, чи вдатний є для чужинця-читача вираз «кривавий час» Миколи І, час, коли з'явився «Кобзар»... Не такій, видно, вже був «кривавий» цей час, коли «Кобзар» міг з'явитися... Але, загалом, рядки, що їх Косач присвячує Шевченкові, є слухні й певно, промовлятимуть до німецького читача, як промовлятимуть також рядки про Франка і Лесю Українку. Короткими, так би мовити, ударними реченнями, автор характеризує творчість Коцюбинського, Винниченка, Хоткевича, Стефаніка, але ледве чи чужинному читачеві щось скаже проєте перелічування прізвищ Модеста Левицького, А. Кримського... Кожний огляд літератури, а тим більше — огляд для чужинця, є, насамперед, *вибір*. Чи не є занадто песимістичне твердження автора, що «письменство XVIII віку було піснею вмираючої нації»?

Новітня українська література, після 1917 р., змальована вельми цікаво автором, що тут найбільше виявляє свою особистість, але й тут краще було б зробити *вибір* між письменниками, а не гнатися за кількістю прізвищ. Нам особливо смакували рядки про творчість Тичини і групи «неоромантиків», що до них Косач зачисляє Сосюру, Блакитного, Фальківського, Івченка, Плузника, Йогансена, Хвильового, Косинку... Взагалі, повторіємо, сторінки, присвячені літературі Радянської України, найбільш оригінальні, а щодо доби від 1945 р. Косач уперше дав чужинцям суцільний огляд української літератури на еміграції. Чому автор лише «Костомарів», коли останній завжди писав своє прізвище «Костомаров»?

Такі є найголовніші уваги, що їх викликала в нас безперечно цінна праця Ю. Косача. Коли б автор зменшив кількість письменників (місцями навіть дає каталог) обмежив би

літературу до красного письменства (в його книжці говориться й про театр і публіцистику), був би скупиший на суперлативи в деяких місцях та трохи менше твердив би про «патріотизм» (це мало що говорити чужинцеві), ми вважали б доцільним мати французький переклад «Сучасної української літератури», що її заголовок вужчий, ніж зміст, бо, як читає вже зауважив, Косач дав у дійсності нарис української літератури аж від самого її початку.

«Студентський Вісник». Журнал Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС). Річник 1, стор. 47. Мюнхен. Рік не вказаний. Річник 2, стор. 72. Мюнхен. Рік не вказаний. Редагує Колегія.

Стверджуємо насамперед з приємністю поважний характер цього центрального органу українського студентства на вигнанні. Тематика статтів цікава й різноманітна. Змістовна стаття Р. Лісового «Суспільність і наука», що з нею ми назагод згоджуємося, порушує питання, що виходить поза межі студентства, а стосується українського громадського життя взагалі. Проф. В. Гришко слушно кличе до вивчення науки історії українського права, царини, занедбаной в нас. Захороном ми знаємо одного лише історика українського права, правда, небуденного історика, проф. Окиншевича. Можна лише привітати початок серії статтів під заголовком «Із Драгоманівських студій» з-під пера Івана Лисяка-Рудницького, подвійного прізвища, дорогого для українських працівників пера. Час бо *науково* студіювати творчість і діяльність одного з найглибших українців XIX віку, що робить честь українській нації й слов'янству взагалі. Кажемо «науково», а не обожувати або жалти, як це, на жаль, не раз ми бачили в нашій публіцистиці. Хроніка «Студентського Вісника» з поточного університетського життя — змістовна й корисна.

Тарас Шевченко. Казематні поезії. Квітень-травень 1847. Мюнхен, 1947, стор. 32.

Дослідний Інститут української мартирології мав щасливу думку видати окремою книжкою немертвельні «казематні поезії» Шевченка з продуманим і місцями оригінальним вступом проф. Віктора Петрова. До книжки додане авторське геста 1843 р. і два злишки: арештування Шевченка (квітень 1843) і приміщення III Відділу, де сидів поет 1847 року.

The Ukrainian Quarterly. Volume III, N 4; volume IV. 1, 1947-1948. New-Jersey, Стор. 309-400, 5-96.

Від 1944 р. виходить в Нью-Йорку цей український кварталник англійською мовою, під головувою редакцією проф. Чубатого. Крім українських співробітників, що серед них бачимо прізвища К. Андрусинина, професора слов'янських мов у Саскачеванському університеті, Івана Мірчука, Ромажа Смаль-Стоцького, Св. Гординського, К. Багряного, в кварталнику співробітничать і чужинці: Клеренс А. Меннінг, професор університету Колумбії, автор праць про історію і літературу України; Г. Сімпсон, професор історії університету в Саскачевані (Канада); відомий журналіст Вільям Генрі Чемберлен... Як судити з тих чисел, що до нас дійшли, журнал містить одночасно публіцистичні статті на теми актуальної політики і статті науково-популярного характеру з різних ділянок української культури. У Франції така формула ледве чи мала б успіх, бо тут побачили б негайно в "Українському Кварталнику" пропаганду — в специфічному значенні цього слова, а французький славістичний світ нічого так не лякається, як "пропаганда". Ніде правди діти, слов'янські народи, а наші земляки зокрема, таки чимало зловживали цією "пропагандою" на паризькому ґрунті. Але Квартальник видається для американців, і досвідчена редакція знає краще за нас смак і зацікавлення американського читача. Це ж бо основа кожного українського видання чужою мовою, — писати для чужинців, а не для українців. На превеликий жаль, у нас далеко не завжди числяться з цією засадою...

Отже, беручи на увагу американську читачку публіку, треба визнати зміст Квартальника вдатним. Поміж статтями науково-популярного характеру варт відзначити: М. Осінчука: "Сучасне українське малярство"; В. Галича "Україна й середньовічна торгівля"; І. Чубатого — змістовну критику праці російського академіка Б. Грекова "Культура Київської Русі"; К. Меннінга "Наступ на українську культуру"; С. Андрусинина "Українська література — дзеркало простого українського народу"; статтю Л. Добрянського про участь в американській культурі українців, та огляд голосів критики на "Історію України" Меннінга, що недавно з'явилася (з-під пера М. Чубатого)... Осінній зшиток 1947 року містить також гарні переклади з Стефаніка і Багряного.

Нас не задовляляє в цьому добре

редагованому й гарно виданому журналі мала кількість рецензій на українські праці. Нам здається, що Квартальник мусив би в першу чергу дильно слідкувати за всім, що виходить про Україну, особливо — чужими мовами. Хотіли б ми також бачити в журналі відділ теперішнього українського життя, хоча б і в хронікальній формі.

Institut d'Etudes Slaves. «Revue des Etudes Slaves», t. XXIII, Paris, 1947, стор. 292.

Дві статті на лінгвістичні теми треба негайно відзначити в "Огляді Слов'янських Студій" за 1947 р.: Анрі Грапена, професора Школи Східних Мов, про "носіві наростки в морфології польських дієслів", і Бориса Унбегава, професора слов'янської філології в Страсбурзькому університеті, про іменники російської мови, що не відмінюються. (Автор дає також приклади з української мови). Андре Вайян, проф. церковнослов'янської мови в Ecole des Hautes Etudes при Сорбоні, аналізує гомелію св. Методія, Чеський вчений Вацлав Мшнєк вертається до питання про слов'янську мітологію. Візантиніст Андрій Грабар студіює слов'янський напис на фасаді однієї буховинської церкви. Незабутній Жан Муссе докладає сербський соціалізм на роздоріжжі в 70-х роках минулого віку, коли він вагався між бакунізмом і марксизмом. Як завжди, короткі замітки на лінгвістичні сюжети, критично-біографічна хроніка слов'янських публікацій і некрологія закінчують черговий річник "Огляду Слов'янських Студій".

Fondation Nationale des Sciences Politiques. Centre d'études de l'U.R.S.S. Cahiers d'études soviétiques N° 2. Contribution à l'étude du problème national en U.R.S.S. Paris, 1948, 8°, стор. 86.

При відомій колишній "Школі Політичних Наук (Sciences - Po, як називають її в студентському світі), тепер "Національний Заклад Політичних Наук", існує "Група вивчення Радянщини", що видала свій другий зшиток: "Причинки до вивчення національної проблеми в СРСР".

Ніхто не може заперечити цього питання: воно, може, одне з найважливіших питань СРСР, яким було також і за часів колишньої Російської імперії. Щоб краще простудіювати це питання, треба б зібрати ділу ко-

мією істориків, правників, економістів, етнологів, географів тощо. Коли у Франції сьогодні нема фахівців з усіх цих ділянок, — варт лише згадати кількість націй в СРСР і різноманітність їх розвитку. — то все таки в у Франції деякі вчені, що присвятили свої студії проблемі національності у СРСР. Замість того, щоб притягти їх до співробітництва в науковому виданні, "Національний Заклад Політичних Наук" волів обмежитися просто смішною кількістю співробітників. Їх два: один француз і один російський емігрант. Які це дало наслідки, читач побачить далі.

Пер Жорж, французький автор, професор Паризького університету, є відомий географ, що йому завдячуємо низку географічних студій про СРСР, про Францію та працю про німців-судетів... У згаданому зошиті п. Жорж мудро обмежився статтею про "Казахстан — національна республіка СРСР" (стор. 31-53). Є це сумлінний опис Казахської Республіки в усіх ділянках, так, як це належитья доброму географові. Але чи шановний дослідувач справді вважає, що Казахстан є "повчальний світок радянської національної політики"? Що спільного було в культурному розвитку до 1917 року між Казахстаном і, скажемо, балтійськими країнами чи Україною?

Головна частина зошита зайнята статтею В. Нікітіна, колишнього російського консула в Ірані і знавця Вільського Сходу. З перших же його рядків про Україну (стор. 3-7) читач бачить, куди автор гне. Історія України? "Російська нація створилася між VI і IX віками навколо Києва, звідки вона рушила на північ, де вона втягнула до себе фіно-тюркські чинники... Піля занепад Києва від монголів Південна Росія втрапить свою політичну незалежність, і її історія змішана з історією Литви та Польщі, потім, у киці, вона входить у нормальну російську орбіту". Отже французам підноситься давня Лвоващина, що тепер розквітла пишнотою у Радянському Союзі.

Про Мазепу в огляді п. Нікітіна ані слова, а про цілу протинаукраїнську політику XVIII в. одна така делікатна фраза: "Петро Великий припинив спеціальний режим в Україні, а за Катерини II гетьманат було остаточно скасовано". Зрештою, як вірити авторам, "російське почуття було завжди сильно розвинене в козаків". П. Нікітін, правда, засуджує утиски супроти української мови, але тут таки позаслабівистичну мудроту, що, мовляв,

"деякі відміни між мовами трьох головних етнічних російських груп є явище відносно свіже".

Автор, видно, плутається в новітній історії України: програма, наприклад, РУРУ в нього це — "галіцька програма". Є й інші подібні квітки, але їх не варт тут подавати, бо читач уже зрозумів, у якому дусі написано статтю. Тому не дивно, що в п. Нікітіна спротив України між двома війнами є лише "наслідок гітлерівської і польської пропаганди". Це ми вже чули й чуємо у відомітих радянських виданнях, коли йде мова про Хвильового й Скрипника.

Бібліографія, що її подає автор, є випадкова, й ледве чи він простудював книги, що їх назви перераховано.

Чому, властиво, п. Нікітін називає лише одну працю: І. Борщака? Чому він приписує цьому авторові книжку «Le problème de l'Est européen: La Pologne, la Russie, l'Ukraine», Genève, 1931? Ініціали Шульгина не "S", а "A". Французьке видання Історії М. Трушевського (Paris, 1920), зовсім не є скорочена 9-томна "Історія України-Руси"...

Велику частину праці, що її видав "Національний Заклад Політичних наук" присвячено "юридичним документам" про національне питання в СРСР, але судити з цих документів про справжній стан цієї проблеми, не все одно, що судити з Volumina legum про справжній стан українського питання в давній Польщі.

Отже, на жаль, ми не можемо визнати за науковий і об'єктивний, — а цього ми вправді чекали від наукової установи, — останній зошит "Групи вивчення Радянщини".

Coup d'œil à l'Est. Revue de la vie intellectuelle des Nations de l'Est de l'Europe Centrale, du Sud-Est de l'Europe et de l'Union Soviétique. Première année. Avril 1948. Fascicule 1er. Klagenfurt, vol. 8°, стор. 53.

Є то перше число органу, що виходить у Клягенфурті трьома виданнями (французьким, англійським, німецьким), за редакцією Мат'я, професора слов'янської філології в Грацькому університеті, і Шмітта, професора Віденського університету, катедри історії Східної Європи. Журнал, що має за завдання освітлювати минуле й сучасне слов'янських народів, справляло деяке враження. Знаходимо тут цікаву статтю проф. Шмітта "Схід Європи і веселіття історія", в якій автор справедливо критикує частини праці

Grousset'a «Bilan de l'histoire» (1946), що торкаються слов'янських народів. Не менш справедлива є увага проф. Шмідта на замовчання в славній праці з історії світу англійського історика Тоупсея (остання видання 1946 р.) української козаччини. Проф. Матл Принс вичерпує статтю про «Т. Мазаріка і проблему панславізму». Лінда Саднік дає підсумок, підсумок досить розчаровуючий, усього того, що досі відомо в науці про «стародавню релігію слов'ян». Дві уваги на недлях цієї статті. Професор Мазон не відносить походження «Слова о полку Ігоревім» до кінця XV в. (стор. 40), а до кінця XVIII в. Драгоманов не був «російський вчений» (стор. 45), а «український», або «український і російський». У статтях, заповіданих редакцією, знаходимо й статтю про «Походження козаків». Можна лише побажати успіху новому славістичному журналові, який, сподіваємося, вивчатиме минуле й сучасне всіх слов'янських народів.

La Revijta de Estudios Eslavos. Mexico. Marto 1947, vol. 1, n. 1. Стор. 78.

Навіть у далекому Мехіко цікавляться слов'янськими справами, як судити з журналу, що його заголовок ми подали вище. За редактора цього часопису є професор Боріс Поповицький, мабуть росіянин, якщо не «землячок», з роду. Статті всі — переклади на іспанську мову з статей, що друкувалися, головне, в російських і англосаксонських виданнях. Поміж авторами: Мілюков, Юшков, Нідерле, Граціанський, Брункус, Анрі Грег'вар, Кодеман... Присвячені статті ці всім слов'янським країнам, крім однієї — України, що її заселив другий кількісно слов'янський наріччя... Побажаємо, щоб редактор «Слов'янських Студій» іспанською мовою незабаром відкрив цей слов'янський наріччя, що створив свою культуру, коли інші слов'янські народи ще блукали, як дикуни, в лісах...

Академія Наук УРСР. Інститут Мистецтвознавства, фольклору та етнографії. М. Д. Леонтович: Збірка статей та матеріалів. Упорядкував та зредував В. Д. Довженко. Видавництво Академії Наук УРСР, Київ, 1947 року, стор. 102.

Вельми цінна збірка про славного українського композитора (1877-1921), що згармонізував такі пісні, як

«Щедрик», «Ой, пряду», «Почаївська Божа Мати», «Дударик»; пісні, що їх, завдяки капелі Кошиця, пізнала Європа та цілий світ. Збірка В. Довженка містить, між іншим: загальну, найповнішу досі, статтю про творчість Леонтовича (автор — згаданий український музиколог М. О. Грінченко); нотатки з щоденника Леонтовича і надзвичайно цінну нотографію і бібліографію про М. Леонтовича, що її зложив М. Смушкіс.

Творчість Леонтовича не раз ще буде студіюватися, але жодний дослідник не зможе обминути збірки Довженка, що віднині є, так би мовити, базою леонтовичіани. До книжки додано невданий іконографічний матеріал. На жаль, ця цінна праця видана на прекепському папері. Цікаво, що брошури пропагандивно-щоденного характеру і то друкуються на кращому папері, а ось Леонтовича убрали в такий мізерний одяг, що навіть ніяково показати книжку чужинцеві музикологові.

Яків Смоляк. М. М. Крушельницький. Народний артист СРСР. «Мистецтво». Київ, 1947 р. Мал. 8°. Стор. 61.

Змістовний інформаційний нарис про творчість драматичного артиста Мар'яна Крушельницького, оздоблений низкою документальних знімків артиста в його головних ролях, не обійшовся й тут без лайки проти «мажорного буржуазного націоналіста» Курбаса, основоположника київського театру «Березіль». Це вже, видно, така канонізована фраза, без якої не можна в Радянській Україні випустити жодної праці з історії українського театру.

В. В. Масродін. К вопросу о складывании великорусской народности и русской нации. («Советская Этнография», 1947. А. Н., стор. 84-103).

Основа капітальної праці М. Грушевського «Історія України-Руси» — це відокремлення один від одного історичних процесів, великоруського та українського. Проф. О. Пресняков (росіянин з походження), у своєму досліді «Образование великорусского государства» пішов слідами М. Грушевського, і, шляхом тонкої аналізи праць попередніх російських істориків, сконстатував, що ще за часів Всеволода Юрійовича на лівобочі утворилося окреме велике князівство і що за основне його населення були великоруські племена; тим самим О. Пресняков запро-

вадив розмежування історичних процесів великоруського й українського народів. Смерть перервала дальшу наукову роботу російського історика, а потім, як це було за часів царату, до чисто наукового читання прив'язали політику, і ось у СРСР з'явилася нова, чи точніше, обновлена лише, теорія, яку знаходимо в статті, що її заголовок подано вище.

Стаття ця досить плутана, автор не раз суперечить собі, і видно, як важко йому викласти теперішню радянську теорію про створення великоруського народу. Навіть таке непевне джерело, як "Географ Баварський", не допомагає. Термінологія автора страшенно заплутана: для київського періоду він вживає терміну "руський народ", що мав за тих часів "общерусский язык", точніше, "общий разговорный" (!) древне-руський язык". Цей фантастичний "разговорный древне-руський язык" мав, як вірити авторові, навіть своє письменство, а саме "рушскими письменами", що їх бачив Константин (Кирило) в Херсонесі!!

Автор хоче переконати читача, що една-однієнька культура набувала, за домонгольських часів, на цілому просторі від Черемисиля до Мурова і Пекова. Всі ці ненаукові твердження потрібні В. Мавродієві, щоб обґрунтувати модну тепер у Радянському Союзі теорію, що українці, білоруси й великоруси походять від одного гіпотетичного народу, "русского народа Киевских времен".

Пікаво, чи сам автор вірить у те, що пише? ?

А. Патрусь - Карпатський. Одної матері ми діти. Вибрані поезії. Видавництво газети "Закарпатська Правда" в Ужгороді. 1946. 8°. Стор. 194.

Збірка розпочинається біографією автора, "найталановитішого з когорти молодих закарпатських поетів. Його поезії відомі не тільки на Радянській Україні, але і в інших республіках Союзу і навіть закордоном". Андрій Патрусь-Карпатський (народився 1917 року) походить з Мараморощини, належав до комсомолу й почав друкуватися 1934 р. російською мовою. 1939 року, після загарбання Закарпатської України угорцями, Патрусь-Карпатський втікає до СРСР і тут, скільки можна зрозуміти, уперше друкує вірші українською мовою. Збірка п'яти віршів 1940-1945 р.р. лежить шерех нами.

Вона починається "Словом великому Сталіну", де читаємо:

Як ворогам ми не здавалися,
Братів чекали із Русі. —
І як тепер, наш мудрий Сталін,
Тобі ми дякуєм усі.

Далі йде на 15 сторінок віршована епопея Закарпатської України, — справжня саламаха щодо змісту. Тут і москвофіл Добрянський, що гукає "Росія — наша мати", і "український рід, твердий, завятий, дужий", і Брусілов, що привіз "визвольників в Карпати", і Будьонний, і українські націоналісти, що їм автор присвячує такі "поетичні" рядки:

З тризубом це бандити,
Недобитки зміїні,
Сказано стали вити
Під музику Берліну,

і Москва,

де Сталін день і ніч над картою
стоїть
І мудрим поглядом накреслює

бої...

Та досить цих читат. Читач уже збагнув, що має діло з віршованою агіткою. Коли щодо змісту цієї збірки можна лише знизати плечима, то щодо форми її автор, без сумніву, виявляє поетичний хист, правда, невеликого діапазону. Це видно з другої, ліричної частини збірки, "Приїде знов весна".

**

Ці рядки були вже написані, коли, не повіривши своїм очам, ми прочитали в київській "Літературній Газеті" (з 20 листопада 1947 р.), що "в Закарпатті на націоналістичних дріжджах виріс інший запродаєць, фашистський авантюрист А. Патрусь-Карпатський... Своєю націоналістичною підлу душею він доказав у ряді творів, в яких викривив історичну правду, свідомо обґрунтував показ боротьби українського народу з націоналістами..."

Отже, друкарське чоркило не встигло висохнути в панегіриці "найталановитішому" поетові, як він перевернувся в "лідлиго запродаєця". На ратова зміна, що її залаштуноктова сторона нам невідомо, нічого не мінєє у вищеподаній нами оцінці творів Патруся-Карпатського, але вістка з "Літературної Газети" про резвінчаного "таланта" є цікавий прицинок до теперішніх відносин на, так званому, літературному фронті Радянської України.

Україніка

— Поважний бухарестський річник «*Valcașia*» за 1945 р. (XIII) вмістив удокументовану статтю *R. Cloușan'a* (стор. 154-178): «*Ст. Баторій і ідея хрестового походу*», що стосується також і до історії України. В цьому ж таки виданні (стор. 179-187) знаходимо невиданий грецький лист з французьким перекладом ігумена-грека славного «*Руського монастиря Св. Пантелеймона на Афоні*». Лист цей був висланий 1805 року до Херсонського й Одеського митрополита. Вступ Р. Mastural'a подає коротку історію монастиря, що його заснували «*Русини*» тобто теперішні українці, ще 1169 року.

— *Monitorul oficial si Imprimeriile Statului* (Бухарест, 1943, стор. 19), подає румунською мовою збірку статтів, присвячених леському синододі 1643 р., що затвердив «*Православне Визнання*» Петра Могили. (Див. «*Соборна Україна*», 1947, стор. 42-43).

— У річнику «*Byzantion*», що виходить під редакцією світової слави бельгійського візантиніста Анрі Грегуара (том XVII, 1944-1945, стор. 128-163), з'явилася ґрунтовна студія бельгійського візантиніста Е. Honigmann'a про «*Початок Руської Метрополії за грецькими джерелами*: («*The Foundation of the Russian Metropolitan Church according to Greek sources*»).

— П. Третьяков подав у органі Академії Наук СРСР, «*Советская Этнография*» (1947, № 4, стор. 71-83), статтю «*Анти й Русь*». За автором, Галичина й Древліяньська Земля, «безперечно, едоконічна автантська область... Поширювати назву Антів на північні племена, що мешкали над горішнім Дніпром, над Волгою чи Окюю, — нема ніяких підстав... Анти — це передова частина в VI віці південно-західної галузі слов'янських племен»...

— *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'histoire Orientales et Slaves* орган Ecole Libre des Hautes Etudes à New-York і Université Libre de Bruxelles присвятив свій VIII том на 381 стор. (1945-1947) в цілості *Слову з Псалму Ігоревім (La geste du Prince Igor)*. Зміст цього гарно виданого тому, що йому «*Україна*» присвятить окрему статтю, такий: Р. Якобсон, Вступні уваги; А. Грегуар, головний редактор тому, Французький переклад «*Слова*»; Р. Якобсон, Попсування тексту й поправ-

ки; Р. Якобсон і С. Кросс, Відновлений текст і англійський переклад; Р. Якобсон, Перегляд на сучасну російську мову; Ю. Тувім, польський переклад; Ю. Вернадський, «*Слово*» з історичного погляду; Р. Якобсон, Автентичність «*Слова*».

— А. Барановіч, у розвідці «*Упадок Города Речи Посполитой*» («*Вопросы истории*», Академія Наук СРСР, 1947, № 8, стор. 30-49), присвятив поважну студію долі Старокостянтинова, на Волині, у XVIII віці.

— 1943 року, ще за часів німецької окупації, з'явилася книжка: Jean Merily's: *Les grands aventuriers de l'Est européen*. Paris, Oclia, стор. 239. У цій книжці невідомого нам автора є розділи про *Хмельницького* (стор. 87-153) і *Мазену* (стор. 155-200). Зміст цих розділів дуже баламутний і часом нагадує роман-фейлетон.

— *Revue d'histoire comparée*, орган угорських істориків, що виходить у Будапешті, видрукував: статтю *Joseph Racz*: огляд карпато-української історіографії (праці мовами угорською, російською, українською, німецькою, чеською, 1944, XIII, стор. 172-182); досить сувору й не завжди справедливу рецензію *André Angyal* на *Geschichte der Ukraine, В. Крутицького* (1947, XXV, стор. 110-113).

— В Будапешті вийшла в 1946 р. праця *Kelemen'a Berta Magyarok és Svédok* (Угорщина і Швеція), в якій знаходимо згадку про прибуття *гетьмана Орлика* на трансильванський кордон, по дорозі з Вендур у Стокгольм (стор. 91) і цитату з віденської газети «*Diarium*» № 1190 про прибуття Орлика до Будапешту з Токаю (стор. 93).

— В статті о. проф. В. Зеньковського «*La crise de la conscience en Russie au XVIIIe siècle*». (Криза сумніння в Росії у XVIII в.), що її видрукував журнал «*Irenicon*» (1946, т. XIX, стор. 245-283), мовиться влистяво про *Сковороду*. Автор не знає німецької монографії Д. Олячична про українського філософа (1928) і, подаючи поголоску про те, що Петро Могила студіював у Парижі, докликається на працю незабутнього В. Шурата, що її видно, він не бачив, бо твердить, що ця книжка писана «*російською мовою*» (стор. 249).

— Ф. Шевченко, за численними документами, друкованими й невиданими, малює становище *Буковини* в 1917-1918 рр. в статті «*Октябрская революция в России и Буковина*». («*Вопросы Истории*», 1947, № 10, стор. 81-105).

Цена — 130 *frs.*
Prix